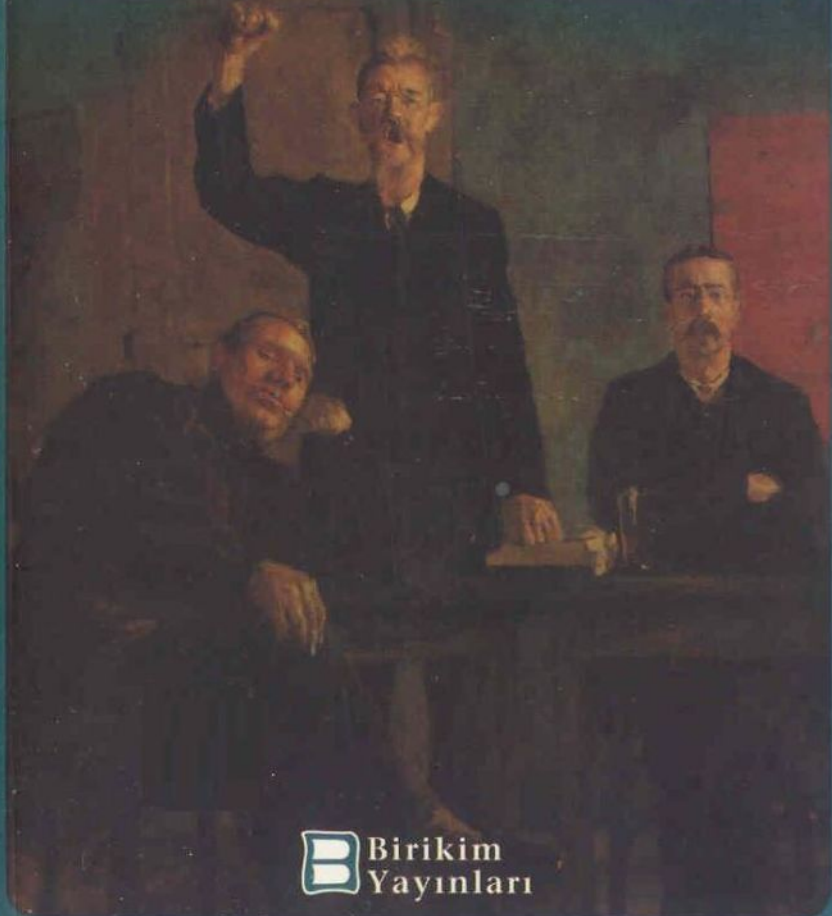

Perry Anderson

Batı Marksizmi
Üzerine Düşünceler

 Birikim
Yayınları

PERRY ANDERSON
Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler

PERRY ANDERSON 1938'de Londra'da doğdu. Savaş yıllarını ABD'de geçirdikten sonra ailesiyle birlikte İrlanda'ya taşındı. 1956 yılında Oxford'a gittikten sonra Rus ve Fransız dilleriyle ilgilendi. İngiliz Yeni Sol'u içerisindeki önemli simalardan biri olarak uzun yıllardır *New Left Review*'un editörlüğünü yürüten Anderson, Verso Yayınevi'nin kurulmasına katkıda bulundu. Yazarın bu kitabı daha önce *Batı'da Sol Düşünce* adıyla Birikim Yayınları'nca (1982) yayımlandı. *Postmodernitenin Kökenleri* (2002), *Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları* (2003) adlı kitapları da İletişim Yayınları'na yayımlandı. Perry Anderson halen UCLA'de tarih dersleri vermektedir.

Birikim Yayınları, 1982 (1 baskı)

Considerations on Western Marxism

© 1976, New Left Books

Bu kitabın yayın hakları Verso Edition and NLB'den alınmıştır

Birikim Yayınları 32

ISBN 975-516-030-2

© 2004 Birikim Yayıncılık Ltd. Şti.

1. BASKI 2004, İstanbul

2. BASKI 2007, İstanbul

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Lucian Hector Jonas, 1905

KAPAK FILMİ 4 Nokta Grafik

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Kerem Ünüvar

DİZİN Hasan Deniz

MONTAJ Şahin Eyselmez

BASKI ve CILT Sena Ofset

Birikim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: birikim@iletisim.com.tr

PERRY ANDERSON

Batı
Marksizmi
Üzerine
Düşünceler

Considerations on Western Marxism

ÇEVİREN Bülent Aksoy

Birikim Yayınları

Doğru devrimci teori ancak gerçek bir kitle hareketinin ve gerçek bir devrimci hareketin pratik eylemiyle kurduğu yakın ilişkiyle son şeklini alır.

LENIN

Toplumun kalabalıkları ve onlar gibi dűřűnenler kitabımı okumasınlar benim; hem ben, onların kitabıma hiç el sűrmemelerini kendi alışkanlıklarına uyarak eserimi yanlış anlamalarına yeđ tutarım.

SPINOZA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9
TÜRKÇE İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ	13
1 <i>Klasik Gelenek</i>	21
2 <i>Batı Marksizmi'nin Doğuşu</i>	53
3 <i>Değişen Kalıplar</i>	85
4 <i>Temalardaki Yenilikler</i>	119
5 <i>Karşıtlıklar ve Sonuçlar</i>	145
SONSÖZ.....	161
DİZİN.....	179

ÖNSÖZ

Bu kısa metnin niçin, nasıl yazıldığını açıklayabilmek için birkaç söz söylemek gerekiyor. 1974 yılının başlarında yazılan metin, ilkin, çeşitli yazarların Avrupa Marksizminin son teorisyenleri hakkındaki denemelerinden oluşan bir derlemenin sunuş bölümü olarak tasarlanmıştı. Ne var ki, bu denemelere ilgi duyacak olan bir “okur” kitlesine seslenmeyi düşünen, eğitim amaçlı kitaplarıyla tanınan yayınevi bir ay sonra birdenbire kapandı. Tasarımın iptal edilmesi bu metni asıl amacından uzaklaştırdı. Bu şartlar burada yayımlanan toplu incelemenin bazı yadırgatıcı yönlerini bağışlatmasa da, açıklayabilir. Burada yayımlanan deneme, ortak bir düşünce geleneği olan “Batı Marksizmi”nin başlıca köşe taşlarıyla ilgilidir; bu gelenek içindeki özgül teorik sistemleri özel olarak irdeleme ya da bunları karşılaştırmalı bir görüşle değerlendirme amacına yönelik hiçbir şey yoktur metinde. Bu metin konu üzerindeki incelemelere bir giriş niteliğindedir. Söz konusu incelemeler Lukács’tan Gramsci’ye, Sartre’dan Althusser’e, Marcuse’den Della Volpe’ye kadar bu geleneğin başlıca okullarını ya da teorisyenlerini eleştirel

bir gözle birer birer ele alan bir dizi oluşturuyordu. Ekim Devrimini'nden sonra Batı'da gelişen Marksizmin şekillenii ve yapısı üzerinde duran elinizdeki metin söz konusu gele- neğin önde gelen temsilcilerinin birbirlerine oranla taşıdı-kları meziyetleri ya da nitelikleri üstüne temelli yargılardan kaçınan bir denemedir. Aslında, gösterdikleri meziyetler, taşıdıkları nitelikler de şüphesiz birbirinin eşi ya da aynıdır. Batı Marksizmi'nin kendi içinde gösterdiği birlik bütünlük açısından tarihi bir bilançosunun çıkarılması, bu gelenek içinde kazanılan başarılar arasındaki farklılıkların belirtilmesine duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmaz. Bu konunun tartışılmasına burada imkân yok, ama böyle bir tartışma sol için çok gerekli, verimli bir tartışma olur.

Bu deneme, metnin yazımı tamamlandıktan sonra, bugün yayımlanmasını sağlayan daha kalıcı kaygılarla beslenmişse, bu durum, sosyalist bir dergide, *New Left Review* dergisinde yıllardır sürdürölen çalışmalarda karşılaşılan birtakım sorunları da yansıtıyor olmasındandır.

Bu dergide yayımlanmak üzere 1960'ların sonlarında yazılan bir denemede, Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana İngiliz ulusal kültürünün gösterdiği manzara sınırlandırılmaya çalışılarak incelenmişti.¹ Ö denemede üzerinde durulan başlıca ana fikirlerden biri, İngiliz kültürünün bu dönemde Batı Marksizmi içinde hiçbir anlamlı geleneği olmadığıydı; besbelli ki, olumsuz bir görüşle kaleme alınmıştı o deneme. Bu dönemde *New Left Review* dergisinde yürütölen çalışmaların büyük bir bölümü, bu ulusal eksikliği giderebilmek için, en göze çarpan Alman, Fransız, İtalyan teorisyenlerinin eserlerini, çoğunu Britanya'da ilk kez yayımlayarak, o eserleri tartışarak bilinçli bir biçimde başlatılan gayretlerdir. Bu program düzenli bir biçimde sürdürölerek 1970'lerin başında sona erdirildi.

1 "Components of the National Culture", *New Left Review*, 50, Temmuz-Agustos 1968. Bu metnin bazı bölümlerinin yeniden yazılması gerekiyor bugün.

Derginin derli toplu bir biçimde gözler önüne sermeye çalıştığı mirasın bir sonuç bilançosuna ihtiyaç vardı. Bu metinde ele alınan temalar ilkin bu görüş açısına göre işlenip geliştirildi. “Kıta Avrupası” geleneğini konu alan bu deneme, bir bakıma, “adalı” İngiliz modelini yansıtan makalenin yayımlanmasından sonraki durumu da yansıtıyor denebilir. Britanya o mirastan ne yazık ki payını alıp yararlanamamıştır, ama aslında söz konusu miras da tarihî maddeciliğin kimi klasik niteliklerinden payını alamamıştır; işte bu kitap bu iki gerçeğin gitgide daha çok hissedilmesinin bir ürünüdür. Burada ortaya çıkan dolaylı sonuç, Marksizmin bu dönemdeki ulusal düzlemdeki çeşitlemeleri ile uluslararası kaderinin değerlendirilmesinde daha adil bir yargıya varılmasını da sağladı.

Derginin ana kaygılarından birini paylaşan metin, yazıldığı ilk şekliyle seslendiği “okur” artık söz konusu olmayınca, *New Left Review* dergisindeki meslektaşlarım arasında geniş bir açıdan tartışılıp eleştirildi. Eldeki metni yayıma hazırlamak için gözden geçirirken, yazdıklarımın uyandırdığı izlenimleri ve yol açtığı eleştirileri dikkate almaya çalıştım. Denemenin ana görüşüne katkı sağlayabileceğini düşündüğüm yerlerde metne gerekli değişiklikleri ekledim, bu arada asıl metnin yazılışından sonra ortaya çıkan gelişmelere dikkati çektim.²

Eldeki ilk metni, denemenin iç yapısı izin verdiği ölçüde değiştirip düzelttim. Gene de, ilk yazılışından sonra, burada üzerinde durulan kimi konuların hazır çözümlere izin vermeyen sorunlar getirdiğini görüyorum. Bu gibi belirsizlikler elinizdeki metnin yeniden elden geçirilmesiyle de giderilemezdi. Bunları tarihî maddeciliğin geleceğiyle ilgili, cevapsız kalan daha başka sorunların da ele alındığı “Son-söz”e bıraktım.

2 Köşeli parantez içinde verilen dipnotlarında, bu metnin yazılmasından sonra yayımlanan metinlere ya da metnin yazılmasından sonraki olaylara işaret ediliyor.

TÜRKÇE İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Bu kısa kitabın yazılmasından bu yana otuz yıl geçti. Türk okurları bu kitabın nasıl bir düşünce ortamından kaynaklandığını herhalde biliyorlar. 1960'ların başında İngiltere'de, daha sonra seçkin bir Marksist tarihçiler okulu kuracak duruma gelen tarihçiler daha yeni ortaya çıkmış olsalar da, Marksist bir teori geleneğinin varlığından bahsetmek pek mümkün değildi. Ulusal kültüre eleştirel bir gözle eğilen bir grup gencin yayıma hazırladığı *New Left Review* dergisi, "Batı Marksizmi" adını verdiğimiz, o günlerde pek bilinmeyen zengin Avrupa geleneği içinde farklı görüşleri temsil eden eserleri İngilizce'ye çevirip tanıtma işine girişti. Geleneğin bu adla anılmasının nedeni, o geleneği gerek Marx ya da Lenin'in, Luxemburg ya da Troçki'nin temellerini attığı klasik öğretilerden, gerekse Stalin'in yönetiminde billurlaşan resmî "Doğu bloku" öğretilerinden ayırt etme isteğiydi. 1976 yılında yayımlanan *Considerations on Western Marxism* (Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler),¹ belli başlı

1 Birinci baskısı *Batı'da Sol Düşünce* adıyla yayımlanmıştır, çev. Bülent Aksoy, Birikim Yayınları, 1982.

eserleri 1960'larda *New Left Review*'da derli toplu bir biçimde incelenen bu almaşık Marksist miras hakkında genel bir değerlendirme sunma amacıyla yazılmış; söz konusu mirası yansıtan metinler de gene aynı günlerde basılan *Western Marxism: A Reader* adlı kitapta toplanmıştı.

Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler'de siyasi açıdan vardığım sonuç, bu geleneğin felsefi bakımdan taşıdığı bütün zenginliğe karşın, oluşmasına yardım eden tarihî şartların, yani Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra orta ve batı Avrupa'da sosyalizmin yenilgiye uğradığı şartların damgasını taşıdığı yolundaydı. Kitlenin devrimci hareketlerinden kopan gelenek, olağanüstü derecede parlak, incelmış bir eleştiri kültürü geliştirmiş olduğu halde, (kendi içinde bazı yönlerden zayıf kalan, bu kitabın sonsözünde de değinilen) klasik Marksizmde anahtar rolünü oynamış olan politik ekonomi ve devrim stratejisi gibi sorunları bir kenara bırakmak zorunda kalmıştı.

Daha sonraki yıllarda, *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler*'in devamı niteliğini taşıyan üç inceleme yazdım. 1978'de "The Antinomies of Antonio Gramsci"² adını taşıyan bir makale yayımladım. O günlerde Gramsci'yi hem Batı Marksizmi'nin en önemli temsilcisi, hem de *New Left Review* dergisinin yayın programı üzerindeki en etkili teorisyen olarak görüyordum. Bu inceleme İtalya, Almanya, Fransa, Brezilya ve daha başka ülkelerde kitap olarak yayımlandı. O incelemede Üçüncü Enternsyonal'in ödün vermez devrimcisi Gramsci'nin dile getirdiği tarihî hakikati yeniden ortaya çıkarmaya, resmî İtalyan Marksistlerinin Gramsci'yi yanlış biçimde tanıtan yorumlarındaki bazı yanlışları gidermeye, bu arada *Hapishane Defterleri*'ndeki kavramsal gerilim ile çelişkilerin altında yatan sebepleri göstermeye çalıştım. 1980'de

2 Gramsci, *Hegemonya, Doğu-Batı Sorunu ve Strateji*, çev. Tarık Günersel, Alan Yayınları, 1988.

büyük solcu tarihçi Edward Thompson'ın Louis Althusser'e karşı giriştiği polemik dolayısıyla, *Arguments within English Marxism*³ adını taşıyan, bu iki düşünür arasındaki tartışmada söz konusu olan teorik ve tarihî sorunlar üzerinde fikir yürüttüğüm bir kitap yazdım. Thompson'ın Althusser'e yönelttiği eleştiri, bir anlamda, *New Lef Review* dergisine verilmiş sert bir cevap niteliği taşıyordu. Ampirik Marksist tarihyazımı geleneğinin karşısına, derginin Britanya'ya tanıttığı kıta Avrupa'sı Marksist felsefesini çıkarıyordu. Thompson'ın ileri sürdüğü görüşleri cevaplandırırken, daha başka konuların yanı sıra, Batı Marksizmi'nin akıbeti ve Gramsci'nin eserleri dolayısıyla yeniden ilgi konusu olan siyasî strateji sorunlarına bir daha eğildim.

İki yıl sonra, 1960'ların öğrenci ve işçi hareketlerinin arkası kesildikten sonra, Fransız yapısalcılık-ötesi (post-structuralism) akımının eleştirel bir toplum ve tarih teorisi olarak Marksizmi aşma yönündeki belli başlı teorilerini ele aldım. *In the Tracks of Historical Materialism*'de⁴ (1982) Michel Foucault, Jacques Derrida ve Jacques Lacan'ın fikirlerindeki ortak noktaları, hataları, eksikleri -genel eğilimleri bakımından aralarında önemli farklılıklar olduğu halde- Jürgen Habermas'ın eserleriyle gösterdikleri şaşırtıcı benzerlikleri belirtmeye çalıştım.

Bir üçleme gibi görülebilecek olan bu üç eserin dayandığı mantık öncülü, tarihî maddecilik teorisinin görevini ancak, Marx'ın eserini doğuran, Rus ve Çin devrimleriyle modern, somut anlamını kazanan kitlesel devrimci hareket pratiği ile birleşerek, böylece dönüşüme uğrayarak yerine getirebileceği düşüncesiydi. Bu kitaplarda, Marksizmin (Marksist

3 *Marksizmde Tartışmalar, Tarih Yazımı, Utopyalar, Strateji Üzerine*, çev. Ahmet Özdemir, Göçebe Yayınları, 1998.

4 *Tarihsel Materyalizmin İzinde*, çev. M. Bakırcı - H. Gürvit, Belge Yayınları, 1986.

öğreti artık hiçbir pratikle dönüştürülemez olan geçmiş de ele aldığı için) basit bir “teori-pratik birliği” ile, ya da sadece ciddi devrimci (“ilerici” demiyorum bile) düşünce ile neden (radikal ya da devrimci teorinin bağımsız bir değer taşıyan başka biçimleri de her zaman için bulunduğu için) bir tutulamayacağını göstermeye çalıştım.

Öte yandan, Marksist teorideki gelişmenin kapitalizme karşı pratikte başarı sağlanmasına bağlı olmadığı görüşünü de ileri sürmüştüm. Tam tersine, bütün bir Batı Marksizmi geleneğinin kendisi, uğradığı tarihî siyasî yenilgilere karşın, bir ölçüde de o yenilgiler yüzünden, düşünce düzleminde sağlanabilecek siyasî ilerlemenin göstergesiydi. Ne var ki, tarihî maddeciliğin asıl ufkunu Feuerbach üzerine onbirinci tez belirliyordu. Felsefenin amacı yalnızca dünyayı yorumlamak değil, aynı zamanda değiştirmek olmalıydı. *In the Tracks of Historical Materialism* adlı kitabımın, 60’ların sonu ile 70’lerin başındaki devrim dalgalarının geri çekilmesinden (Portekiz Devrimi bu dalgaların sonuncusuydu) uzun bir süre sonra yazılan sonuç bölümü *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler*’in sonuç bölümünde olduğu gibi, bu inanca bağlılığın ifadesini taşıyordu.

Yirmi yıl sonra, 20. yüzyılın başında sermayenin saltanatına başkaldıran bütün güçler, 1920’lerde ya da 1930’larda kinden çok daha büyük ve kesin bir yenilgiye uğrayacaklardı. Ekim Devrimi’nin taşıdığı izlerin büsbütün silinmesiyle birlikte (daha sonra, beklenebileceği gibi, Birinci Dünya’da sosyal demokrasinin, Üçüncü Dünya’da da ulusal bağımsızlık hareketlerinin yapısı değişime uğramıştı) kapitalizme karşı bir alternatif olma fikri dünya çapındaki herhangi bir kitlesel taban hareketini besleyemez hale geldi. Başka bir kitabımda, *A Zone of Engagement*’ta⁵ (1992), Hegel’den başla-

5 *Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları*, çev. Simten Coşar, İletişim Yayınları, 2003.

arak, böyle bir durumu tarihin sonu gibi tasavvur eden ama siyasette yepyeni bir şey gibi görülen bir dizi teoriyi ele aldım. Peki, o zamandan bu yana Marksizme neler oldu?

Devrimci hareketler gücünü yitirdiği için, teori ile pratiğin son elli yıl içinde hiç görülmedik ölçüde birbirinden uzaklaşmasının doğal bir sonuç olduğu söylenebilir. Gariptir belki, ama bu, teorinin durakladığı ya da kısırlaştığı anlamına gelmiyor. Batı Marksizmi geleneğine damgasını vuran, Gramsci'nin bile sağlayamadığı, Avrupa komünizminde ise karikatürleşmiş bir şekilde kendini gösteren tutarlı bir stratejik görüş açısının yokluğu daha da belirginleşmiştir. Bu durumu düzeltecek tek şey, bir hareketin tohumlarını atan "küreselleşme karşıtlığı" değil, bir parça teori olacaktır. Öte yandan, Marx'ın ömrünün büyük bir bölümünü adadığı ama Batı Marksizmi'nin sürdürmeyi başaramadığı ya da unuttuğu politik ekonomi büyük bir ölçekte yeniden canlanmıştır.

Bu noktada bir tartışmanın odağında yer almış olan üç isimden bahsetmek yeterli olacaktır. Bir yüzyıl önce Luxemburg ile Lenin'i, Hilferding ile Bauer'i karşı karşıya getiren tartışmalarla karşılaştırılabilecek olan ama pek çok bakımdan onları aşan bir tartışmaydı bu.

Robert Brenner'in eserleri (*The Economics of Global Turbulence* ile *Boom or Bubble?*) Marx'ın kapitalist birikim mekanizmaları ile bunalımları kavramsallaştırarak açıklamaktaki özeni ile 19. yüzyılda elde edilmesi imkânsız olan bir tarihî belge ve ayrıntı zenginliğini birleştirerek dünya kapitalizminin önde gelen merkezleri üstüne çok gelişmiş bir çözümleme sunuyor. Giovanni Arrighi'nin ampirik dayanaklara daha az ihtiyaç duymakla birlikte, ele aldığı zaman kesiti ve teorik kuruluşu bakımından daha iddialı olan *Long Twentieth Century*⁶ adlı kitabı kapitalist genişleme ile spekülasyon, he-

6 *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, çev. Recep Boztemur, Imge Yayınları, 2000.

gemonyayı elde tutma ile çözülme döngülerinin genel bir açıklamasını veriyor; 21. yüzyıla açılan dünyayı tartışmasız en iyi biçimde anlatan bir incelemedir bu.

David Harvey'in *Limits to Capital* ile *New Imperialism* adlı eserleri yeryüzünü elinde tutan üretim tarzının günümüzdeki hareket kanunları hakkındaki dikkate değer bir görüşü daha temsil ediyor. 1968'in bu üç mirasçısı arasında dünya ekonomisinin dinamikleri ile dünya ekonomisinin başındaki Amerikan imparatorluğu üstüne süregelen tartışmanın bir benzerine bugünün dünyasında ne sağda, ne merkezde, ne de Marksist olınayan solda rastlanıyor. 20. yüzyıl tarihyazımına bakığımızda da buna benzer bir durumla karşılaşırız. Eric Hobsbawm'un 1914-1991 yılları arasındaki dönemi konu alan çok üstün nitelikli eseri *Age of Extremes*⁷ adlı kitabı en katı muhafazakârlarca bile bir şaheser sayılmıştır. Sermayenin rakiplerine karşı kazandığı zaferin tarihini anlatan bu kitap, yenilenlerden birince yazıldığı halde, rakiplerinin ulaşamayacağı üstünlükteki yorumuyla, söz konusu zaferin sınırlı bir başarı olduğu fikrini uyandırır.

Hem öznel yaşantının, hem sanatın ilgi alanına girdiği kabul edilen kültürü asıl inceleme konusu haline getiren bir zamanların Batı Marksizmi'nin düpedüz ilgi konusu dışında kalan eserlerdir bunlar. *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler*'i yazdığım zaman, bu geleneğin bütün görkemine karşın, kendini tükettiğine, bir daha ona benzer bir gelecek göremeyeceğimize inanıyordum. Ama *The Origins of Postmodernity*⁸ adlı kitabımda açıkladığım gibi, yanılmıştım; yukarıda sözünü ettiğim üçlemeyi bir dörtleme haline getiren, o kitapların beklenmedik bir devamı niteliğindeki

7 *Aşırılıklar Çağı, 1914 – 1990*, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları, 1998.

8 *Postmodernitenin Kökenleri*, çev. Elçin Gen, İletişim Yayınları, 2001.

bir kitaptı bu. O kitabın merkezinde yer alan Frederic Jameson postmodernizmi “geç dönem kapitalizminin kültürel mantığı” olarak yorumlayan güçlü teorisiyle Batı Marksizmi’ni tanımlayan düşünceler arasında bir sentez kurmakla kalmamış, o düşünceleri aşmıştır da. Jameson’ın verdiği teorinin açıklayıcı gücü bugün dünyaya hükmeden düzenin hem varoluş, hem de estetik boyutlarını kapsıyor. Bu eserle birlikte, Batı Marksizmi adeta küllerinden yeniden doğmuştur.

Ama bu yaklaşım, Batı Marksizmi’nin kökenlerini aşması, batılı olmaktan çıkması gerektiği anlamına da geliyordu. Jameson’ın Marksizmi gönül rahatlığıyla ve heyecanla, Asya’nın, güney Amerika’nın, Afrika’nın sanatına açmıştır kendini. Onun ufkü Lukács’ın ya da Gramsci’nin, Adorno’nun ya da Althusser’in erişemediği, yerküresel bir genişliktedir. Batı Marksizmi’nin ürünlerini okuyanlar açısından çıkarılacak bir ders var burada. Canlılığından bir şey yitirmeyen geleneğin kazanacağı ruh, “Batılı”nın karşıtı olmalıdır. Türkler uzun zamandır hem Kemalizmin bıraktığı mirasın çarpıtılıp yavan, hattâ zaman zaman tehlikeli bir şovenizme dönüştüğünü, hem de onun öbür yüzü olan, ülkenin geleceği sayılan Avrupa’ya gözü kapalı bir hayranlık duyulduğunu görüyorlar. Bugün bir elinden Kur’an’ı düşürmeyen, öbür elinde IMF talimatını tutan, Irak’ın hükümrancılığını ayaklar altına almasının bedeli üstüne Washington’la, örtbas edebileceğini sandığı insanlık suçları konusunda da Brüksel’le pazarlık eden bir hükümetin yönetiminde, ülkenin tek kaderinin Avrupa, yani daha insanî görünen bir neo-liberalizm olması gerektiğini söyleyen bir devlet korusu başka bütün sesleri bastırıyor. Batı Marksizmi, kendi içindeki sınırlılıklar ne olursa olsun, her zaman, tam da böylesi bir siyasal ve entelektüel konformizmle savaştı. Kapitalist rejimlerle hiçbir alışverişi olmayan, o yönetimleri

savunanlardan nefret eden bir gelenektir bu. "Erdem" in ne demek olduğunu bilen bir gelenektir. Bugün Boğaz'ın iki yakasında da bu ödün vermez ruha ihtiyaç vardır.

PERRY ANDERSON

2004, Londra

Marksizmin doğuşundan bu yana yüzyılı aşkın bir zaman geçtiği halde, tarihi hâlâ yazılmayı bekliyor. Zaman bakımından gene de hayli kısa bir süreyi kapsamasına karşın, Marksizm karmaşık ve dağınık bir gelişme göstermiştir. Ardarda geçirdiği değişimlerin, dönüşümlerin nedenleri ve biçimleri pek bilinmiyor. Buradaki düşüncelerin sınırlı konusu “Batı Marksizmi”dir. Tek başına belirli bir zamanı ya da mekânı yansıtmayan bir terimdir Batı Marksizmi. O yüzden, bu kısa denemenin amacı belirli birtakım teorik eserleri tarihî bakımdan yerine oturtmak ve o eserlerin gösterdiği birliği belirleyen, bir başka deyişle, ortak bir düşünce geleneği olarak gösterdiği birliği meydana getiren yapı taşlarını ortaya koymaktır. Bunu ortaya koyabilmek için Marksizmin söz konusu teorisyenler ortaya çıkmadan önceki evrimine bir göz atmak gerekir; çünkü ancak böylece onların temsil ettikleri örneğin özgül yeniliğini anlayabiliriz. Tarihî maddecilik adına yazılan her şeyin yeterli bir dökümünü çıkarabilmek burada olduğundan çok daha geniş bir incelemeyi gerektirir elbette. Ama geçmişi özetleyen bir

taslak bile daha sonra meydana gelen değişiklikleri daha berrak bir şekilde görmemize yardım edecektir.

Tarihî maddeciliğın kurucuları Marx ile Engels Napolyon savaşlarından sonraki on yıl içinde doğdular. Marx (1818-1883) Trier’li bir avukatın, Engels (1820-1895) ise Barmen’li bir fabrikatörün oğluydu. İkisi de Ren yöresinde doğmuştu, Almanya’nın en ileri, en batılı bölgelerinin varlıklı burjuva çevrelerinden geliyorlardı. Topluma damgasını vuran hayatlarını ve eserlerini burada uzun boylu tekrarlamak gerekmez. Sanayi devriminden sonra ilk proletarya hareketleri bir çığ gibi büyüdüğünde 20’lerindeki Marx’ın ilerici bir tutumla Hegel ile Feuerbach’ın felsefî mirasıyla, Proudhon’un da siyaset teorisiyle nasıl hesaplaştığı, İngiltere’de işçi sınıfının durumuyla ilgili gerçekleri gören Engels’in bu durumu meşrûlaştıran ekonomi öğretilerine nasıl karşı çıktığı; iki adamın 1848’de Avrupa’daki büyük dalgalanmanın arefesinde *Komünist Manifesto*’yu nasıl yazdıkları ve o yıl devrimci sosyalizm davası için uluslararası başkaldırma hareketlerinde solun en ucunda savaştıkları; zafere ulaşan devrim karşıtı hareketin kurbanı olarak otuzlu yaşlarında nasıl İngiltere’ye sürgüne gittikleri; Marx’ın İkinci İmparatorluk’ta sona eren Fransız Devrimi’nin bilançosunu çıkarırken, Engels’in aynı çağdaki Alman Devrimi’nin başarısızlığını nasıl özetlediği; Marx’ın aşırı yoksulluk içinde, sadece Manchester’deki Engels’in hem fikir, hem de maddî desteğiyle Londra’da tek başına kapitalist üretim tarzını bir bütün olarak açıklamak için anıtsal bir teorik çalışmadan sonra, elli yaşına girerken *Kapital*’in birinci cildinin nasıl yayımlandığı; aynı dönemin sonuna doğru Marx’ın nasıl Birinci Enternasyonal’in kuruluşuna katıldığı, daha sonra da örgütlenmiş sosyalist bir hareket olarak onun pratik işlerini yürütmek için yoğun bir çaba harcadığı; Paris Komünü’nü

nasıl değerlendirdiği ve gelecekteki bir proleter devletin genel ilkelerini uygulayarak henüz yeni birleşen Alman işçilerinin partisini eğittiği; Engels'in, Marx'ın ömrünün son yıllarında ve ölümünden sonra tarihî maddeciliği nasıl Avrupa'da halk içinde siyasî bir güç haline getiren ilk sistemli açıklamaları ortaya koyduğu ve yetmişli yaşlarında, tarihî maddeciliğin Avrupa'daki başlıca işçi sınıfı partilerinin resmî öğretisi durumuna geldiği İkinci Enternasyonal'in gelişmesine önderlik ettiği bilinen gerçeklerdir.

Bizi burada ilgilendiren asıl sorun, hayatları iç içe geçmiş bu iki insanın ulaştığı büyük başarı değil. Bizim amacımız yönünden, Marx ile Engels'in daha sonraki dönemlerin gelişmeleriyle karşılaştırmak için bir ölçü olabilecek teorik eserlerine damgasını vuran *toplumsal* olguları belirtmek yeterlidir. Marx'la Engels kendi kuşakları içinde yalnız kalmış öncülerdi; hiçbir ulustan hiçbir çağdaşlarının onların olunlaşmış görüşlerini tam olarak anladığı ya da paylaştığı söylenemez. Eserleri, aynı zamanda, birlikte yürüttükleri uzun bir çalışmanın ürünü, düşünce tarihinde bugüne kadar bir benzeri olmayan bir fikir ortaklığıydı. İki adam, sürgünde, yoksulluk ve zorluklar içinde, on yıldan fazla bir zaman örgütsel bağları yok denecek kadar az olduğu halde, hiçbir zaman yaşadıkları çağın proletaryasının verdiği büyük mücadelelerle ilişkilerini koparmadı. Marx'la Engels'in düşüncesi ile işçi sınıfının evrilmesi arasındaki tarihî bağın derinliği, ikisinin de görünüşte kendi "özel" hayatlarına çekilmeye zorlandığı 1850'den sonraki yılların çetin sınavlarıyla en iyi şekilde ortaya çıktı. Marx, Engels'in kesintisiz maddî yardımıyla bu dönemi *Kapital*'in hazırlıklarıyla geçirdikten sonra Birinci Enternasyonal'in doğal üyeliğine seçildi, kısa bir süre sonra da onun etkin bir önderi oldu. Öte yandan, bütün tersliklere karşın, Marx'la Engels'in sağlığında teori ile pratik arasında kurulan olağanüstü birlik, bu

yüzden hiçbir zaman kesintiye uğramamış ya da birdenbire gerçekleşmiş bir birlik değildi. Kişisel olarak katıldıkları tek devrimci hareketin dayandığı kitlenin kimliğinde zanaatkarlık ve köylülük ağır basıyordu; küçük Alman proletaryası 1848 olaylarında ancak küçük bir rol oynayabilmişti.¹ Uzaktan gözleyebildikleri en gelişmiş toplumsal başkaldırma olan Paris Komünü de aynı şekilde esnaf ağırlıklı bir kimlik taşıyordu. Komün'ün yenilgisi Birinci Enternasyonal'in dağılmasına, Marx'la Engels'in de yeniden gayriresmî siyasî çalışmaya dönmelerine yol açtı. Sanayi işçisine dayanan işçi sınıfı partilerinin gerçekten ortaya çıkması Marx'ın ölümünden sonra oldu. Marx'ın teorisi ile proletarya pratiği ilişkisi böylece hep eşitsiz ve dolaylı oldu. "Sınıf" ile "bilim" arasındaki nesnel somutlaşmanın bu dönemde gösterdiği karmaşıklık (bugün bile gerçekten incelenmiş değildir bu) Marx'ın yazdığı bütün metinlerin özüne ve kaderine yansımıştır. Çünkü çağın işçi sınıfı hareketinin çerçevesi Marx ile Engels'in eserine bazı sınırlar koyuyordu. Buna iki düzeyde bakılabilir: hem yazdıkları yazıların gördüğü ilginin derecesi, hem de bu yazıların kapsamaları yönünden. Marx'ın dar anlamıyla teorik etkisi yaşadığı dönemde epeyce kısıtlı kaldı. Öldüğünde, yazdıklarının büyük bir bölümü (en azından dörtte üçü) yayımlanmamış durumdaydı. Yayımladıkları da birkaç ülkeye ve dile, ama hiçbirinde de bir bütün olarak sunulmadan, bölük pörçük biçimde dağılmıştı.² Büyük eserlerinin tümünün halka ulaşabilmesi için

1 Bkz. Theodore Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction*, Princeton 1958, s. 137-156: Bu eser 1848 Alman Devrimi'nin toplumsal oluşumunun en iyi tanih çözümleridir.

2 Marx'ın sağlığında yayımlanmamış eserleri arasında şunlar sayılabilir: Hegel'in *Critique of Hegel's Philosophy of Right* [Hukuk Felsefesinin Eleştirisi] (1848); 1844 *El Yazmaları* (1844); *Feuerbach Üzerine Tezler* (1845); *Alman İdeolojisi* (1846); *Grundrisse* (1857-8); *Artıdeğer Teorileri* (1862-3); *Kapital*, II., III cilt; *Gotha Programının Eleştirisi* (1875); *Wagner Üzerine Notlar* (1880).

bir yarım yüzyıl daha geçmesi gerekecek, ölümünden sonra yayımlanan bu eserler Marksizmin gelecekte geçireceği değişikliklerin de düğüm noktası olacaktı. Marx'ın sağlığında yayımlanan eserlerinin listesi, seslendiği sınıf içinde fikirlerinin yayılmasına karşı konan engellerin bir göstergesidir. Ama buna karşılık, hâlâ atölye ile fabrika arasında bir yerde duran, sendikalaşmaktan bile büyük ölçüde uzak olan ve Avrupa'nın hiçbir yerinde başarı umudu bulunmayan bu çağın tecrübesiz proletaryası Marx'ın kendi düşünce dünyasını sınırlandırıyordu. Temelde Marx, bize *Kapital*'de açıkladığı kapitalist üretim tarzının tutarlı, gelişmiş bir ekonomi teorisini bıraktı; ama ekonomi teorisiyle yan yana konabilecek, burjuva devlet yapısını açıklayan bir siyaset teorisi, ya da işçi sınıfının bu devleti yıkmak için vereceği devrimci sosyalist mücadelenin stratejisi ile taktiklerini bırakmadı. Bu konuda, çok çok, İkinci İmparatorluk konusundaki ünlü konjonktür çözümlemesi ile birlikte, 1840'larda üstü kapalı bir dille yazdığı geleceğe ilişkin birkaç değerlendirmeyi ve 1870'lerde saptadığı özlü ilkeleri ("proletarya diktatörlüğü") bulabiliriz onda. Bu bakımdan, Marx'ın eseri, yığınların kendi kurtuluşları için kendi araçlarını, kendi biçimlerini bulmaları sürecinde, yığınların gerçek tarihî hızını aşamazdı. Ayrıca Marx, tarihî maddeciliğe hiçbir zaman böyle geniş kapsamlı, genel bir açıklama getirmedi; çağdaşları için daha belirgin bir eksiklikti bu. Kıtada yeni yeni gelişmeye başlayan işçi sınıfı örgütlerine bir cevap olarak, 1870'lerin sonuyla 1880'lerde *Anti-Dühring* dizisiyle Engels'in üstlendiği görev buydu. Marx'la Engels'in verdikleri teorik eserin proletaryanın pratik mücadeleleriyle tarihî ilişkisindeki asıl aykırılık, bu eserin ayırt edici yönü olan enternasyonalizminde yatıyordu. İkisi de 1848'den sonra ulusal bir siyasî partiye bağlanmadı. Yerli kültür ve siyaset dünyasının büyük ölçüde dışında kaldıkları İngiltere'ye

yerleştiler, daha sonra da, 1860'larda Almanya'ya dönebilecekleri halde, bilinçli olarak dönmemeye karar verdiler. Belli başlı sanayi ülkelerinde işçi sınıfının ulusal örgütlerinin kurulmasında doğrudan doğruya görev almaktan kaçındılar, ama Avrupa ile kuzey Amerika'daki militanlara ve önderlere öğüt verdiler, yol gösterdiler. Yazdıkları mektuplar, Moskova'dan Şikago'ya, Napoli'den Oslo'ya kadar zahmetsizce ulaştı. Çağın işçi sınıfı hareketinin sınırlı ve olgunlaşmamış oluşu, onların, hareketin bir sonraki gelişme evresinde olabildiğinden daha saf bir enternasyonalizm anlayışını gerçekleştirmelerine yol açtı.

Marx ile Engels'i daha sonraki kuşakta izleyen teorisyenler grubu hâlâ az sayıdadır. Bu grup, çoğu tarihî maddeciliğe yetişme çağlarının hayli geç bir evresinde bağlanan kimse-lerden meydana geliyordu. Bu dönemin dört önemli adamı Labriola (doğ. 1843), Mehring (doğ. 1846), Kautsky (doğ. 1854) ve Plehanov'dur (doğ. 1856).³ Hepsi de Avrupa'nın daha geri kalmış doğu ya da güney bölgelerinden geliyordu. Mehring Pomeranya'lı bir hurdacının, Plehanov Tambov'lu bir toprak sahibinin, Labriola Campania'lı bir toprak sahibinin, Kautsky de Bohemya'lı bir ressamın oğluydu. Plehanov narodnikler ile on yıl süren gizli çalışmalardan sonra 1880'lerde İsviçre'de sürgündeyken Marksizmi kabul etmiş; Labriola, Roma'da, tanınmış bir Hegelci filozofken, 1890'da Marksizmi benimsemiş; Mehring bir liberal demokrat ve yayımcı olarak Prusya'da yıllarca çalıştıktan sonra 1891'de Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne girmişti; bunlardan sadece, daha yirmilerinde sosyalist bir gazeteci ola-

3 Fikir yönünden pek önemi olmayan Bernstein (1850-1932) da aynı kuşaktandı. Bu grubun üyelerinden daha yaşlı olan Morris (1834-1896) çok daha önemli olmasına karşın ülkesi dışında tanınmadı, kendi ülkesinde bile hak ettiği etkiyi uyandıramadı.

rak işçi hareketine katılan Kautsky'nin Marksizm öncesi bir geçmişi yoktu. Bu aydınların hiçbirisi ülkesindeki ulusal partinin yönetiminde önemli bir rol oynamamıştı; ama İtalyan Sosyalist Partisi'nin kuruluşuna seyirci kalan Labriola dışında, hepsi de ülkelerindeki siyasî ve ideolojik hayatla iyice kaynaşmış, resmî görevlerde bulunmuştu.⁴ Plehanov "İşçinin Kurtuluşu" grubunun kurulmasına yardım ettikten sonra, *İskra*'nın ilk yazı kuruluna girmiş, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin ikinci kongresinde de merkez komitesine seçilmişti. Kautsky Sosyal Demokrat Parti'nin ana teorik organı olan *Die Neue Zeit*'in yayımcısıydı, Erfurt kongresinde partinin resmî programını hazırlamıştı. Mehring *Die Neue Zeit*'e, Labriola da onun Fransa'daki benzeri *Le Devenir Social*'e yazılarıyla katkıda bulunanların başında geliyorlardı. Dördü de Marksist olarak yetişmelerinde etkisi olan Engels'le tek tek yazışıyordu. Eserlerinin temel doğrultusu, aslında, Engels'in son döneminin bir devamı olarak görülebilir. Bir başka deyişle, bu düşünürler, tarihî maddeciliği rakip burjuva disiplinlerinin yerini alabilecek, işçi hareketinin içindeki militanların kolaylıkla kavrayabileceği, geniş, tutarlı bir insan ve doğa teorisi olarak değişik biçimlerde *sistemleştirmeye* çalışıyorlardı. Bu iş, Engels için de olduğu gibi, iki yanlı bir görev yüklenmeyi gerektiriyordu: bir tarih anlayışı olarak Marksizmin genel felsefî önermelerini ortaya koymak, sonra bunları Marx'ın doğrudan doğruya değinmediği konulara uygulamak. Verdikleri en önemli eserlerin bazılarının adlarındaki benzerlik uğraşlarının ortak yönünü göstermeye yeter: *On Historical Materialism* [Tarihî Maddecilik Üzerine] (Mehring), *Essays on the*

4 Labriola İtalya'da Alman modeli bir sosyalist parti kurulması için Turati'yi zorlamakta aracı olmuşsa da, partinin ideolojik açıklığı konusundaki bazı kaygıları yüzünden, son dakikada İtalyan Sosyalist Partisi'nin 1892'de Cenova'daki kuruluş kongresine katılmamaya karar vermişti.

Materialist Conception of History [Maddeci Tarih Anlayışı Üzerine Denemeler] (Labriola), *The Development of the Monist Conception of History* [Monist Tarih Anlayışının Gelişmesi] (Plehanov), *The Materialist Conception of History* [Maddeci Tarih Anlayışı] (Kautsky).⁵ Mehring ile Plehanov aynı zamanda edebiyat ve sanat üzerine de denemeler yazıyorlardı (*The Lessing Legend* [Lessing Efsanesi]; *Sanat ve Sosyalizm* [Art and Social Life]). Kautsky ise dini inceliyordu (*The Origins of Christianity* [Hıristiyanlığın Kökenleri]). Bütün bunlar, Engels'in son yıllarında kısaca işlediği konulardı.⁶ Bu eserlerin genel anlamı, Marx'ın bıraktığı eserleri geliştirmekten çok tamamlamaya yönelik olmasıdır. Marx'ın el yazmalarını, hayatını biyografik yönden inceleyen çalışmaları sosyalist harekete ilk kez tam olarak kazandırmak ve sunmak amacıyla eserlerini bilimsel bir anlayışla yayımlamaya girişen kuşak da bu kuşaktır. Engels *Kapital*'in ikinci, üçüncü ciltlerini yayımlamış; daha sonra Kautsky *Artı Değer Teorileri*'ni baskıya hazırlamış; Mehring ise, *Marx-Engels Yazışmaları*'nın yayımlanmasına yardım etmiş, hayatının sonunda da Marx'ın ilk büyük biyografisini yazmıştı.⁷ Hâlâ çok yeni ve hemen arkalarında olan bu mirasın toparlanıp derli toplu bir hale getirilmesi, mirasçıların en başta gelen amaçlarıydı.

Ne var ki bu sıralarda, dünya kapitalizminin uluslararası havası bütünüyle değişiyordu. 19. yüzyılın son yıllarında büyük sanayi ülkeleri şiddetli bir ekonomik sarsıntıya uğ-

5 Mehring'in makalesi 1893'te, Plehanov'un makalesi 1895'te, Labriola'nınki de 1896'da yayımlandı. Kautsky'nin daha geniş kapsamlı incelemesi ise çok daha sonra, 1927'de basıldı.

6 Bu metinler sırasıyla 1893'te (Mehring), 1908'de (Kautsky) ve 1912-1913'te (Plehanov) yazılmıştır.

7 *Kapital*'in II. cildi 1885'te, III. cildi 1886'da; *Artıdeğer Teorileri* 1905-1910 arasında; *Yazışmalar* 1913'te; Mehring'in *Karl Marx* adlı eseri de 1918'de yayımlandı.

ramıştı; ülke içinde tekelleşme kökleşmiş, dışarıda emperyalist yayılma hızlanmış, alabildiğine gelişen gergin bir teknolojik yenilik çağı başlamış, kâr oranları yükselmiş, sermaye birikimi artmış, büyük devletler arasındaki askerî rekabet tırmandırılmıştı. Bu nesnel şartlar 1874'le 1894 arasındaki, yani Komün'ün yenilgiye uğramasından sonra, İngiliz-Boer ve İspanyol-Amerikan savaşlarında (onu da kısa zaman sonra Rus-Japon savaşı izleyecekti) emperyalizm içinde ilk çatışmaların patlak vermesinden sonraki uzun boşluk süresince ağır bir seyir izleyen kapitalist gelişme evresinden çok farklıydı. Marx'la Engels'in ilk mirasçıları durgun sayılabilecek bir dönemde yetişmişlerdi. Bir sonraki Marksist kuşak, Avrupa kapitalizminin Birinci Dünya Savaşı fırtınasına doğru seyretmeye başladığı çok daha çalkantılı bir ortamda ortaya çıktı. Bu seferberlik döneminin teorisyenlerinin sayısı seleflerinden çok daha fazlaydı; bunlar, bir önceki dönemde görülmeye başlayan bir değişmeyi, Marksist kültürün coğrafi ekseninin bütünüyle doğu ve orta Avrupa'ya kaydığını gösteriyordu. Yeni kuşağın önemli temsilcilerinin hepsi de Berlin'in doğusunda kalan bölgelerden geliyordu. Lenin Astrahan'lı bir memurun oğlu, Luxemburg Galiçya'lı bir kereste tüccarının kızı, Troçki Ukraynalı bir çiftçinin, Hilferding Avusturyalı bir sigorta memurunun, Bauer de bir dokuma fabrikatörünün oğluydu. Bütün bu teorisyenler Birinci Dünya Savaşı'ndan önce büyük eserler verdiler. Moskova'da bir öğretmenin oğlu olan Buharin ile babası Ore'li bir papaz olan Preobrajenski adlarını savaştan sonra duyurmakla birlikte, aynı oluşumun son ürünleri sayılabilirler. Buna göre, Marksist teorinin bu noktaya kadarki gelişme kronolojisini ve bölgelere dağılımını şöyle gösterebiliriz:

Marx	1818-1883	(Ren bölgesi)
Engels	1820-1895	Barmen (Westfalya)
Labriola	1843-1904	Kassino (Campania)
Mehring	1846-1919	Schlawe (Pomeranya)
Kautsky	1854-1938	Prag (Bohemya)
Plehanov	1856-1918	Tambov (Orta Rusya)
Lenin	1870-1923	Simbirsk (Volga)
Luxemburg	1871-1919	Zamosc (Galiçya)
Hilferding	1877-1941	Viyana
Troçki	1879-1940	Kherson (Ukrayna)
Bauer	1881-1938	Viyana
Preobrajenski	1886-1937	Orel (orta Rusya)
Buharin	1888-1938	Moskova

Bu genç kuşak teorisyenlerinin hemen hemen hepsi ülkelere ulusal partilerinin kadrolarında yönetici olarak yer alacaklar, seleflerinkinden çok daha önemli, etkin bir rol oynayacaklardı. Lenin, tabii, Rusya'da Bolşevik Partisi'nin yaratıcısıydı. Luxemburg Polonya'da Sosyal Demokrat Parti'nin öncüsü, daha sonra da Alman Komünist Partisi'nin en yetkili kurucusuydu. Troçki Rus sosyal demokrasisi içindeki hizip tartışmalarında önemli bir rol oynadı, Buharin Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Lenin'in gittikçe parlayan bir yardımcısıydı. Hilferding Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin ileri gelen bir Reichstag üyesiyken, Bauer Avusturya Sosyal Demokrat Partisi parlamento grup sekreteriydi. Bu teorisyenlerin ortak özelliği olağanüstü bir hızla olgunlaşan gelişmeleriydi. Sözünü ettiğimiz kişilerin hepsi de, otuz yaşına girmeden temel bir teorik eser vermişti.

Neydi eserlerinde dile gelen yeni yönelişler? Yüzyılın değişmesiyle birlikte hızlanan tarihin temposuyla belirlenen ilgileri iki yeni yöneydi. İlkin, kapitalist üretim tarzının

tekelleşmeyi ve emperyalizmi doğuran gözle görülür dönüşümü sağlam bir ekonomik çözümleme ve açıklama gerektiriyordu. Ayrıca, Marx'ın eseri ilk kez akademik iktisatçıların meslekî eleştirisi alanına giriyordu.⁸ *Kapital* tartışılmaz bir kaynak değildi artık, geliştirilmesi gerekiyordu. Bu yoldaki ilk büyük girişimi 1899'da *Agrarian Question* [Toprak Sorunu] adlı eseriyle fiilen Kautsky başlattı. Avrupa ve Amerikan tarımındaki değişimi genelleştirip belirli altbaşlıklar altında inceleyen eser, yazarının, çağdaş durumun gereklerine karşı çok duyarlı olan eski kuşağın bir temsilcisi olduğu kanısını uyandırıyor ve kendisini daha genç Marksistlere kabul ettiriyordu.⁹ Aynı yıl Lenin kırsal ekonominin geniş bir incelemesi olan *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*'ni yayımladı.* Esinlendiği konu yönünden "Toprak Sorunu"na çok yakın olmakla birlikte, özel amacıyla bazı bakımlardan ondan daha cesur ve daha yeni bir eserdi bu.

8 Marx'ın yeni-klasik iktisatçılarda ilk kez ciddi bir biçimde eleştirilmesi Böhm-Bawerk'in *Zum Abschluss des Marxschen Systems* (1896) adlı eserinde görüldü. Böhm-Bawerk Avusturya İmparatorluğu'nda üç kez maliye bakanlığı görevinde bulunmuş, 1904'ten 1914'e kadar Viyana Üniversitesi'nde politik ekonomi kürsüsünü yönetmiştir.

9 Alman Sosyal Demokrat Partisi içinde toprak sorunları üzerindeki tartışmalar, büyük ölçüde, ilkin Max Weber'in doğu Almanya'daki tarım işçilerinin çalışma şartlarıyla ilgili incelemesinin 1892 yılında liberal *Verein für Sozialpolitik* dergisinde yayımlanmasıyla başlamıştır. Bkz. Giuliano Procacci'nin Kautsky'nin *La Questione Agraria* [Toprak Sorunu] adlı eserinin en son İtalyanca baskısına yazdığı kusursuz önsöz, Milano 1971, s. L-LII, LVIII.

(*) Türkçe'ye çevrilen eserler bu kitapta Türkçe'ye çevrildiği adlarla verilmiştir. Kimi eserlerin hem metindeki İngilizce adları, hem de çevrildiği kitaptaki Türkçe adı kullanılmıştır; bu durumda, eserin İngilizce ya da asıl adının yanında açılan parantezler adı geçen eserin Türkçe'ye çevrildiği adı belirtir; eserin asıl adının yanındaki köşeli parantezler ise, Türkçe'ye çevrilmemiş olan kaynakların konusu hakkında okura bir fikir vermesi amacıyla eklenmiştir. Türkçe'ye çevrilmeyen, metinde ilk geçtiği yerde İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca vb. adlarıyla anılan kimi eserlerin de, Marksist yayınlarda (Türkiye'de ve bütün dünyada) sık sık anıldığı göz önüne alınarak, Marksist metinlere aşına okurların dikkatinden kaçmaması için, çevirinin daha sonraki sayfalarında sadece Türkçe adları kullanılmıştır - ç.n.

Çünkü bu eser, doğrusu, kapitalist üretim tarzının *Kapital*'de açıklanan genel teorisinin, çeşitli üretim tarzlarını somut bir tarihî bütünlük içinde birleştiren somut bir toplumsal formasyona ilk ciddi uygulansıydı. Bu bakımdan, Lenin'in Çarlık Rusya'sının kırsal kesimiyle ilgili araştırması tarihî maddecilik için de eleştirel bir gelişmeyi dile getiriyordu. Eser tamamlandığında yirmi dokuz yaşındaydı Lenin. Altı yıl sonra, Marx'a önemsiz denebilecek konularda bir eleştiri yönelten Böhm-Bawerk'e verdiği etkili cevapla kendini gösteren Hilferding yolu açan *Finance Capital* [Malî Sermaye] incelemesini yirmi sekiz yaşında bitirdi. Hilferding 1910'da yayımlanan bu eserinde, Kautsky ile Lenin'in eserlerinde olduğu gibi, yeni başlayan tröstler, gümrükler ve ticaret savaşları çağında *Kapital*'in "bölgesel" ya da "ulusal" bir uygulamasını aşılıyor, onu Avrupa'nın "yeni şartlarına uyarlamayı" ve kapitalist üretim tarzının dünyada uğradığı değişiklikleri aynı görüşle değerlendirmeyi amaçlıyordu. Çözümlemelerini bankaların artan etkisine, hızlanan tekelleşme baskısına ve devlet aygıtının sermayenin saldırganca yayılmasına gittikçe daha çok hizmet etmesine dayandırıyor, her ulusal kapitalizmin örgütlenme ve merkezîleşmesinin bir sonucu olarak artan uluslararası gerginliği ve kargaşayı vurguluyordu. Bu arada, 1907 yılında (malî sermaye konulu incelemesi tamamlanmış ama henüz yayımlanmamışken), Bauer, yirmi altı yaşında *The Nationalities Question and Social Democracy* [Uluslar Sorunu ve Sosyal Demokrasi] üzerine aynı uzunlukta bir kitap yayımlamıştı. Bu kitapta Bauer, Marx'la Engels'in hemen hemen hiç değinmedikleri ve o yıllarda sosyalist hareketin her zaman olduğundan daha çok karşı karşıya kaldığı çok önemli bir siyasî ve teorik sorunu ele alıyordu: O zamana kadar pek az el atılan bu alanda ulusların kökenini ve oluşumunu açıklamak için titiz bir sentez geliştiriyor, bu sentezi emperyalist

genişleme siyasetinin o çağda Avrupa dışında gösterdiği yükselişin çözümlenmesiyle tamamlıyordu. Daha sonra, Birinci Dünya Savaşı arefesinde, 1913'te yayımlanan Luxemburg'un *Sermaye Birikimi*'nde, emperyalizmin kendisi, kazandığı önem gereği, büyük bir teorik incelemeye konu oldu. Luxemburg'un kapitalizmin artıdeğeri sağlamasında kapitalist olmayan geri bölgelerin vazgeçilmezliği, buna bağlı olarak da imparatorlukların Balkanlar, Asya ve Afrika'da askerî anlamda genişlemesinin yapısal bir zorunluluk olduğu görüşü üzerinde ısrarla durması, düştüğü bazı hatalara karşın, yazdığı eseri, *Kapital*'in getirdiği kalıpların sistemi üzerinde yeni dönemin ışığı altında dünya ölçeğinde yeniden düşünmek ve o sistemi geliştirmek yönünden en köklü ve en özgün çalışma düzeyine yükseltti. 1904'ten sonra Marx'ın sermayenin genişleyen yeniden üretimi ile ilgili şemaları üzerinde de çalışan Bauer, Luxemburg'un bu eserini *Die Neue Zeit*'de derhal eleştirdi. Son olarak da Buharin, savaşın patlamasından sonra, 1915'te yazdığı *Imperialism and the World Economy*'de [Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi] uluslararası kapitalizmin gösterdiği ilerlemeyi nasıl değerlendirdiğini ortaya koydu;¹⁰ öte yandan, daha sonraki yıl Lenin *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* adlı ünlü kısa incelemesini yayımladı. Bu incelemede, Lenin, hem daha önceki tartışmaların ortak ekonomik sonuçlarını anlatan bir özet veriyor, hem de bunu, ilk kez, kapitalist üretim tarzının eşitsiz gelişmesi genel kanunundan yola çıkarak, emperyalizmin savaşçılığı ile kolonyalist sömürünün tutarlı bir siyasî çözümlenmesi içine oturtuyordu.

Böylece, yüzyılın ilk on beş yılında Almanya, Avusturya

10 Buharin daha sonra 1924'te Luxemburg'un teorisine ilişkin eleştirisini genişleterek yayımladı; bu metin son yıllarda İngilizce'ye de çevrilmiştir: *Imperialism and the Accumulation of Capital* (Emperyalizm ve Sermaye Birikimi), yayıma hazırlayan K. Tarbuck, Londra 1971.

ve Rusya'da Marksist ekonomi düşüncesinin iyice filizlendiği görüldü. Bu çağın her büyük teorisyeni tarihî gelişmesi içinde yeni bir aşamaya giren kapitalizmin temel hareket kanunlarını ortaya koymanın büyük önem taşıdığı görüşünde birleşiyordu. Ancak, gene bu çağda, Marksist siyaset teorisi de ortaya çıkıyordu. Dönemin ekonomi incelemeleri *Kapital*'in bağlayıcı temellerine dayandırılabilirdi; ama Marx da, Engels de proletarya devriminin siyasî stratejisi ve taktikleri konusunda *Kapital*'le yan yana konabilecek düzeyde görüşler bırakmamışlardı. Daha önce gördüğümüz gibi, nesnel durumları buna engeldi. Orta Avrupa işçi sınıfı partilerinin hızla gelişmesi, doğu Avrupa'daki eski rejimler karşısında fırtına gibi güçlenen halk ayaklanmaları, doğrudan doğruya proletaryanın kitle mücadelesine dayanan ve doğal olarak proletarya örgütleriyle bütünleşen yeni bir teorinin şartlarını yaratıyordu. Almanya'da, Avusturya'da yakından gözlenen 1905 Rus Devrimi, Marksizmin tarihinde bilimsel nitelikteki ilk *stratejik* siyasî çözümlemesini, Troçki'nin *Results and Prospects* [Sonuçlar ve Olasılıklar] adlı eserini getirdi. Dünya emperyalizminin devlet yapısını dikkate değer bir sezgiyle temellerine oturtan bu kısa eser, Rusya'daki sosyalist devrimin gelecekteki kimliğini ve yolunu parlak bir değerlendirmeye ortaya koyuyordu. Troçki yirmi yedi yaşında yazdığı bu kitaptan sonra, Birinci Dünya Savaşı'na kadar önemli bir katkıda bulunan başka hiçbir eser vermedi; bu durum, 1907'den sonra Bolşevik Partisi'nden ayrı kalmasının sonucu olabilir. Marksist siyasî sınıf mücadelesi teorisinin örgüt ve taktik düzeyinde *sistemli* bir biçimde kurulması Lenin'in eseridir. Onun bu alanda gösterdiği başarının çapı tarihî maddeciliğin bütün mimarisini kalıcı bir biçimde değiştirdi. Marksist teoride, siyasî mücadelenin verileceği alan Lenin'den önce hemen hemen hiç araştırılmamıştı. Lenin yirmi yıl gibi bir süre içinde ustalaşıp,

kendini devrime adanmış bir işçi partisinin önderliğinde Rus proletaryasının başarılı bir iktidar mücadelesi yürütmesi için gereken kavramlarla yöntemleri yarattı. Propaganda ile ajitasyonu birleştirmenin özel yollarını aramak, grevleri, gösterileri yönetmek, sınıf ittifaklarını biçimlendirmek, parti örgütünü sağlamlaştırmak, ulusların kendi kaderini belirlemesine yardımcı olmak, iç ve dış konjonktürü yorumlamak, sapma çeşitlerini saptamak, parlamenter çalışmayı kullanmak, ayaklanmayı başlatacak saldırıyı hazırlamak... Bütün bu yenilikler çok kere doğrudan doğruya “pratik” ölçüler olarak görülmüştür; oysa bunlar, aslında, o zamana kadar ele alınamayan alanlara *entelektüel düzeyde* belirleyici nitelikte ilerlemelerle el atıldığı gerçeğini de gösteriyordu. *Ne Yapmalı? Bir Adım İleri İki Adım Geri, Sosyal Demokrasinin İki Taktiği, The Lessons of the Moscow Uprising* [Moskova Ayaklanmasının Verdiği Dersler], *The Agrarian Programme of Russian Social-Democracy* [Rus Sosyal Demokrasininin Tarım Programı], *Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı* gibi eserleri ve Birinci Dünya Savaşı'ndan önce “güncel” konular üzerine yazdığı daha yüzlerce makalesi ya da denemesiyle daha önce hiçbir titiz teori ustasının değinmediği geniş kapsamlı sorunları ele alabilecek bir Marksist siyaset bilimi kurdu. Bu yıllarda Lenin verdiği eserin gücünü şüphesiz ki Çarlık'ın alacakaranlığı altında yaşayan Rus halkının büyük devrimci gücünden alıyordu. Lenin'in Marksist teoriyi büyük ölçüde genişletmesi, Rus mutlakiyetçiliğini yıkmak için rejimi her zaman olduğundan daha çok zorlayan Rus kitlelerinin karşı konulamayacak, kendiliğinden gelişen eylemiyle mümkün olabilmiştir.

Bu genişlemenin nesnel sınırlarını belirleyen de, zorunlu olarak gene bu düşünce düzlemindeki araştırmanın gerçek maddî şartlarıydı. Lenin'in eserindeki zayıf noktaları ve eksikleri tartışacak değiliz burada. Şu kadarını söyleyebiliriz

ki, bu zayıf noktalar ve eksikler, temelde, Rus toplum yapısı ile toplumu yöneten devletin ve Rusya'yı savaş öncesinde bütün Avrupa ülkelerinden koparan Çarlık imparatorluğunun özel geriliğiyle ilgiliydi. Ulusal işçi hareketine Marx'ın hiçbir zaman bağlanmadığı kadar derinden bağlanan Lenin, mücadele sınırları ister istemez farklı olan hiçbir Avrupa ülkesiyle doğrudan doğruya ilgilenmemiştir; bu ülkelerde verilecek devrim mücadelesi, Rusya'dakinden niteliksel olarak daha zordu. Nitekim sanayide çok daha gelişmiş Almanya'da vatandaşlık haklarının tanınmış, bütün erkekler oy hakkı verilmiş olması Romanov istibdatından çok farklı bir devlet yapısı, buna bağlı olarak da Rusya'dakine hemen hemen hiç benzemeyen bir siyasî savaş alanı yaratmıştı. Bu ülkede, işçi sınıfının kültürü Rus işçi sınıfına göre büyük ölçüde gelişmiş olduğu halde, toplumun kurumsal yapısı gibi örgütlü işçi sınıfının eğilimleri de devrimcilik yönünden Rusya ile karşılaştırılamayacak kadar geriydi. İmparatorluk Almanya'sında siyaset teorisi konusunda özgün eserler veren tek Marksist düşünür olan Luxemburg, çok daha başkaldırıcı özellikteki o dönemin Polonya yeraltı hareketi içinde yaşadıklarından da bir ölçüde etkilenmesine karşın, bu çelişkiyi eserinde anlamlı bir şekilde yansıttı. Luxemburg siyasî makalelerinde ne Lenin'deki tutarlılığa ya da derinliğe, ne de Troçki'deki uzak görüşlülüğe ulaşabilmiştir. Alman hareketinin ortamı böyle bir gelişmeye izin vermiyordu. Ancak, Luxemburg'un Sosyal Demokrat Parti'nin gittikçe reformculuğa kaymasına (Lenin'in sürgünde bu kaymanın ölçüsünü kavrayamaması dikkate değer bir noktadır) heyecanlı bir şekilde karşı çıkması, her şeye karşın, kapitalist demokrasiyi eleştiren, proletaryanın kendiliğinden geliştireceği hareketi savunan ve içinde bulunduğu daha karmaşık çevrede, Lenin'in bu sorunlara ilişkin görüşlerini aşan bir sosyalist özgürlük anla-

yışının özelliklerini taşıyordu. Yirmi sekiz yaşında Bernstein'in evrimciliğine *Sosyal Reform mu, Devrim mi?* başlıklı sert bir polemik üslubuyla verdiği cevap, onu yol ayrımına getirdi; genel grevi işçi sınıfının kendini kurtarması için başvuracağı ana saldırı silahı olarak teorileştiren görüşlere bağlı kaldı ve bunu, gelecekteki işçi sınıfı siyasetinin temel ayırım çizgilerinin son kez çizildiği 1909-1910 yıllarında Kautsky ile giriştiği kader belirleyici tartışmayla sonucuna ulaştırdı.

Birinci Dünya Savaşı Avrupa'da işçi sınıfı hareketini kökünden parçaladığı gibi, Marksist teorinin savunucularını da aynı şekilde bölecekti. Çağın örgütlenmiş sosyalist partilerinin gösterdikleri ilerleme sonucu, Marksizmin savaştan önceki son birkaç on yılda bir bütün olarak gelişmesi teori ile pratik arasında bir önceki döneme göre çok daha sıkı bir birlik kurulmasını sağlamıştı. Bunun yanı sıra, ileri gelen Marksist teorisyenlerin kendi ulusal partilerinin pratiğiyle bütünleşmeleri de, onları ne yerli sorunlar içinde kısırlaştırmış, ne de birbirinden koparmıştı. Uluslararası tartışma bu teorisyenler için zaten eski bir gelenektir. Bunlardan hiçbiri Marx'ın ya da Engels'in yüksek evrenselliğine ulaşmamışsa, bu, ülkelerinin özel durumu ve yaşayışı içinde daha somut bir yer edinmiş olmalarının zorunlu bir sonucuydu. Ruslarla Polonyalıların durumu ise, araya giren uzun sürgünler dolayısıyla tarihî maddeciliğin kurucularının yaşadıkları sürgünü hatırlatıyordu.¹¹ Bununla birlikte, çağın yeni şartlarında Marksizmin artık yaşayan bir teori olarak

11 Lenin, Troçki ve Buharin'in 1917'den önce yaşadıkları ya da gezdikleri ülkeler Rus Marksistlerinin dış dünya ile ilişkisi üzerinde bir fikir veriyor. Şunlardı bu ülkeler: Almanya, İngiltere, Fransa, Belçika, İsviçre, Avusturya (Lenin, Troçki); İtalya ve Polonya (Lenin); Romanya, Sırbistan, Bulgaristan, İspanya (Troçki); ABD (Troçki, Buharin); Danimarka, Norveç, İsveç (Buharin).

yaygınlaştığı doğu ve orta Avrupa ülkelerinde İkinci Enternasyonal'e bağlı ana grupların ileri gelen yazarları, birbirlerinin eserlerini ilk ya da ikinci elden bildikleri ve eleştirinin sınır tanımadığı görece türdeş bir tartışma ve bildirişim ortamı oluşturdular. Nitekim 1914'te savaş patladığında bu konuya bağlı bölünmeler, savaştan önce sahnede ağırlığını duyuran ulusal Marksist teorisyen gruplarını değil, bütün bir hareketi bölecek biçimde etkili oldu. Eski kuşaktan Kautsky ile Plehanov gürültülü bir şekilde toplumsal şovenizmi seçip, birbirlerine muhalif emperyalist anayurtlarını savundular; öte yandan Mehring, Almanya'da SDP'nin teslimiyetinde herhangi bir pay almayı kararlı olarak reddetti. Genç kuşaktan Lenin, Troçki, Luxemburg ve Buharin ise, kapitalizmin insanlığı sürükleyeceği, uzun zamandır beklenen büyük felaket sırasında kendi sınıflarını ezenlerin yanında yer alan çeşitli sosyal demokrat örgütlerin ettikleri ihanetin kınanması ve savaşa karşı çıkılması için bütün güçlerini ortaya koydular. Başlangıçta Reichstag'ta savaşa karşı çıkan Hilferding kısa süre sonra Avusturya ordusuna yazıldı; Bauer çok geçmeden tutsak düşeceği doğu cephesinde Rusya'ya karşı hizmete koştu. Engels'in umut beslediği İkinci Enternasyonal'in de birliği bütünlüğü ve varlığı bir hafta içinde yok edildi.

1914 Ağustos'unun Avrupa'da yol açtığı sonuçlar herkesçe biliniyor. Rusya'da savaş yorgunu, aç yığınların Petrograd'da kendiliğinden ayaklanması 1917 Şubat'ında Çarlık rejimini devirdi. Lenin'in önderliğindeki Bolşevik Partisi sekiz ay içinde iktidarı ele geçirmeye hazırды. Ekim'de, Troçki, on iki yıl öncesinden gördüğü sosyalist devrim adına Petrograd'a girdi. 1917'nin çabuk gelen zaferini emperyalist abluka, müdahale ve 1918 ile 1921 arasındaki iç savaş izledi. Bu yıllarda Rus devriminin destansı yolu, siyasî düşünce ile siyasî eylemi daha önce ve daha sonra bir örne-

ği daha olmayan canlı bir birlik içinde eriten Lenin'in yazılarıyla teorik pusulasını buldu. *Nisan Tezleri*, *Devlet ve İhtilâl*, *Marksizm ve Ayaklanma*'dan *Sol Komünizm'e* ve *The Tax in Kind*'a [Aynî Vergiler] kadar, Lenin'in bu yıllarda verdiği eserler tarihî maddecilik içinde yeni fikirler getirdi: "Marksizmin yaşayan ruhu" diye nitelendirdiği "somut durumun somut tahlili" bu eserlerde öylesine zinde bir güç kazandı ki, kısa bir süre sonra Leninizm terimi kullanılmaya başladı. Şüphesiz, Rusya'daki proletarya devriminin başarılarla dolu olan bu döneminde Marksist teorinin hızla gelişmesi hiçbir zaman Lenin'in kendi eserleriyle sınırlı kalmadı. Troçki savaş sanatı ve edebiyatın geleceği üzerine temel nitelikte metinler yazdı (*How the Revolution Armed Itself* [Devrim Nasıl Silâhlandırıldı]; *Edebiyat ve Devrim*). Buharin, tarihî maddeciliği enine boyuna tartıştığı bir incelemeyle sistemli bir sosyoloji olarak özetlemeye çalıştı (*The Theory of Historical Materialism* [Tarihî Maddecilik Teorisi]).¹² Bu kitaptan kısa bir süre sonra da Buharin'in tanınmış bolşevik el kitabı *ABC of Communism*'i [Komünizmin ABC'si] birlikte yazdığı Preobrajenski, Sovyet devletinin sosyalizme geçiş sürecinde karşılaşılabilecek sorunlar üzerine çok özgün ve köklü bir ekonomi incelemesini yayımlamaya başladı. Marksist teorinin, doğal olarak, henüz ayak basmadığı bir alandı bu; *New Economics*'in [Yeni Ekonomi] ilk bölümleri 1924'te yayımlandı. Bu dönemde, Marx'ın yayımlanmamış metinlerini bulup basmayı ödev bilen tarihçilerin uluslararası ağırlık merkezi Rusya'ya kaydı. Daha Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Marx hakkındaki arşiv araştırmalarıyla kendini kabul ettiren Riazanov, şimdi de Marx ile Engels'in bütün eserlerinin ilk bilimsel basımı işini yüklenmişti; bu arada Marx'la Engels'in el yazmalarınının

12 Buharin'in sosyoloji el kitabı 1921'de, Troçki'nin edebiyat üzerindeki incelemesi ise 1924'te yayımlandı.

büyük bir bölümü Moskova'ya aktarılmış, Riazanov'un müdürü olduğu Marx-Engels Enstitüsü'ne yerleştirilmişti.¹³ Bütün bu kişiler, doğaldır ki, Rusya'da devrimin zafere ulaşması için verilen mücadelenin eyleminde ve yeni Sovyet devletinin kurulmasında önemli görevler yüklendiler. İç savaş sırasında, Lenin Halk Komiserleri Konseyi başkanı, Troçki savaş komiseri, Buharin parti gazetesinin yayıncısı, Preobrajenski parti sekreteryasının en etkin, en öndeki üyesi; Riazanov ise sendikaları örgütleyen adamdı. İç savaş başarılı bir sonuca ulaşırken bu kuşağın en olgun çağlarını yaşayan yıldızları, işçilerin yeni kalesi SSCB'de Marksist kültürün geleceğinin güvencesi gibi görünüyorlardı.

Ne var ki, Avrupa'nın başka ülkelerinde, savaşın sonunda, 1918'de patlayıp 1920'ye kadar süren büyük devrimci dalga yenilgiye uğramıştı. Sermaye, Rusya dışında her yerde güçlü olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymuştu. İç savaş Rus işçi sınıfını çok büyük zararlara uğrattığı halde, devrimin uluslararası düşmanlarının 1918-1921 yıllarında Sovyet devletini kuşatması, onu yıkmaya yetmedi. Ama emperyalist düzenin bütün kıtada en keskin toplumsal bunalımını geçirdiği üç yıl içinde Rus devriminin başka Avrupa ülkelere girmesini önledi, sonra da Sovyetler Birliği dışındaki proletarya hareketlerinin başarılı bir şekilde durdurulmasını sağladı. Kıtanın başka devletlerine göre çok daha oturmuş kapitalist devletlerin karşılaştıkları ilk ve en önemli tehlike, 1918-1919 yıllarında Almanya'daki büyük kitle hareketleriydi. Rus devriminin gidişini hapishaneden gözleyen Luxemburg, iç savaş boyunca kurulan proletarya diktatörlüğü-

13 David Riazanov (asıl adı "Golden'dakh"tır) 1870 yılında doğdu. Martov'la Lenin'i ilk kez ayıran olay Riazanov'un Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin ikinci kongresine kabul edilmesi konusundaki tartışmalarıydı; parti örgütünün kuralları üzerindeki anlaşmazlıkları bu tartışmanın hemen sonrasına rastlar. Riazanov 1905 devriminden sonra *Die Neue Zeit*'ta sık sık makaleler yayımlamış, Marx'la Engels'in yazışmalarının yayımlanmasına çalışmıştı.

nün karşılaşabileceği birtakım tehlikeleri kendine özgü bir yetenekle o dönemin birçok bolşevik önderinden daha iyi görürken; Avrupa'nın belli bir düzeyde sınırlanmış bölgelerinde önemi pek anlaşılmamış sorunları (milliyetler ve köylülük sorunları gibi) ancak sınırlı bir ölçüde kavrayabildiğini de sık sık ortaya koyuyordu.¹⁴ İkinci Reich'in çökmesiyle hapisten kurtulan Luxemburg, hemen Almanya'daki devrimci solu örgütlemeye girişti; bir ay sonra Alman Komünist Partisi'nin kurulmasında en yetkili kişi olarak parti programını yazdı ve hazırladığı siyasî raporu partinin kuruluş kongresine sundu. İki hafta sonra da, Berlin'de açlıktan kırılan yığınlar arasında bir ölçüde kendiliğinden başlayan karmakarışık ayaklanma hareketi sosyal demokrat hükümetin yönetimindeki Freikorps'larca bastırılınca öldürüldü. Yerel sosyalist ve komünist grupların Nisan ayında Münih'te kısa ömürlü Bavyera Sovyet Cumhuriyeti'ni kurmaları üzerine, Berlin'deki Ocak hareketinin bastırılmasından kısa bir süre sonra Reich ordusu Münih'i de yeniden ele geçirdi. 1918 Kasım'ının işçi ve asker konseylerinden doğan Alman Devrimi 1920'de kesin olarak yenilgiye uğratıldı.

Bu sıralarda Avusturya-Macaristan imparatorluğunda da buna benzer olaylar görülmüştü. Köy ekonomisine dayalı, daha geri bir düzeni olan Macaristan'da, Mütareke'den sonra kurulan burjuva hükümeti İtilaf Devletleri'nin istekleri karşısında kendiliğinden görevden çekilmek zorunda kalmış, sosyal demokratlarla komünistlerin ortak yönetiminde kısa ömürlü bir "sovyet cumhuriyeti" kurulmuştu; altı ay sonra Romanya birlikleri Macaristan komününün varlığına son verip beyaz rejimi yeniden kurmuşlardı. Avusturya'da ise sınırlanmış işçi sınıfının nesnel ağırlığı Macaristan'da olduğundan çok daha fazlaydı (tıpkı Prusya işçi sınıfının Bav-

14 Luxemburg'un 1918'de yazdığı "Rus Devrimi" adlı makale ilk kez 1922'de Paul Levi tarafından yayımlandı: *The Russian Revolution*.

yera işçi sınıfı karşısındaki durumu gibi), ancak, proletaryanın rakipsiz komutanı olan Sosyal Demokrat Parti bir burjuva karma hükümetine girmeyi sosyalist devrime tercih etti, İtilaf Devletleri'nin müdahalesini önlemek bahanesiyle de işçi ve asker konseylerini yukarıdan yavaş yavaş etkisiz hale getirdi. Sosyal Demokrat Parti 1920'de hükümetten ayrıldı, ama kapitalizmin yeniden istikrara kavuşması bu süre içinde sağlanmıştı bile. Avusturya Sosyal Demokrat Partisi içinde kısa bir zamanda en etkili kişi durumuna gelen Bauer, 1919'da Cumhuriyet'in dışişleri bakanı olarak görev aldı, savaşın bitiminden sonra da, 1924 yılında, yanlış bir ad altında, *Avusturya Devrimi* adıyla yayımlanan parti tarihinin başlıca teorik savunmasını yazdı. Bu arada eski arkadaşları Hilferding Weimar Cumhuriyeti'nde iki kez maliye bakanı oldu. Bu kuşağa özgü teori - pratik birliği Avusturya Marksizminin reformcu adamlarında bile yaşamaya devam etti.¹⁵ Güneyde, savaştan sonraki üç yılın son büyük proletarya hareketi İtalya'da oldu. Labriola'nın yurdunda daima, Almanya ya da Avusturya-Macaristan'da olduğundan çok daha küçük ama daha savaşçı bir sosyalist parti olmuştu; bu parti savaş boyunca toplumsal yurtseverliğe karşı koymuş, söz ve konuşmalarla yürütülen çalışmalarla, iktidarın bir an önce ele geçirilmesi görüşünü açık açık işlemişti. Ne var ki, 1920'de Torino'yu kısıktırak bağlayan gürültülü parturlü fabrika işgalleri ile genel grev, saldırıyı başlatacak bir devrim stratejisi olmayan bu partiyi de büsbütün hazırlıksız yakaladı. Liberal hükümet ile işverenlerin hızla yürürlüğe koyduğu önleyici tedbirler, açık seçik bir siyasî önderlikten yoksun olan hareketi sonunda bozguna uğrattı. Halk hare-

15 Biri eskiden Marksist olan. öteki ise Marksizmi eleştiren iki önemli iktisatçı bu dönemde orta Avrupa'nın doğusundaki hükümetlerde görev almışlardı. Tugan-Baranovski 1917-18'de Ukrayna'daki devrim karşıtı Rada hükümetinde maliye bakanıydı; Avusturya'da da Schumpeter 1919'da aynı görevdeydi.

ketlerinin gösterdiği bu yükseliş dalgası, meydana, faşizmin İtalya'ya gelişini hazırlayacak olan devrim düşmanı silahlı birliklere terk edip geri çekildi.

Almanya, Avusturya, Macaristan ve İtalya'daki (yani savaş öncesi Marksizmin Rusya'yla birlikte yerleşik etki alanı içindeki bölge) bu kaçınılmaz geriye dönüşler, Bolşevik devriminin emperyalizmin müdahalesinden adı geçen ülkelerdeki sınıf mücadelesinin seyrini doğrudan doğruya örgüt düzeyinde ya da teorik düzeyde etkileme imkânını sağlayabileceği ölçüde kurtulamadığı bir dönemde olmuştu. Üçüncü Enternasyonal aslında 1919'da, Moskova hâlâ beyaz ordularının kuşatması altındayken kurulmuştu; Enternasyonal'in resmî doğum tarihi, İkinci Kongre'nin toplandığı 1920 Temmuzudur. Oysa 1920 yılı, savaş sonrası konjonktürün eksenindeki mücadeleleri etkileyebilmek bakımından çok geçti. Kısa bir süre için orta Avrupa'daki devrimci güçlerle elle tutulur bir bağ kurulabileceği umudunu veren Kızıl Ordu'nun Polonya'ya doğru ilerlemesi aynı ay içinde püskürtülmüştü; birkaç hafta sonra Lenin'in İtalya'da ulusal bir eylem için İtalyan Sosyalist Partisi'ne telgrafla çağrıda bulunduğu bir sırada, Torino'daki işgaller de kırılmıştı. Bu yenilgilerin asıl nedeni elbette öznel yanlışlar ya da öznel başarısızlıklar değildi; bu başarısızlıklar, orta ve batı Avrupa'da savaştan işçi sınıfına karşı tarihî bir üstünlük sağlayarak çıkan kapitalizmin nesnel olarak üstün gücünün göstergesiydi. Üçüncü Enternasyonal, SSCB dışındaki belli başlı Avrupa ülkelerinde, bu savaşlar kaybedilmeden sağlam bir temele oturmadı. Hiç şüphesiz, Sovyet devletinin karşı karşıya kaldığı abluka sonunda kırılınca, bir yandan, sosyal demokrat aygıtların altüst olması ile orta ve güney Avrupa'da kendiliğinden gelişen hareketlerin uğradığı yenilgi arasındaki büyük karşıtlık, bir yandan da Bolşevik Partisi'nin Rusya'da kazandığı başarı, Lenin'le Troçki'nin koydukları ilkelere dayanan merkezileş-

miş devrimci enternasyonalin oldukça büyük bir hızla oluşmasını sağladı. 1921'de Lenin, ileri kapitalist dünyanın artık hemen hemen her kesiminde kurulan yeni komünist partilerine temel teorik "duyuru"sunu kaleme aldı: *Sol Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı*. Bu eseriyle Lenin, dışarıdaki sosyalistler için Rusya'daki bolşevik tecrübesinden çıkardığı tarihî derslerin bir sentezini kurarak, burjuva parlamentarizminin Birinci Dünya Savaşı'ndan önce fark ettiğiinden çok daha güçlü, işçi sınıfı reformculuğunun da çok daha köklü olduğu daha ileri ülkelerin Marksist strateji sorunlarına ilk kez dokunmaya başlıyordu. Düzenli bir biçimde çevrilen kitaplarla da, Lenin'in teorik sistemi ilk defa derli toplu bir biçimde sunuluyordu; bu kitapların ardarda yayımlanması Avrupa'da binlerce militana birdenbire başlayan bir siyasî aydınlanma gibi görünüyordu. Marksist teorinin yepyeni bir ölçek üzerinde uluslararası alana yayılıp zenginleşme şartlarının ve bu teorinin yığınların günlük mücadelesiyle olan maddî bağlarının güvencesi durumundaki Komintern'in gerçekleştirdiği söylenebilirdi artık.

Oysa bu umut çarçabuk söndü. Emperyalizmin Rus devrimine indirdiği öldürücü darbeler işçi sınıfının iç savaşta devrimin düşmanı güçleri yenilgiye uğratıp kazandığı askerî zafere karşın Sovyet işçi sınıfının önemli bir kısmını yok etmişti. 1920'den sonra, Avrupa'nın daha gelişmiş ülkelerinin Rusya'ya yardım etmeleri de beklenemezdi. SSCB yalnızlığa mahkûm edilmiş, sanayii çökmüş, proletaryası zayıflamış, tarımı çoraklaşmış, köylüleri hükümete olan bağlılığını yitirmişti. Devrimci Rusya kapitalizmle bağlarını koparıırken orta Avrupa'da kapitalist denge yeniden kurulmuştu. Siyasî destek görmeden Rusya'nın geri kalmışlığı içinde sıkışıp kalan Sovyet devleti, kuşatma kırılıp Avrupa'nın öteki ülkeleriyle yeniden ilişki kurulunca, bu kez de iç tehlikelerle karşılaşmaya başladı. Parti aygıtının gittikçe sertleşerek iktidara

el koymasını, işçi sınıfının bağımlılığının pekişmesini, resmî şovenizmin yaygınlaşmasını Lenin de biraz gecikerek, ancak 1922'de, ölümcül bir hastalığa tutulduktan sonra gördü. *Rabkrin* üzerine yazdığı makaleden *Vasiyet*'ine¹⁶ kadar yazdığı son yazılar, yeni Sovyet devletinin bürokratik yapısını yıkararak Ekim demokrasisini, o günlerin kaybolmuş birliğini yeniden kurabilecek olan yığınların gerçek siyasî pratiğini yeniden yaratacak biçimleri bulmak için harcanmış umutsuz bir teorik çaba olarak görülebilir.

Lenin 1924'ün başında öldü. SBKP içinde Stalin'in üç yılda kazandığı zafer, gelecek otuz yıl boyunca SSCB'de sosyalizmin ve Marksizmin kaderine damgasını vurdu. Stalin'in siyaset aygıtı, Rusya içindeki devrimci kitle pratiklerine kesin olarak son verdi; Sovyetler Birliği dışındaki hareketleri ya gitgide desteksiz bıraktı ya da baltaladı. İşçi sınıfının üzerinde, bürokratik ayrıcalık taşıyan bir zümrenin güç kazanması, gün geçtikçe daha çok azgınlaşan bir polis rejimiyle güvence altına alındı. Bu ortamda, klasik bolşevizmi gerçekleştiren devrimci teori ile devrimci pratik birliği kaçınılmaz olarak bozuldu. Aşağıdaki yığınların eylemi yasaklandı, özerkliği ve kendi iç devingenliğine bağlı eylem gücü ülkede iktidara el koyan bürokratik kast eliyle ortadan kaldırıldı. Yukarıdaki partide de, Lenin'in son arkadaşları yavaş yavaş temizlendi. Kolektifleştirmeden sonra, Sovyetler Birliği'nde her türlü ciddi teorik çalışma sona erdi. 1929'da Troçki sürgüne gönderildi, 1940'da da öldürüldü; 1931'de görevinden alınan Riazanov 1939'da bir çalışma kampında öldü; 1929'da susturulan Buharin 1938'de kurşuna dizildi; 1930'dan önce çökertilen Preobrajenski 1938'de hapis-hanede öldü. Stalin'in hükmetme gücü doruğuna ulaştığında Rusya'da Marksizm neredeyse eski bir anı olmuştu. Teoris-

16 Lenin, *Collected Works*, c. 33, s. 481-502; c. 36, s. 593-597.

yenlerinin zenginliği ve gücüyle bütün Avrupa'yı geride bırakan, tarihî maddeciliğin gelişmesinde dünyanın en ileri ülkesi, on yıl içinde, ancak sansürün getirdiği baskı ve uyguladığı propagandanın kabalığıyla baş sırayı alabilecek, yarı aydın ve suskun bir ülke durumuna gelmişti.

Stalincilik Sovyet kültürü üzerine bir perde gibi inerken, Avrupa kapitalizminin siyasî varlığı gittikçe daha çok zorlanıyor, sarsılıyordu. Savaştan sonraki büyük devrimci bunalım sırasında işçi sınıfı her yerde yenilgiye uğramış, ama orta ve güney Avrupa burjuvazileri için güçlü bir tehlike olarak kalmıştı. Üçüncü Enternasyonal'in doğuşu ve Leninizmin ölçülerine uygun disiplinli komünist partilerinin gelişmesi, 1918-1920 yıllarının ilk sarsıntı merkezlerindeki bütün hakim sınıflarda korku uyandırmıştı. Ayrıca, Versay'da kurulan düzeni siyasî istikrara kavuşturan ve güven altına alan emperyalizmin ekonomide sağladığı düzelmenin de kısa ömürlü olduğu ortaya çıkmıştı. 1929'da kapitalizmin tarihindeki en büyük bunalım yığınların işsizliğini yaygınlaştırıp sınıf mücadelesini yoğunlaştırmış, bütün kıtayı kaplamıştı. Toplumsal devrimin karşısındakiler, işçi sınıfının bütün özerk örgütlerini saf dışı bırakmak üzere, en ilkel ve en şiddetli silahlarıyla artık seferber olmuşlar, pek çok ülkede parlamenter demokrasiyi birer birer ortadan kaldırmışlardı. Bu bölgede, işgücünün yaratabileceği tehlikelere karşı sermayenin tarihî çözüm yolu, tedhişçi faşist diktatörlüklerdi. Bu faşist diktatörlükler, emperyalizmin kendi içinde tırmanan uzlaşmazlıklarla kendini gösteren uluslararası konjonktürde, proletaryanın bütün direncine ve bağımsızlığına son vermeyi düşünüyordu. Faşist baskının bütün zorbalığını yaşayan ilk ülke İtalya idi. Mussolini 1926'da ülke içinde her türlü meşrû muhalefeti yok etmişti. Komintern'in Alman Komünist Partisi'ne kendi varlığına son vermekten başka bir yol bırakmamasından sonra, 1933'te Almanya'da

Hitler iktidarı ele geçirdi; Alman işçi hareketi yok olmuştu. Bir yıl sonra, kiliseyi de yanına alan faşizm, Avusturya'da işçi sınıfının kaleleri olan parti ile sendikayı yıkacak bir silahlı saldırıya girişti. Macaristan'da ise zaten beyaz bir diktatörlük vardı. Güneye gelince, İspanya'da askerî bir ayaklanma hareketiyle başlayan üç yıllık iç savaş, komşusu Portekiz'in, müttefikleri İtalya ile Almanya'nın yardımlarıyla İspanyol faşizminin zaferiyle sonuçlandı. Bu on yıl, Alman işgaliyle Çekoslovakya'nın Nazi yönetimine girmesi ve Fransa'nın düşmesiyle sona erdi.

Bu felaketler döneminde, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce tarihî maddeciliğin gelişmesinde böylesine önemli bir payı olan orta Avrupa bölgesinde, Marksist teorinin akıbeti ne olacaktı? Daha önce de gördüğümüz gibi, bünyesi içindeki partileri gitgide SSCB'nin dış siyasetteki hedeflerine bağımlı kılan Üçüncü Enternasyonal'in Stalinciliği, Leninist düşüncüyü, Rusya dışına çıkar çıkmaz kısırlaştırmıştı. Komintern dışındaki sosyal demokrat ya da merkez partileri de, kendilerinden beklendiği gibi, Leninizmin uygulanmasına ya da yayılmasına meydan vermediler. Nitekim iki savaş arasındaki dönemde, işçi sınıfının bu bölgedeki kitle örgütleri içinde Marksist teorinin özü, savaştan önceki büyük tartışmaların doğrudan doğruya bir uzantısı olarak, ekonomi sorunlarının ele alınmasıyla sınırlandırılıyordu. Weimar Cumhuriyeti'nde, yarı akademik bir çerçevede Marksist çalışmaları desteklemek amacıyla 1923 yılında Frankfurt'ta bağımsız bir Toplumsal Araştırma Enstitüsü kuruldu (zengin bir tahıl tüccarının bağıışı olan Enstitü, biçimsel olarak Frankfurt Üniversitesi'ne bağlıydı).¹⁷ Enstitü'nün ilk

17 Frankfurt Toplumsal Araştırma Enstitüsü'nün kaynakları konusunda araştırmaya dayalı, tam bilgi edinebilmek için bkz.: Martin Jay, *The Dialectical Imagination*, Londra 1973, s. 4-12 ve sonrası.

müdürü, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Viyana Üniversitesi'nde kürsüsü olan hukuk tarihçisi Carl Grünberg'di. 1861'de Transilvanya'da doğan Grünberg, doğu Avrupalı yaşlı Marksist bilim adamları kuşağının tipik bir üyesiydi; *Archiv für Geschichte des Socialismus und der Arbeiterbewegung* [Sosyalizm ve İşçi Hareketi Tarihinin Arşivi] adı altında Avrupa'da işçi tarihiyle ilgili ilk büyük dergiyi kurup yayımlamış, sonra da derginin yönetim merkezini Frankfurt'a aktarmıştı. Avusturya Marksist geleneğinin bu seçkin temsilcisi böylece Almanya'daki genç sosyalist aydınlar kuşağıyla bir köprü kurdu. 1920'lerde, yönettiği Toplumsal Araştırma Enstitüsü'nün kadrosunda hem komünistlere, hem sosyal demokratlara yer verdi. Marx'la Engels'in eserlerinin ilk bilimsel basımı için Riazanov'a arşiv malzemesi göndererek, Moskova'daki Marx-Engels Enstitüsü ile düzenli bir bağlantı kurdu. *Marx-Engels Gesamtausgabe*'nin [Marx-Engels'in Bütün Eserleri] ilk cildi aslında bu iki kuruluşun ortak çalışmasıyla 1927'de Frankfurt'ta yayımlandı.

Enstitü, aynı dönemde, Marksist ekonomi teorisi üzerine iki savaş arasındaki yıllarda verilen tek büyük eseri, doğu Avrupa'nın sınır ülkelerinden gelen bir başka göçmen olan Henryk Grossmann'ın eserini yayımlattı. 1881'de Krakov'da doğan, Galiciya'lı bir maden işleticisinin oğlu olan Grossmann, Bauer'le yaşıt, Buharin'den yedi yaş büyüktü; bir başka deyişle, bu düzeye 1914'ten önce erişmiş olan seçkin kuşağın bir üyesiydi. Ne var ki, Grossmann'ın yetişmesi daha geç olmuştu. Grossman başlangıçta Viyana'da Böhm-Bawerk'in öğrencisiyken, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Polonya Komünist Partisi'ne girmiş, Varşova Üniversitesi'nde de ekonomi kürsüsünde ders vermişti. 1925'te siyasî baskılar onu Polonya'dan ayrılıp Almanya'ya gitmeye zorlamış, 1926-1927 yıllarında Frankfurt Enstitüsü'nde dizi konferanslar vermişti; bu konferanslar daha sonra, *The Law of Ac-*

cumulation and Collapse of the Capitalist System [Birikim Kanunu ve Kapitalist Sistemin Çöküşü]¹⁸ adlı uzun bir ciltte toplanmıştır. Büyük ekonomik çöküntünün yaşandığı 1929 yılında yayımlanan Grossmann'ın eseri, 20. yüzyılda kapitalist üretim tarzının hareket kanunları hakkındaki savaş öncesi klasik tartışmaları özetliyor, Marx'ın yeniden üretim şemalarındaki mantıktan kapitalizmin nesnel olarak çıktığı sonucuna varan eserler arasında o güne kadarki en iddialı ve en sistemli çalışmayı ortaya koyuyordu. Grossmann'ın tam zamanında ortaya atılmış gibi görünen ana tezlerine, bir sol sosyal demokrat olan genç iktisatçı Fritz Sternberg hemen karşı çıktı. Luxemburg'un görüşlerini büyük ölçüde tekrarlayan Sternberg'in *Imperialism* (1926) adlı eseri, kapitalist düzendeki yedek işçi ordusunun işlevine ve değişkenliğine ilişkin görüşü yeni bir çözümlemeyle genişletiyordu. Grossmann'ın daha önce karşı çıktığı çözümlemeydi bu. Her iki yazar da, Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesinden sonra modern bunalım teorileri üzerine yazılmış bir kitapçıkta, Polonya kökenli bir Marksist olan Natalie Moszkowska tarafından eleştirildi.¹⁹ Ertesi yıl, Bauer, Çekoslovakya'da sürgündeyken, *Between Two World Wars* [İki Dünya Savaşı Arasında] gibi geleceği gören bir ad altında son teorik eserini yayımladı.²⁰ Avusturya Marksist okulunun en yetenekli temsilcisi bu siyasî - ekonomik içerikli vasiyetinde, kapitalist bunalımların tüketim yetersizliğinden doğduğu görüşüne dayanan teorilerin o güne kadarki en gelişmiş örneğini vermek amacıyla, hayatı boyunca edindiği tecrübeyi

18 *Die Akkumulations- und Zusammenbruchsgesetz der kapitalistischen Systems*, Leipzig 1929; 1971'de Frankfurt'ta yeniden basıldı.

19 *Zur Kritik Moderner Krisentheorien* (Modern Bunalım Teorilerinin Eleştirisi Üzerine), Prag 1935. Moszkowska 1886'da Varşova'da doğdu, 1908'de İsviçre'ye göç etti, öldüğü 1968 yılına kadar da Zürih'te yaşadı.

20 *Zwischen Zwei Weltkriegen*, Bratislava 1936.

Marx'ın yeniden üretim şemalarıyla olgunlaştırıyor; sosyal demokrat ve komünist hareketleri faşizme karşı mücadelede birleşmeye çağırarak, bir parti önderi olarak nice yıllar uyguladığı evrimci reformcu siyaset sonunda uğradığı hayal kırıklığını dile getiriyordu.

Bauer Münih antlaşmasıyla Bratislava'dan ayrılmak zorunda kaldıktan kısa bir süre sonra 1938'de Paris'te öldü. Birkaç ay sonra da İkinci Dünya Savaşı patlamış ve Nazilerin Avrupa'yı yutmasıyla kıtada Marksizmin bir dönemi kapanmıştı. Hilferding 1941'de Paris'te Gestapo'nun elinde öldü. Marksistler, temsil ettikleri gelenek için artık ancak savaştan nefes alabildikçe kısa notlar düşebiliyorlardı. Moskowska 1943'te İsviçre'de en son ve en radikal eserini verdi: *On the Dynamic of Late Capitalism* [Geç Kapitalizmin Dinamiği Üzerine].²¹ Bu sırada Amerika Birleşik Devletleri'nde genç Amerikan iktisatçısı Paul Sweezy geçmişe dönerek, Tugan-Baranovsky'den Grossmann'a kadar kapitalizmin hareket kanunları üzerindeki bütün Marksist tartışmaların tarihini özetliyor, örnek bir açıklık taşıyan eseri *Kapitalist Gelişiminin Teorisini*nde, Bauer'in tüketim yetersizliği sorununa getirdiği son çözüm yolunu savunuyordu.²² Bununla birlikte, Yeni Düzen (New Deal) ortamında yazdığı kitabında üretim-tüketim orantısızlığından ya da tüketim yetersizliğinden doğan bunalımların kapitalist üretim tarzı içinde aşılamayacağı varsayımından içten içe vazgeçmiş, emperyalizmin iç istikrarını sağlamak için döngüsel bunalımı önlemek üzere devletin müdahalesini savunan Keynesçi görüşün etkili olabileceğini kabul etmiştir. Kapitalizmin uğrayacağı son çözülmeyi dış belirleyici etmenlere bırakan ilk o olmuştur. Ona göre, Sovyetler Birliği'nin üstün ekonomik

21 *Zur Dynamik des Spätkapitalismus*, Zürich 1943.

22 Bu eser 1942'de yayımlandığında Sweezy otuz iki yaşındaydı.

başarılarının ve savaştan sonra onun yolunda yürümesi beklenebilecek ülkelerin “inandırıcı etkisi”, en sonunda, Amerika Birleşik Devletleri’nin sosyalizme barış içinde geçmesini mümkün kılacaktı.²³ *Kapitalist Gelişmenin Teorisi*, ortaya koyduğu bu anlayışla, bir düşünce çağının sonunu haber veriyordu.

²³ *The Theory of Capitalist Development*, New-York 1968 ikinci baskı, s. 348-362.

Batı Marksizmi'nin Doğuşu

İkinci Dünya Savaşı'nın kaderi Volga'da gerçekten değişti. 1942-1943'te Kızıl Ordu'nun Wehrmacht'a (Alman Silahlı Kuvvetleri) karşı kazandığı zaferler Avrupa'nın Nazi nüfuzundan kurtulmasını sağladı. Faşizm, 1945'e kadar, İber bölgesi dışında her yerde yenilgiye uğradı. Uluslararası gücünü ve saygınlığını inanılmaz derecede yükselten SSCB, güney Balkanlar dışında bütün doğu Avrupa'nın alinyazısını çizdi. Prusya, Çekoslovakya, Polonya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk'ta kısa zamanda komünist rejimler kuruldu; yerli kapitalist sınıflar mülksüzleştirildi; Sovyet örneği sınıflaşma başladı. Kıtanın yarısında bütünleşmiş bir "sosyalist kamp" vardı artık. Kıtanın öbür yarısı ise, kapitalizm adına Amerikan ve İngiliz ordularınca kurtarılmıştı. Ne var ki, Fransa ile İtalya'da komünist partilerinin Direniş hareketi içindeki önderliği onları tarihte ilk kez işçi sınıfı çoğunluğunun örgütü durumuna getirmişti. Öte yandan Batı Almanya'da Fransa ile İtalya'dakine benzer bir direniş tecrübesi yaşanmaması ve ülkenin bölünmesi, Anglo-Amerikan işgalinin koruyuculuğu altında yeniden kurulan

burjuva devletinin savaştan önce proletarya içindeki komünist geleneği başarılı bir şekilde yok etmesine yol açmıştı. Savaşı izleyen yirmi yıl iki savaş arasındaki döneme taban tabana zıt bir ekonomik ve siyasî örnek ortaya koydu. Belli başlı batı Avrupa ülkelerinde asker ya da polis diktatörlüklerine bir daha dönülmedi. Genel oy hakkına dayanan parlamenter demokrasi kapitalizmin tarihinde ilk kez bütün ileri sanayi toplumlarında süreklilik ve düzenlilik kazandı. 20'lerle 30'ların felaketleri, çöküntüleri de bir daha meydana gelmedi. Tersine, dünya kapatilizmi tarihinde rastlanan en hızlı ve en zengin genişlemeyi gerçekleştiren eşi görülmemiş, uzun bir canlılık dönemi yarattı. Öte yandan Sovyetler Birliği ve doğu Avrupa'da proletaryayı vesayeti altına alan baskıcı bürokratik rejimler Stalin'in ölümünden sonra ardarda bunalmışlar geçirip bazı düzenlemeler getirdiler, ama toplum yapılarına hiçbir temel değişiklik getirmediler. Devletin sistemli bir silahı olan tedhiş bırakılmış, ama bu bölgedeki halk hareketlerini bastırmak üzere silah zorundan vazgeçilmemişti. Ekonomik büyüme epeyce düşük olan ilk çıkış noktalarına göre hızlıydı, ama ülke kapitalist blokun istikrarına siyasî yönden meydan okuyabilecek durumda değildi.

Devrimci teori işte bu değişen dünyada, geçmişte kazandığı anlamla bugün "Batı Marksizmi" diye adlandırabildiğimiz gelişmeyi doğuran dönüşümü tamamladı. Şimdi sözünü edeceğimiz yazarların verdikleri eserler, gerçekte tarihî maddeciliğin gelişmesi içinde yepyeni bir düşünceyi şekillendiriyordu. Marksizm onların elinde, belirli eleştirel noktalarda, daha önceki bütün teorilerden çok farklı bir teori türü oldu. Özellikle, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce siyasî olgunluğa ulaşmış bütün bir teorisyenler takımının kendine özgü temaları ve kaygıları keskin bir değişikliğe uğradı, böylece hem bir kuşak yenilendi, hem de bu kuşağın boy gösterdiği yeni bir coğrafya ortaya çıktı.

İki savaş arasındaki dönemde eski kuşağın silinmesiyle birlikte başlayan bu değişmenin tarihi uzun ve karmaşıktır. Önce söz konusu teorisyenlerin doğum-ölüm tarihlerini tek tek sıralayıp bölgelere göre dağılımlarını göstermek, bu soruna eğilmenin en kestirme yolu olabilir:

Lukács	1885 -1971	Budapeşte
Korsch	1886 -1961	Todstedt (batı Saksonya)
Gramsci	1891-1937	Ales (Sardunya)
Benjamin	1892-1940	Berlin
Horkheimer	1895-1973	Stuttgart (Swabia)
Della Volpe	1879-1968	Imola (Romagna)
Marcuse	1898	Berlin [Marcuse 1979'da öldü - ç.n.]
Lefebvre	1901	Hagetmau (Gaskonya) [Lefebvre 1990'da öldü - ç.n.]
Adorno	1903-1969	Frankfurt
Sartre	1905	Paris [Sartre 1980'de öldü - ç.n.]
Goldmann	1913-1970	Bükreş
Althusser	1918	Birmandreis (Cezayir) [Althusser 1991'de öldü - ç.n.]
Colletti	1924	Roma [Colletti 2001'de öldü - ç.n.]

Bu düşünürlerin toplumsal kökenleri öncekilerinkinden farklı değildi.¹ Ne var ki, bu grubun coğrafî kökeni Engels'ten sonra ortaya çıkan Marksist aydınlarla tam bir kar-

1 Lukács bir bankerin, Benjamin bir sanat eserleri komisyoncusunun, Adorno bir şarap tüccarının, Horkheimer bir dokuma fabrikatörünün, Della Volpe bir

şıtlık gösteriyordu. Daha önce de gördüğümüz gibi, tarihî maddeciliğin kurucularından sonra gelen iki kuşağın hemen hemen her önemli teorisyeni doğu ya da ortadoğu Avrupa'dan çıkmıştı; Alman imparatorlukları içinde bile, İkinci Enternasyonal'in belli başlı parlak temsilcileri Berlin'den çok Viyana'da, Prag'da yetişmişlerdi. Öte yandan, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra durum tersine dönmüştü. Lukács ile öğrencisi Goldmann gibi iki büyük temsilci dışında, yukarıda gösterilen geleneğin bütün önemli adamları Avrupa'nın batısından geliyordu. Lukács büyük ölçüde Heidelberg'te yetişmiş, kültür bakımından da Macar olmaktan çok Alman olarak kalmış; Goldmann ise bütün yetişme çağını Fransa ile İsviçre'de geçirmişti. Berlin'de doğan iki Alman'dan biri olan Benjamin belirgin bir şekilde ve bilinçli olarak Fransız kültürüne dönüktü; Marcuse ise temel eğitimini Swabia'daki Freiburg'da tamamlamıştı.² Bu gelenek iki kuşağa ayrılabilir.³ Birinci grup aydınlar; Birinci Dünya Savaşı'nın siyasî yaşantısı içinde, ya da savaş da-

toprak sahibinin, Sartre bir deniz subayının, Korsch ile Althusser banka müdürlerinin, Colletti bir banka memurunun, Lefebvre bir bürokratin, Goldmann da bir avukatın oğluydu. Yalnız Gramsci gerçek bir yoksulluk içinde yetişmiştir; büyükbabası jandarma albayıydı, ama küçük bir devlet memuru olan babası rüşvetten hapse girerek meslek hayatını batırmış, ondan sonra da ailesi büyük sıkıntılar çekmişti.

- 2 Güneybatı Almanya bu gelenek içinde özel bir kültürel bölge olarak önemli bir rol oynadığı izlenimini verir. Adorno ile Horkheimer burada doğmuşlar, Lukács ile Marcuse burada öğrenim görmüşlerdir. İkinci Reich dönemiyle birlikte Heidelberg ile Freiburg arasında sıkı felsefî ilişkiler kurulmuştur. Benjamin'in Fransız hayranlığı konusunda daha 1927'de söylediklerine bkz: "Almanya'da kuşağımın temsilcileri arasında, çalışmalarım ve meraklarım yönünden kendimi çok yalnız buluyorum, oysa Fransa'yı etkileyen güçlerin benim de ilgimi çektiğini görüyorum." *Illuminations*, Londra, 1970, s. 22.
- 3 Kuşakların yaklaşık olarak yirmi yıllık aralıklara göre sınıflandırılması gerektiği kabul edilir; ama sorun, herhangi bir dönemde yaşayan kişilerin yaşadıkları süre içinde söz konusu olan tarihî kopmaların nereye yerleştirileceğini bilmektir. Burada konuyu yeterince inceleyebilecek kadar yerimiz yok. Ancak, buradaki sınıflandırmanın kalın çizgileri bu çağın birbirini izleyen siyasî patlamalarıyla oldukça açık bir biçimde çizilmiştir.

ha bitmeden başgösteren Rus devriminin etkisi altında yetişmiş olan kimselerdi. Doğum tarihlerine bakılırsa, Lukács Buharin'den üç yaş, Korcsih ise iki yaş büyüktü. Onları savaş öncesi Marksistler kuşağından ayıran şey devrimci sosyalizmi çok daha sonra benimsemeleriydi; Buharin 1914'ten çok daha önce Lenin'in etkin, inanmış bir yardımcısıyken, onlar ilk kez Büyük Savaş'la ve bunu izleyen kitle hareketleriyle radikalleşmişler ve ancak 1918'den sonra Marksist olarak ortaya çıkabilmişlerdi. Öte yandan, Gramsci Birinci Dünya Savaşı arefesinde İtalyan Sosyalist Partisi'nin bir militanı durumundaydı, ama henüz gençti, olgunlaşmamıştı, tecrübesizliği yüzünden savaşın başında ciddi yanılgılara düşmüş, partisi İtalya'nın savaşa girmesine şiddetle karşı çıkarken o, ülkesinin neredeyse savaşa katılmasını savunacak kadar ileri gitmişti. Marcuse daha yirmi bir yaşına basmadan Alman ordusuna yazılmış, kısa süre sonra da 1917-1918'de USPD'ye (Bağımsız Sosyal Demokrat Parti) girmişti; Benjamin askerlik görevinden kaçmış, ama savaşla birlikte kendini solda bulmuştu. Batı Marksizmi geleneği içindeki ikinci kuşak temsilcileri ise tersine, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra olgunlaşmış, siyasi kişiliklerini faşizmin gelişmesi ve İkinci Dünya Savaşı ile bulan kimselerden meydana geliyordu. Bunlar arasında tarihî maddecilikle ilk kez buluşan kişi söz konusu grup içinde birçok bakımdan değişik bir kişilik gösteren ve 1928'de Fransız Komünist Partisi'ne giren Lefebvre idi. Marcuse ile Benjamin'den on yaş küçük olan Adorno Nazilerin iktidarı ele geçirdikleri 1933 yılına kadar Marksizme yönelmiş görünmüyordu. Sartre ile Althusser, aralarında büyük yaş farkı olduğu halde İspanya İç Savaşı'nın, Fransa'nın 1940'ta uğradığı çöküntünün ve Almanya'daki tutsaklıklarının etkisiyle aynı zamanda radikalleştiler. İkisi de siyasi evrimlerini 1945'ten sonra, Soğuk Savaş'ın ilk yıllar-

rında tamamladı; Althusser 1948'de FKP'ye (Fransız Komünist Partisi) girdi, Sartre ise 1950'de uluslararası komünist hareketle aynı çizgide birleşti. Goldmann İkinci Dünya Savaşı'ndan önce ve savaş boyunca Lukács'ın eserleriyle neredeyse büyülenmişti, savaştan sonra da 1946 yılında İsveçre'de kendisiyle tanıştı. Della Volpe bu kuşağın siyasi durumuna hiçbir şekilde uymayan kronolojik bir istisnadır. Yaşına göre ilk kuşağın bir üyesi olan Della Volpe Birinci Dünya Savaşı'ndan hiç etkilenmemiş, daha sonra İtalyan faşizmiyle uzlaşmış ve geç bir yaşta, ancak 1944-1945 yıllarında, ellisine yaklaşırken Marksizme yönelmiştir. Son olarak da üçüncü kuşak için bir sınır taşı sayabileceğimiz Colletti'yi görüyoruz. İkinci Dünya Savaşı'ndan derin bir şekilde etkilenemeyecek kadar genç olan Colletti, savaş sonrası dönemde Della Volpe'nin öğrencisi olmuş, 1950'de de İKP'ye (İtalyan Komünist Partisi) girmiştir.

Avrupa Marksizminin özellikle 1920'den sonra gitgide Almanya, Fransa ve İtalya'da yoğunlaştığı görülecektir. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce ya da sonra işçi sınıfının önemli kesimlerinin desteğini geniş, radikal aydın kesimlerinin desteğiyle birleştiren kitle komünist partileri olan ülkelerdir bunlar. Bu şartlardan birinin ya da ötekini yokluğu bu bölge dışında gelişmiş bir Marksist kültürün ortaya çıkmasını önlemiştir. Britanya'da iki savaş arasında aydınlarda yaygın bir radikalleşme görülmüş, ancak işçi sınıfı yığınları hep sosyal demokrat reformculuğa bağlı kalmıştır. İspanya'da proletarya 30'lar boyunca inanç bakımından Avrupa'nın en devrimci işçi sınıfı olduğunu göstermiş, ama işçi hareketine pek az aydın katılmıştır. Her iki ülke de Marksist teori alanında önemli bir eser verememiştir.⁴

4 Gelgelelim, İspanya'nın durumu önemli bir tarihtil bilmece olarak kalıyor. En az İtalya'ninkine kadar güçlü olan proletaryasıyla köylüsünün olağanüstü mücadeleçiliğine, İtalya'ninkine kadar olmasa bile 19. yüzyıldan gene de hatırı sayılır bir

“Batı Marksizmi”nin tarihî dönemleri ve coğrafî dağılımı, bu geleneği bütün bir sosyalist düşüncenin evrimi içindeki yerine oturtabilmek yönünden bir ön çerçeve sağlıyor. Bundan sonra sıra, bütünleşmiş bir gelenek olarak Batı Marksizmi’ni tanımlayan ve sınırlandıran özgül, temel nitelikleri teşhis etmeye geliyor. Bu Marksizmin ayırıcı özelliklerinden ilki ve en önemlisi siyasî pratikten yapısal olarak kopukluğuydu. Birinci Dünya Savaşı’ndan önce doğu ve orta Avrupa’da bağlı oldukları partiler içinde siyaset ile düşüncüyü hiçbir zaman birbirinden ayırmayan klasik Marksistler geleneği içinde gerçekleşen teori ile pratik arasındaki organik birlik batı Avrupa’da 1918’den 1968’e kadar geçen ya-

kültür mirası devralmasına karşın, neden İspanya’dan bir Labriola ya da bir Gramsci çıkmamıştır? Uzun uzadıya araştırılması gereken, karmaşık bir sorundur bu. Sorunun çözümü tarihî maddeciliğin bir teori olarak doğuş ve gelişme şartlarını ele alan daha geniş bir çözümlenmenin konusu olabilir. Birbirine yakın kültür mirasları söz konusu ise burada şunu söyleyebiliriz: 1890’larda İtalya’da Croce, Marx’ın eserlerini inceleyip tanıtırken, onun İspanya’daki en yakın benzeri aydın olan Unamuno’nun da aynı şekilde Marksizme inanması çarpıcıdır. Unamuno Croce’den farklı olarak 1894-1897 yılları arasında İspanya Sosyalist Partisi’nin örgütlenmesine etkin bir şekilde katıldı. Ancak, Croce’nin tarihî maddecilikle uğraşması İtalya’da Marksizmin gelişmesinde önemli sonuçlar verirken, Unamuno İspanya’da hiçbir iz bırakmadı. İspanyol yazarın denemeci yönünün tam karşısı olan İtalyan yazarın ansiklopediciliği, bu iki örneğin farklı sonuçlar vermesinin nedenlerinden biriydi şüphesiz. Unamuno çok daha önemsiz bir düşünürdü. Genelleştirirsek, Unamuno’nun yetersizliği, İspanya’nın İtalya’ya göre temel, sistemli bir felsefe geleneğinden çok daha yoksun olmasından geliyordu; edebiyatta, resimde ya da müzikteki ustalığına karşılık, felsefe, Rönesans’tan Aydınlanma’ya kadar İspanyol kültürünün yoksun kaldığı bir şeydi. 20. yüzyılda İspanyol işçi hareketinin sözü edilmeye değer bir Marksist eser vermesini önleyen şey bu katalizörün yokluğuydu belki de. Bu durum. 1900’den sonra birdenbire yeniden büyük bir önem kazanan yerli ampirizm geleneğiyle İngiltere’nin tarihyazımında dikkate değer ürünler verirken, göreneksel teoriler geliştirmekte uğradığı garip başarısızlığı da açıklamaya yardımcı olabilir. Belli bir ulusal yapıda canlı bir Marksizm doğabilmesi için gerekli olan karmaşık bir toplumsal sentez içindeki felsefî ögenin önemini, bilindiği gibi, Engels klasik açıdan vurgulamıştı. Bu noktanın kavranması, felsefenin Avrupa’nın başka ülkelerindeki Batı Marksizmi içindeki ağırlığını daha sonra değerlendirirken getireceğimiz eleştirinin ölçüsünü kaçırılmamızı gerektirir; yoksa bu eleştiriyi hiç ortaya getirmemeyi değil.

rım yüzyıllık süre içinde gitgide kopacaktı. Marksizmin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yeni kuşağında ve o kuşağın yaşadığı coğrafyada bu kopukluk hemen ya da kendiliğinden olmamıştı. Bu durum yoğun tarihî baskılarla zamanla, yavaş yavaş meydana gelmiş, teori ile pratik arasındaki son bağlar ancak 1930'lu yıllarda kırılmıştır. Ne var ki, İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme girildiğinde aradaki uzaklık o kadar büyüktü ki, bu kopukluğun neredeyse geleceğin kendisinden geldiği izlenimi uyanıyordu. Oysa aslında, 1920 sonrası kuşağın ilk üç önemli teorisyeni (bütün Batı Marksizmi'nin gerçek kaynağı da bu teorisyenlerdir) başlangıçta kendi partilerinin ileri gelen siyasi önderleriydiler: Lukács, Korsch, Gramsci. Üçü de o dönemin devrimci kitle hareketlerine doğrudan doğruya katılmış, bu hareketleri örgütlemişti; teorilerinin ortaya çıkışı da doğrusu ancak bu siyasi geçmişin çerçevesi içinde anlaşılabilir.

Lukács 1919'da Macaristan Sovyet Cumhuriyeti'nin halk eğitimi komiseriydi, Tizza cephesinde Cumhuriyet'in devrimci ordusunda İtilâf Devletleri'ne karşı savaştı. 1920'lerde Avusturya'da sürgündeyken Macaristan Komünist Partisi'nin ileri gelen bir üyesiydi, örgüt içinde on yıl süren bir hizip mücadelesinin tamamlanmasından hemen sonra 1928'de kısa bir süre için partinin genel sekreteri oldu. Korsch 1923'te Thuring hükümetinin komünist adalet bakanıydı, AKP'nin (Alman Komünist Partisi) daha sonra, Reich ordusunun elinde bulunan orta Avrupa'da o yıl başlatacağı askerî ayaklanmanın bölgedeki milis faaliyetlerinde görev aldı. Korsch daha sonra partinin Reichstag'da ileri gelen milletvekillerinden biri, partinin teori gazetesinin yayımcısı, 1925'te de sol kanat önderlerinden biri oldu. Gramsci şüphesiz ki, savaşın hemen ardından gelen dönemin kitle mücadelelerinde her ikisinden de çok daha önemli bir rol oynamıştır. 1919-1920 yıllarında Torino fabrika konseylerinin örgütleyicisi ve te-

orisyeni, *L'Ordine Nuovo*'nun da yayımcısı olan Gramsci, ertesi yıl İKP'nin kurucu üyelerinden birisi olmuş ve yavaş yavaş yükselerek, İtalya'da faşizmin güçlenmesine karşı çetin bir savunma mücadelesi verilirken 1924'te partinin en etkili önderi durumuna gelmişti. Bu üç adamdan her birinin akıbeti daha sonraki yıllarda Marksist teoriyi her türlü sınıf pratiğinden uzak düşürecek güçleri simgeliyordu. Korsch kapitalizmin istikrara kavuştuğunu kabul etmediği, işçi konseylerinin yeniden eyleme kışkırtılması yolunda hareket edilmesini istediği ve dünya kapitalizmine yardımcı olduğu gerekçesiyle Sovyet dış siyasetini eleştirdiği için 1926'da AKP'den çıkarıldı. Bundan sonra iki yıl boyunca bağımsız bir siyasî grup kurmaya çalıştı, kurduğu grup dağıldıktan sonra bile Marksist aydın ve işçi çevrelerinde nazizmin zafelinin onu Almanya'dan İskandinavya ve Amerika'ya sürgüne, yalnızlığa gönderdiği 1933 yılına kadar etkinliğini sürdürdü.⁵ Öte yandan, Lukács, 1928'de, Altıncı Komintern Kongresi'nde benimsenen, kapitalizmin çökmeye mahkûm olduğu yolundaki görüşleri (reformcu işçi örgütlerine şiddetle karşı çıkarak onları "sosyal faşist" olarak nitelendiren, kapitalist yönetimin araçları oldukları için burjuva demokrat rejimlerle askerî-polis diktatörlükleri arasında hiçbir fark gözetmeyen ünlü "Üçüncü Dönem çizgisi") üstü kapalı bir şekilde reddeden Macaristan Komünist Partisi'nin resmî tezlerini hazırlıyordu.⁶ Lukács yeni konjonktürde farklı düzeylerde bir kapitalist siyasî sistemler tipolojisi çizmeye çalışması, Macaristan'da Horthy'nin zorba rejimine karşı mücadelede geçiş dönemi gereği demokratik sloganlara ihtiyaç olduğunu

5 Bütün bu dönemin hikâyesi için bkz. Hedda Korsch, "Memories of Karl Korsch" [Karl Korsch'un Anıları], *New Left Review*, no. 76, Kasım-Aralık 1972, s. 42-44.

6 Bkz. (Lukács'ın takma adla yazdığı) Blum tezlerinin önemli bölümleri, György Lukács, *Political Writings 1919-1929* [Siyasî Yazılar] Londra NLB 1972, s. 240-251.

söylemesi yüzünden Komintern Sekreteryası'nca şiddetle kınanmış ve derhal partiden atılmakla tehdit edilmiştir. Lukács partiden çıkarılmamak için bu fikirlerini yalanlayan bir yazı yayımladı, ama özel görüşlerini değiştirmede; ne var ki bu geriye çekilmenin bedeli olarak partisi ya da Enternasyonal içindeki örgütsel sorumluluklarını artık taşıyamayacaktı. 1929'dan sonra militanlıktan uzaklaştı, fikir düzeyindeki çalışmalarında kendini edebiyat eleştirisine ve felsefeye verdi. Berlin'de kısa bir süre kaldıktan sonra Nazilerin iktidara gelmesiyle o da sürgünü seçmek zorunda kaldı, ama o, Korsch'un aksine, SSCB'ye sürgün gitmeyi tercih etti, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar da orada kaldı.

Gramsci'nin akıbeti daha karanlıktı. İtalyan faşizmi ülkede diktatörlüğünü kesin olarak kurunca, Mussolini'nin emriyle 1926'da Roma'da tutuklandı, hapisanede geçen dokuz korkunç yılın sonunda hapisane şartlarına dayanamayarak 1937'de öldü. Gramsci hapiste İKP'nin gizli çalışmalarına katılamadığı için, Komintern'in Stalincileşmesinin doğurduğu sonuçlarla yüz yüze gelmekten kurtuldu. Tutuklanmadan önceki son siyasî eylemi, Rusya'da Sol Muhalefet'in tasfiye edildiği günlerin arefesinde İtalyan Komünist Partisi'nin SBKP Merkez Komitesi'nden parti içi tartışmalarda daha geniş bir hoşgörü isteyen mektubunu Moskova'da örtbas eden Togliatti'yi sert bir şekilde kınamak olmuştu. Öte yandan, hapisteyken de 1930'dan sonra "üçüncü dönem" çizgisine kesin bir tavırla karşı çıktı, Lukács'ın 1928'deki tavrından farksız bir tavır takındı, faşist düzende ılımlı demokratik isteklerin önemini, faşizmi yenmek için köylülüğün desteğine büyük ihtiyaç olduğunu vurguladı.⁷ Bu dönemde Üçüncü Enternasyonal'in havası öyleydi ki, Gramsci'nin görüşlerini İtalya dışındaki parti merkezine iletmekle görevlendirdiği

7 Bkz. Giuseppe Fiori, *Antonio Gramsci*, Londra NLB 1970, s. 249-258.

kardeşi onu ihraç tehlikesinden kurtarabilmek için susmayı yeğ tutmuştu. Nitekim, iki savaş arasındaki dönemde Avrupa işçi sınıfı hareketinin farklı biçimlerde uğradığı iki büyük felaket olan faşizm ile Stalinizm, Batı proletaryasının kitle pratiğiyle bütünleşen ulusal sınırlar içindeki Marksist teorisinin taşıdığı potansiyeli dağıtmak ve yok etmek için birleşmiştir. Gramsci'nin İtalya'da yalnız kalışı ve ölümü, Korsch ile Lukács'ın ülkelerinden ayrılıp ABD ve SSCB'ye sürgüne gitmeleri, Batı Marksizmi'nin kendi yurdunda kitle içinde yaşayabildiği dönemin sonunu haber veriyordu. Bundan sonra, alinyazısını değiştirmek ya da geleceğine yön vermek için düzenli bir biçimde çalıştığı sınıftan gittikçe uzaklaşan şifreli bir dille konuşacaktı artık.

Bundan sonraki büyük değişiklik ilk kez kendini Almanya'da gösterdi. Bu değişikliğin merkezi, doğuşunu ve gelişimini daha önce gördüğümüz Frankfurt'taki Toplumsal Araştırma Enstitüsü idi. Enstitü'nün kapitalist bir devlet içinde Marksist araştırmalara yönelik bir akademik merkez olarak ortaya koyduğu anlayış sosyalizmin tarihinde yeni bir çıkış noktası olmakla birlikte (Enstitü'nün siyasetten bağımsız olması anlamına gelen bu tutumu savaştan önce örneğin bir Luxemburg hiçbir zaman kabul edemezdi) Enstitü, 20'ler boyunca işçi hareketinin geleneksel sorunlarıyla uğraşmış, sağlam ampirik çalışmalarla ciddi teorik çözümleri birleştirmiştir. Enstitü'nün müdürü açış konuşmasında kurumun bir "mandarinler" okulu haline gelmesi tehlikesine karşı özellikle uyarıda bulunmuş; Weimar Cumhuriyeti'ndeki işçi sınıfı partilerinin, en başta da Alman Komünist Partisi'nin (AKP) etkin üyeleri Enstitü'nün kadrosuna alınmıştı.⁸ Enstitü'nün dergisi Grossmann'ın, Ri-

⁸ Jay, *The Dialectical Imagination*, s. 11-17.

azanov'un makalelerinin yanında Korsch ile Lukács'ın çalışmalarını yayımladı, böylece 20'lerde Marksizm içinde karşılaşılan "batılı" ve "doğulu" akımların buluşma merkezi oldu. Sonuçta bu yayın organı iki savaş arası Avrupa'sında Marksist teorinin bir bütün olarak evrilmesi bakımından büyük önem taşıyan bir yörüngeye oturdu. 1929'da, kuruluşundan beri Enstitü'yü yöneten Avusturyalı Marksist tarihçi Grünberg bu görevden çekildi. 1930'da, yani Lukács'ın susturulmasından bir yıl sonra, Gramsci'nin ise güvenliği için hapiste bile sansüre uğratıldığı yıl, Horkheimer Enstitü'nün yeni müdürü oldu. Grünberg gibi tarihçi değil, filozof olan Horkheimer açış konuşmasında Enstitü çalışmalarının büyük ölçüde yeniden yönlendirileceğini belirtmiş, tarihî maddeciliğin bir "bilim" olarak ele alınmasından çok, ampirik araştırmalarla desteklenen bir "toplumsal felsefe" olarak geliştirilmesine önem verileceğini söylemişti. 1932'de Enstitü "Sosyalizmin ve İşçi Hareketinin Tarihi Arşivi"nin yayımını durdurdu; yeni yayın organı *Toplumsal Araştırma Dergisi* gibi ılımlı bir ad taşıyordu. Horkheimer devrim karşıtı faşist hareketin 1933'te iktidara gelmesinden önceki kısa dönemde genç aydınlardan kurulu olan, en önemlileri Marcuse ile Adorno olan daha farklı ve yetenekli bir grubu Enstitü çevresinde topladı. Horkheimer bir zamanlar Luxemburg'a hayran olmakla ve SDP ile AKP'ye karşı eleştirel bir tavır içinde siyasî bakımdan gene radikal kalmakla birlikte, hiçbir zaman Grünberg ya da Grossmann gibi bir işçi sınıfı partisine açıkça üye olmadı. 1918'de askerî konsey üyesi olan Marcuse, örgütlü işçi hareketiyle, özellikle SDP'nin sol kanadıyla olan bazı ilişkilerini sürdürdü. Hitler'in iktidarı ele geçirmesinden önceki son birkaç yılda da Hilferding'in çıkardığı *Die Gesellschaft* adlı teori dergisine makaleler verdi. Öte yandan, üçlünün en genci olan Adorno'nun ise sosyalist siyasî hayatla hiçbir bağı yoktu.

Sosyal demokrat ve komünist partilerin gelecekte çok şeyler bekledikleri bir zamanda Enstitü'deki yeni ekibin Almanya'daki sınıf mücadelesi konusundaki şüpheciligi Horkheimer'in iş başına gelmesiyle birlikte ortaya çıkmış, kurumun paraları 1931'de sessizce Hollanda'ya aktarılmış, dış büroları da İsviçre'de kurulmuştu.⁹

1933'teki Nazi zaferi böylece Enstitü'yü sürgüne gönderdi, ama kuruu bir merkez olarak yok etmedi. Horkheimer 1934'te Enstitü'nün New York'taki Columbia Üniversitesine bağlanarak Amerika'ya resmen taşınmasına karar verdi; Horkheimer'in bütün yakın çalışma arkadaşları da İkinci Dünya Savaşı'nın patlamasından önce Amerika'da, Enstitü'ye girdiler. Enstitü'nün ABD'ye göç etmesi kurumu sosyalizme hiç olmazsa biçimsel yönden bağlı olan kitlesel bir işçi sınıfı hareketinden de, sağlam bir Marksist gelenekten de yoksun bir ortama götürdü. Enstitü bu haliyle yeni çevresinde sürekli olarak yerli burjuva düzenine ayak uydurma yoluna sürüklendi, yerli akademik ya da ortak duyarlığa uymak için eski ve yeni çalışmalarının yayımlanmasını yasaklayıp alışılmış anlamıyla pozitivist nitelikte sosyoloji araştırmalarına yöneldi. Yeni mekânında kendini gizleyebilmek için siyasetten neredeyse bütünüyle uzaklaştı. Horkheimer ile Adorno ABD toplumuna karşı besledikleri şiddetli düşmanlığı kişisel olarak sürdürdüler. Bu düşmanlık, aslında, savaştan sonra ortak eserleri olan *Dialectic of Enlightenment*'in (Aydınlanmanın Diyalektiği) yayımlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Akıllıca bir kararla Hollanda'da basılan kitabın temel görüşü kuzey Amerikan liberalizmi ile Alman faşizmi arasında sonuçta hiçbir fark olmadığıydı. Gelgelelim, Enstitü'nün 1949-1950'de yeniden Frankfurt'a dönmesi, toplumsal işlevinde ve doğrultusunda Amerika'da meydana gelen

⁹ Jay, *The Dialectical Imagination*, s. 26.

temel değişmeyi etkilemedi. Çünkü savaş sonrasının Batı Almanya'sı siyasî ve kültürel bakımdan artık Avrupa'nın en tepkici [reactionary] büyük kapitalist ülkesiydi. Nazi şovenizmi ile Anglo-Amerikan baskısı ülkenin Marksist geleneğini yıkmıştı, işçi sınıfı ise o gün için edilgin ve eylemsizdi. AKP'nin kapatıldığı, SDP'nin de Marksizmle resmen bütün ilişkisini kestiği bu ortamda Enstitü iyice siyasetleştirilmişti. ABD'de akademik hayat içinde yapayalnız kalan kurum Batı Almanya'da devletçe alkışlanıyor, korunuyordu. 30'larda Horkheimer'in savunduğu "eleştirel teori"nin sosyalist pratikle olan bütün bağları açıkça kopmuştu artık. Horkheimer'in kendisi de, sonunda, emekliliğinde, kapitalizmi utanç verici bir şekilde savunacak kadar seviyesizleşti.¹⁰ Öte yandan, 1958'de Enstitü'nün müdürü olan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurumun en güçlü eserlerini veren Adorno ise hiçbir zaman bu yolu tutmadı; çalışma arkadaşlarına göre siyasî hayata her zaman çok uzak kalışı onu bu duruma düşmekten kurtarmıştı. ABD'de kalan Marcuse, Adorno'nun tersine, 50'ler ve 60'larda gerek fikir yönünden, gerekse kurumsal açıdan büyük bir yalnızlık içinde, uzlaşmaz devrimci tavrını korudu. Ama bu durumun doğurduğu nesnel baskı Marcuse'ye fikir bedelini ödetti. Klasik Marksizmin siyasî ülkülerine bağlı olduğu halde bu yolda savaş veren bütün etkin toplumsal güçlerden tamamıyla uzak duran Marcuse Amerika'da, sonunda, işçi sınıfının ileri kapitalizmle yapısal olarak "bütünleşmesi"nin, dolayısıyla çağımızın tarihinde sosyalist düşünce (bugün ister istemez yeniden "ütopyacı" olan sosyalist düşünce) ile proletaryanın eylemi arasındaki uçurumun aşılmazlığının teorisini üretti. Teori ile pratik arasında 20'lerin sonunda Almanya'da pratik düzeyinde sessiz sedasızca başlayan kop-

10 Bkz. Horkheimer ile görüşme, *Der Spiegel*, 6 Ocak 1970.

ma, 60'ların ortasında *Tek Boyutlu İnsan*'ın yayımlanmasıyla teori düzeyinde de gürültülü bir şekilde ilan edildi.

Almanya nazizmin zaferinden önce, Avrupa'da Rusya dışında, bir kitle komünist partisi olan tek büyük ülkedydi. Bundan sonra Fransa, Halk Cephesi döneminde ilk kez kitle çapında bir komünist hareket ortaya çıkardı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Almanya'da AKP'nin varlığına son verilirken, Fransa'da FKP işçi sınıfının çoğunluk örgütü haline geldi. Bu ikili değişim Avrupa içinde Marksist kültürün dengesini baştanbaşa değiştirdi. 19. yüzyılın başlarında siyasi savaşçılık ile fikir yaratıcılığında Avrupa'ya önderlik eden Fransız işçi hareketi, İkinci Enternasyonal döneminden sonra teoride doğu ve orta Avrupa'daki, hatta İtalya'daki yöndeşlerinden bir hayli geri kalmıştı. Marksizm SFIO içinde de, CGT içinde de hiçbir zaman derinlemesine yerleşememişti. Üçüncü Cumhuriyet'teki bu kültür geriliğinin nedenleri aslında iki yönlüydü: bir yandan proletaryanın kendi içindeki Marksizm öncesi yerli geleneklerin (Proudhonculuk, Blanq'çılık, anarşist sendikacılık) gücü, öte yandan Fransız aydınlarını kendi sınıflarına hâlâ bağlı tutan burjuva radikalizminin (geç jakoben radikalizminin) süren canlılığı. Bu iki akımın Jaurès gibi bir önderde iç içe geçtiği bir ülkede ortaya çıkan sonuç, düpedüz idealizmin ve taşralılığın toplumsal öğretisi oldu. 1914 öncesi dönemin büyük Marksist tartışmalarına Fransa'da hiçbir önemli katkı sağlanamadı. *Kapital*, doğrusu, Fransız Sosyalist Partisi'nin gözünde rafa kaldırılması gereken bir kitaptı; Fransa'da Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Marx'la Engels'in ölümünden sonra yazılmış hiçbir büyük teorik eserin çevrilmemesi de dikkate değer bir durumdur. Fransız burjuvazisinin yönetimini destekleyen ve Fransız işçi sınıfını yenilginin ateşten gömleğini giymekten kurtaran İtilaf Devletleri'nin 1918 zaferi, ülkede Marksizmin gerçek bir güç olarak gelişme şartlarını daha da

geciktirdi. 1920'de FKP açıkça görülecek derecede başarılı bir çıkıştan sonra, kısa zamanda, on yılın kalan süresi boyunca 50.000 dolayında üye ile küçük denebilecek bir parti durumuna düştü; partinin kendine çektiği aydınların çoğu da, sosyalist düşüncenin mirasına bilim amaçlı olmaktan çok duygusal bir yakınlık gösteren edebiyat adamlarıydı.

Marksizme gerçek bir ilgi duyan ilk genç aydın grubunun partiye girişi ancak 1928 yılında oldu. Bu grubun içinde Nizan, Lefebvre, Politzer, Guterman, Friedmann da vardı; başlangıçta gerçeküstücülüğe ilgi duyan bu grup resmî Fransız felsefesinin kısırlığına, dar görüşlülüğüne başkaldırarak fikirlerini billurlaştırmıştı.¹¹ Ne var ki, grubun FKP'ye girişi, uluslararası komünist hareketin Üçüncü Dönem'de büsbütün Stalincileşmesi ile aynı zamana rastlıyordu. Bu yüzden, başından beri teorik çalışmalarda katı siyasî zorlamalarla karşılaştı. Çünkü artık siyasî gelişmenin çözümlenmesi ve sınıf mücadelesinin yürütülüşü ile ilgili bütün ana sorunlar Fransa'nın kendi ulusal parti önderinin bile değil de, Rusya'daki Komintern'in yetki alanına giriyordu. Marksizm içinde fikir etkinliği alanı Avrupa komünist partilerinde böylece büyük ölçüde daraldı. Politzer psikanalizin Marksist bir eleştirisini amaçlayan öncü nitelikte bir girişimden sonra¹² FKP'nin sadık bir kültür memurundan pek farklı olmayan bir kişi durumuna geldi. Nizan'ın tartışma heyecanı hep örgüt baskısıyla söndürüldü, Sovyet-Nazi antlaşmasına karşı çıktığı için sonunda partiden çıkarıldı.¹³ Yalnız Lefebvre hem oldukça yüksek bir düzeyde kalıp hacimli eserler yaz-

11 Bu grubun yetiştiği ortam konusunda bkz. Henri Lefebvre, *La Somme et Le Reste*, Paris 1959, s. 389-414.

12 *Critique des Fondements de la Psychologie*, Paris 1928. Politzer gençliğinde Macar Komünü'nü görmüş, orta Avrupa Marksizmiyle az da olsa bir bağ kurmuştu.

13 Sartre'in Nizan'ın *Aden Arabie* (Paris, 1960) adlı kitabının ikinci baskısındaki parlak denemesine bkz. Sartre ile Nizan yakın arkadaşlıklar.

dı, hem de FKP'ye olan genel bağlılığını korudu. Lefebvre bunu sonraları batı Avrupa'da birbirini izleyen Marksist teorisyenler arasında yaygın bir özellik durumuna gelecek olan taktik bir yenilikle başardı: Sezar'ın hakkını Sezar'a vermekle; yani, açık denetimden ya da sansürden kurtulmak için devrim stratejisinin ana sorunlarından olabildiğince kopuk bir fikir üretimini siyasî bağlılıkla birleştirerek. Lefebvre'in 30'larda yazdığı önemli yazıların çoğu parti disiplininin sınırında duran bir soyutlama düzeyinde yazılmış felsefî nitelikte yazılardır. Yazılışından sonra basılması üç yıl geciken en önemli eseri *Diyalektik Maddecilik* resmî düzeyde şüpheye karşılandı;¹⁴ kullandığı dil ve taşıdığı kaygılar göz önünde tutulursa, *Diyalektik Maddecilik*, ("tarih"e duyduğu ilgiyi gizlememesi) genç Lukács'ın eserlerindeki tok sözlülük ile ("eleştirel teori"ye artan ilgisiyle kendini belli eden "kaçışı" yönünden) Horkheimer'in yaşadığı çağdan kaçan tutumu arasında bir yere oturtulabilir. Lefebvre yazdıklarını Paris'te Benjamin'e okutmuş olmakla birlikte¹⁵ (gerçeküstücülüğe duyduğu yakınlığı Benjamin de paylaşıyordu), 30'lara doğru uluslararası ortamda yalnız kalmıştı; Fransa'da ise, Lefebvre örneğinin bir benzeri yoktu.

1940-1944 yıllarındaki Alman işgali Üçüncü Cumhuriyet'in bütün kültür ve siyaset dünyasını tersine çevirdiği gibi, Marksizmin Fransa'da ilk kez bir teorik akım olarak yaygınlaşacağı bir ortam da yarattı. Halk Cephesi'nin son yıllarında 300.000 üyesiyle bir kitle partisi durumuna yükselen FKP, 1941'den sonra direniş hareketi içinde ağır basan halk gücü oldu, savaştan da büyük ölçüde güçlenerek çıktı.

14 Bu konuda Lefebvre'in otobiyografik açıklamalarına bkz., *Le Somme et Le Reste*, s. 47.

15 Benjamin'in *Angelus Novus*'da yayımlanan *Eduard Fuchs, der Sammler und der Historiker* adlı denemesine bkz., Frankfurt 1966, s. 326-341. Benjamin'in Paris'teki ilişkileri ileride girilecek araştırmaların önemli bir konusudur.

1945'ten sonra partinin Fransız işçi sınıfı içinde ulaştığı örgütsel üstünlük ezici bir üstünlüktü. Sonuçta partinin aydınlar katındaki çekiciliği, parti içindeki aydın sayısı hızla arttı. Politzer "direniş" hareketi sırasında öldürülmüş; Nizan Dunkirk'te ölmüştü. Lefebvre gelecek on yıl boyunca partinin en seçkin ve verimli filozofu olarak kaldı. Bu dönemde FKP'ye giren aydınların sayısı artmakla birlikte, parti içinde verilen yeni teorik eserlerin sayısı bu artışa göre azdı. Soğuk Savaş'ın başlamasıyla parti içinde kültürel denetimin uç noktada yoğunlaşması ve FKP yöneticilerinin Jdanovculukta doruğu çıkan şiddetli baskısı yüzünden yeni teorik çalışmalar büyük ölçüde etkisiz hale getirilmişti. Bu bakımdan, savaştan sonraki ilk on yılın en önemli yeni olgusu, Marksizmin, ilk kez Fransa'nın işgali sırasında ortaya çıkan, işgalden sonra da Sartre, Merleau-Ponty ve De Beauvoir'ın eserleriyle geniş bir kültürel yaygınlık kazanan varoluşçu ortam içinde uyandırdığı etkiydi. Bu etkinin ardında, savaştan önce Hegel'i Fransa'ya tanıtan ilk akademik filozof olan ve *The Phenomenology of Mind*'a [Aklın Fenomenolojisi] getirdiği "varoluşçu" yorumla Sartre ve Merleau-Ponty'nin daha sonra dolaylı olarak Marksizme yönelmesini¹⁶ sağlayan Kojève'nin çalışmaları olmuştur. Bu iki düşünür, Sartre ile Merleau-Ponty, 1946'da felsefe, siyaset, edebiyat, antropoloji ve psikanaliz alanlarındaki zengin katkılarıyla kısa zamanda ülkenin en etkili teorik dergisi durumuna gelen *Les Temps Modernes* adlı bağımsız bir sosyalist dergi kurdu. Ne Merleau-Ponty, ne de Sartre FKP'ye girme iste-

16 Kojève'nin savaştan önce verdiği dersler sonradan 1947'de *Introduction à la lecture de Hegel* adıyla yayımlandı. Alexandre Kojève (Kojevnikor) 1902'de Rusya'da doğdu, 1921'den 1927'ye kadar Almanya'da felsefe okudu, Jaspers ile Heidegger'in etkisinde kaldı. Sonra Fransa'ya gitti, orada gene bir Rus göçmeni olan Alexandre Koyré, Kojève'nin ilgisini Hegel'e yöneltti; daha sonra Ecole Pratique des Hautes Etudes'de Koyré'nin yerine geçip 1934'ten İkinci Dünya Savaşı'na kadar da Hegel üstüne dersler verdi.

gi duydu, ama ikisi de partinin yanı sıra etkin bir devrimci bağlılık içinde çalıştı, partinin reddettiği siyasî görüşleri partiye karşı çıkmadan ya da onu eleştirmeden savundu. Fransız işçi sınıfının büyük bir bölümünün fikir çalışmasını yasaklayan bir parti içinde bozulmaz bir birlik halinde örgütlendiği inancına dayanan bu anlaşılması güç ilişki, sonunda, Sartre'ın 1952-1954 yılları arasında yazdığı *The Communists and Peace* [Komünistler ve Barış]¹⁷ başlıklı dizi yazılarıyla, dışarıdan, FKP'nin siyasî pratiğinin teorisini inşa etme işine dört elle sarılmasına yol açtı. Böylesine "alışılmadık" bir teori-pratik birliği gerçekleştiremezdi şüphesiz. 1956'daki Macar başkaldırısı Sartre'ın FKP'den dikkat çekici bir şekilde kopmasına yol açtı. Sartre bundan sonra teorik çalışmalarını herhangi bir örgütün alanı dışında, kitlelerle bağı olmadığını kabul eden bağımsız bir filozof ve gazeteci olarak geliştirdi. Bu arada, Fransız Komünist Partisi içinde, SBKP'nin yirminci kongresinin ve Macar başkaldırısının yankıları Lefebvre'i sonunda etkin bir muhalefete sürüklemiş, 1958'de de Lefebvre partiden çıkarılmıştı. Bu yıllar, FKP'nin Cezayir savaşı sırasında gösterdiği siyasî eylemsizliğin en ileri noktasına vardığı yıllar oldu.

Gelgelelim, 60'larda partinin iç yönetiminde başlayan sınırlı liberalleşme, parti içinde gizli bir gebelik halinde yaşayan yeni bir fikir gücünü ortaya çıkardı. 1955'ten sonra Cornu'nun Marx'la Engels'in biyografilerini diziler halinde yayımlamaya başlaması, Mehring ile Riazanov'un bilimsel yaklaşıma dayalı geleneğini Fransa'ya taşıdığıydı.¹⁸ Ancak, parti içinde fikir tartışması düzeyinde belirgin bir değişime olacağını Louis Althusser'in 1960'tan 1965'e kadar yayımlanan eserleri gösterdi. Fransız komünizminin örgütsel çerçevesi içinde

17 Kısa bir süre önce İngilizce çevirisi yayımlandı (Londra 1969).

18 Auguste Cornu, *Karl Marx et Friedrich Engels*, Paris 1955-1970. Şimdiye kadar, 1846'ya kadarki dönemi kapsayan dört cilt yayımlandı.

ilk kez, özgünlüğü ve gücü en kararlı muhaliflerince bile kabul edilen büyük bir teorik sistemden söz ediliyordu. Althusser'in etkisi 1965'ten sonra FKP içinde ve dışında hızla yayıldı; bu durum, Althusser'e parti tarihinde benzersiz bir yer kazandırdı.¹⁹ Ne var ki, bu yükselişteki aykırılık Althusser'in FKP içindeki siyasi evrim tohumlarını karşısına almış olmasındaydı. Batı komünizminin 60'larda gösterdiği belirgin ılımlılık en gelişmiş ifadesini, aslında, parti programındaki Fransa için "ileri demokrasi" kavramında buluyordu; uluslararası alanda ise, FKP, Çin'e karşı beslediği düşmanlığın derecesi ve Çin-Sovyet çatışmasında Sovyet tutumunu desteklemesi ile tanınıyordu. Althusser'in eseri, resmî Fransız parti öğretisinin ileri bir demokrasinin kurulması amacıyla birleşen güçler (komünistler, sosyalistler, katolikler) arasında ortak bir bağ olan hümanizmin erdemlerini yücelttiği ve Sovyet partisinin "her şey insan için" görüşünü bir kitle sloganı olarak kullandığı bir dönemde, onların tersine, kendini açıkça "hümanizm karşıtı" olarak tanımlıyor; buna karşılık, Çin'e duyduğu yakınlığı üstünkörü bir biçimde gizliyordu. Böylece, FKP içinde teori ile parti arasında bir kez daha belirgin bir gerilim baş gösteriyordu. Daha önce parti, teorideki "liberal" eğilimlere karşı keskin bir tavırla pratikteki "ortodoksluk"u yerleştirmeye çalışırken, şimdi roller değişiyor, teori partinin gevşekliğine karşı katılımı sessizce savunuyordu. Bununla birlikte, bu yeni ortamda partinin müttefikleri ile ortaklarının besledikleri güvenin sarsılmaması için sürdürdüğü liberalizmle Althusser'in cepheleşmekten kaçınmak için takındığı ölçülü tavır birbirine denk düştü. Bu bakımdan, Althusser'in Fransız partisi içindeki durumu, 1956'daki Sovyet müdahalesinden sonra Lukács'ın Macar partisi içindeki durumuna benziyordu.

19 Althusser'in iki temel eseri, 1965 yılında birkaç ay içinde ardarda yayımlandı: *Pour Marx* [Marx İçin çev. Işık Ergüden İthaki Yayınları, 2003], *Lire Le Capital* [Kapital'i Okumak].

Her iki olayda da geçmişlerinde komünist harekete derin bağlarla bağlanan büyük aydınlar hareketten ayrılmayı ya da kopmayı kabul etmemişler, teorik çalışmalarına (son evredeki pratik sonuçları ne olursa olsun) pek dokunulmadığı sürece, partileriyle dolaylı bir anlaşma içinde onun özel siyaseti konusunda susmak yoluna gitmişlerdir. Bu karşılıklı anlayışın sürmesi her iki teorisyenin parti dışında büyük bir saygınlığı olmasının bir sonucuydu; parti örgütünün çıkarları yönünden koparılmamasında yarar görülen bu bağ taktik gereği olan bir uzlaşmayı mümkün kılıyordu. Böyle bir bağın altında yatan belirsizlik ve zorlama özellikle Althusser'in durumunda, çok açıldı. Fransa'nın FKP'sinde baskıya dayanan bir bağlayıcılığın geçerliği yoktu çünkü.

Kurtuluş'tan sonra İtalya'da Marksizmin yalnız İtalyan Sosyalist Partisi'nin büyümesini değil, İtalyan Komünist Partisi ile aydınların örgütlenmemiş geniş bir kesiminin de güçlenmesini sağlayan olağanüstü bir hızla yayılması Marksizmin hiçbir Avrupa ülkesindeki yayılmasıyla karşılaştırılmazdı. İtalya'daki bu durum tarihî maddeciliğin savaş sonrası Fransa'sında gördüğü ilgiyle birleştirildiğinde, Marksist kültürün ana eksenini 1945'ten sonra bu yüzyılda ilk kez Cermen bölgesinden Latin bölgesine kayıyordu. Ancak, İtalyan Marksizminin gelişmesi gelecek yirmi yıl boyunca Fransız Marksizminin gelişmesinden bir hayli farklı bir yol izleyecekti. 19. yüzyılın sonlarında İtalya'nın Engels dönemine dayanan yerli bir Marksist geleneği vardı. Labriola'nın eseri kendisinden sonraki kuşakta, Gramsci'nin kuşağını da açıkça etkileyen ve Labriola gibi eski bir Hegelci filozof olan Mondolfo ile devam etmiş, bıraktığı mirasa sahip çıkmıştı.²⁰ Daha sonra gelen uzun faşizm dönemi ise, Gramsci'nin hapisane yazılarının kuluçka dönemi olmuştu. Şimdi bu

20 Mondolfo'nun rolü için bkz.: Christian Riechers, *Antonio Gramsci, Marxismus in Italien*, Frankfurt 1970, s. 21-24.

yazılar ortaya çıkarılmış ve 1947-1949 yıllarında ilk kez yayımlanmıştı. Yazılar İKP içinde de, partinin çok dışındaki çevreler üzerinde de büyük bir etki uyandırdı. Gramsci'nin verdiği büyük eserle doruğuna ulaşan bu yerli Marksist mirasın varlığı, böylece, İtalyan komünizminin soğuk savaşın getirdiği en büyük yıkıntılardan korunmasına yardım etti; örneğin İKP'nin Jdanovculuğa karşı gösterdiği direniş Fransa'nın FKP'sinden çok daha büyük oldu. Hâlâ çoğu Gramsci'nin çağdaşı ve iş arkadaşı olan kişilerden oluşan parti yöneticileri Kominform dönemine özgü en ağır kültürel baskıları yumuşatmışlar, partinin çalışmalarına karıştırılmaması şartıyla örgüt içinde düşünceye belli bir özgürlük tanımışlardır. Öte yanda, Gramsci'nin ölümünden sonra bir aziz gibi yüceltilmesi, onun İtalyan Marksizmine bıraktığı teorik eserin kısırlaştırılması gibi çok ters bir sonuç da doğurdu. Gramsci'nin kişiliği partinin toplumda her fırsatta yardıma çağrılan resmî ideolojik putu haline getirilirken, yazdığı yazılar ya çarpıtıldı ya da bir köşeye itildi. İKP savaştan sonra geçen yirmi beş yıl içinde eserlerinin ciddi, eleştirel bir baskısını bile çıkaramadı. *Hapishane Defterleri*'ni kaplayan toz tütüsü karışımı kokular, böylece, beklenmedik bir sonuç doğuruyor, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtalyan Marksizmi içinde gelişen en önemli teorik yönelişin Labriola'dan Gramsci'ye kadar bütün felsefe kuşaklarına karşı bir tepkiyi dile getirdiğini ortaya koyuyordu.

Yeni okulun kurucusu 1944'te İKP'ye giren ve 1947'den 1960'a kadar çeşitli etkili eserler vermiş bir filozof olan Galvano Della Volpe idi. Savaş sonrası dönemin çoğu akademik İtalyan aydını gibi Della Volpe de faşizmle uzlaşmıştı. Badoglio darbesinden sonra geçmişini İKP'ye resmen bağışlatmasına karşın, "sicili" parti siyasetinde hiçbir yetki almasına elvermedi; ne var ki, bir zamanlar "korporatif devlet"i kabul edip haklı çıkarmasına yol açan kişisel tutumu, onu

daha sonra İKP yöneticilerinin siyasetiyle tutarlı bir uzlaşmaya götürmüştü. Böylece, Della Volpe'nin teorik yönelimi partide ağır basan ortodoks görüşten gözle görünür biçimde farklıyken, eserlerinin özerk bir siyasî ağırlığı yoktu. Partinin en seçkin, meslekten filozofu olduğu halde birçok yönden partiye en uzak kalanıydı. Yirmi yıllık üyeliği boyunca Della Volpe ile İKP arasında hiçbir ciddi sürtüşme olmadı; aynı şekilde, partinin kültür organları da ona pek az ilgi gösterdi. Bununla birlikte, Della Volpe'nin etkisiyle İKP içinde en tutarlı ve en verimli okulu kuran genç bir aydınlar topluluğu doğdu: Pietranera, Colletti, Rossi, Merker, Ceroni ve daha başkaları. Bunlar arasında en yetenekli ve etkili olanı 1950'de yirmi altı yaşında partiye giren Colletti idi. SBKP'nin Yirminci Kongresi'nden ve Macar başkaldırısından sonra, İKP'nin teorik dergisi *Società* 1957'de aralarında Della Volpe ile Pietranera'nın da bulunduğu aydınların katılmasıyla yazar kadrosunu genişletmişti. Onlara ertesi yıl Colletti de katıldı. Bu dönemde, okulun felsefî konuları topluluğun daha genç üyeleri arasında yankılarını bulmaya başladı. Onların özellikle, Della Volpe'nin eserine özgü olan "belirleyici bilimsel soyutlama"nın önemini felsefede vurgulamaları, İtalyan toplumunun gelişmiş kapitalizmin "katıksız" kavram kalıpları ile, bu kapitalizme uygun olarak işçi sınıfının arayacağı "ileri" siyasî hedefler çerçevesi içinde hazırlanacak bir çözümlemesine duyulan ihtiyacın dile getirilmesi olarak açıklanabilir. Bu durum, İKP'nin siyasî açıdan uygun olduğu için "demokratik" bir toplumun sosyalist bir topluma göre daha sınırlı olan taleplerine ihtiyacı olan İtalyan toplumunun tarihî bakımdan geri ve melez kimliğini yansıtan ortodoksluğuyla çatışıyordu.²¹ *Società* içindeki teorik gerginlik, sonunda, 1962 yılının ilk ayların-

²¹ Bkz. Franco Cassano (yayıma hazırlayan), *Marxismo e Filosofia in Italia*, Bari 1973, s. 7-8, 14-19, 180-181. Bu cilt 50'lerle 60'larda İtalyan Komünist Partisi

da derginin İKP'ce kapatılmasına yol açtı, bunu da partinin haftalık dergisi *Rinascita*'da Della Volpe okuluna yöneltilen suçlamalarla başlayan, Colletti'nin sert bir dille cevaplandırdığı geniş çaptaki felsefî tartışmalar izledi. SSCB ve batı Avrupa komünist partileri içinde hiçbir gerçek demokratikleşme sağlanamamasına tepki gösteren Colletti iki yıl sonra İKP'den ayrıldı.²² Asıl eserini gelecekteki on yıl içinde hiçbir örgüte bağlı olmadan verecekti.

Bu bakımdan, Marksizm, Sartre'ın daha sonra ileri sürdüğü gibi 1924'ten 1968'e kadar duraklamadı; devrimci siyasî pratikten yoksun sonu gelmez dolambaçlı yollardan ilerledi. Marksizm ile devrimci siyasî pratiği arasındaki kopma bütün bir tarihî dönemin şartları ile belirlendi. En derin düzeyde ele alınırsa, Avrupa'da Marksizmin kaderini, 1920'den sonra, İspanya, Yugoslavya, Yunanistan gibi Marksist kültürün "kenar" bölgeleri dışında büyük bir devrimci hareket olmaması etkiledi. Bu durum, aynı zamanda, devrimci patlamaların görülmediği dönemlerde bile siyasette gerçek teorik çalışmalar yürütülmesini imkânsız hale getiren (dolayısıyla devrimci patlamaların önlenmesine yardım eden) komünist partilerin, yani Ekim Devrimi'nin resmî mirasçılarının Stalincileşmesinin de bir sonucuydu, ondan ayrı düşünülemez bir şeydi. Bu yüzden, Batı Mark-

içindeki belli başlı teorik tartışmaların metinlerinden başka, aşağıda sözü edilen 1962 anlaşmazlığıyla ilgili metinleri de kapsıyor.

- 22 [Bu konuda Colletti'nin kendi açıklamalarına bkz.: "A Political and Philosophical Interview", *New Left Review*, no. 86, Temmuz-Agustos 1974, s. 3-9. Bu dikkate değer metin bu kitapta ele aldığımız sorunların teorik ve siyasî kapsamı yönünden büyük önem taşıyor. Metinde varılan sonuçlardan bir bölümü bu kitapta geliştirilen bazı tezlerle bir benzerlik gösteriyor (Colletti'nin kendi yaklaşımına bağlı sonuçlardır bunlar tabii). Batı Marksizmi geleneği içindeki hiçbir büyük düşünür geleneğinin özelliğini, sınırlarını Colletti kadar açık bir şekilde görememiştir. Hiç şüphesiz bu, bu denemedeki özel tezlerin ya da yargıların çoğunu Colletti'nin de benimseyeceği anlamına gelmez.]

sizmi'nin bir bütün olarak taşıdığı gizli özelliği bir yenilginin ürünü oluşudur. Sosyalist devrimin Rusya dışında yayılamaması, Rusya içinde de bozulmasının nedenleri ve sonuçları, bu dönemin bütün teorik geleneğinin ortak temelidir. Batı Marksizmi'nin belli başlı eserlerinin hepsi de siyasî yalnızlık ve umutsuzluk ortamlarında yazılmıştır. Lukács'ın *History and Class Consciousness*'i [Tarih ve Sınıf Bilinci] (1923) Macar komününün ezilmesinden sonra beyaz tedhişin Macaristan'da şiddetini artırdığı bir zamanda Viyana'da sürgünde yazılmıştır. Gramsci'nin *Defterleri* İtalyan işçi sınıfı hareketinin faşizm zaferiyle kesin biçimde ezilmesinden sonra Bari yakınlarındaki bir hapisanede yazılmıştır. Frankfurt Okulu'nun en önemli iki eseri savaştan sonra Batı Almanya'da ve Amerika'daki siyasî tepkiciliğin en kötü anında yayımlanmıştır: Adorno'nun *Minima Moralia*'sı (1951) Batı Almanya'da AKP'nin resmen kapatılması yoluna başvurulduğu yıl, Marcuse'nin *Aşk ve Uygarlık*'i da Amerika'daki McCarthyçilik çılgınlığı sırasında... Fransa'da Sartre'in [Diyalektik Aklın Eleştirisi] (1960) adlı kitabı* 1958'de de Gaullecü darbenin başarıya ulaşmasından sonra, Cezayir savaşının en kızgın anında (FKP'nin yönettiği) Fransız işçi sınıfı kitlesinin eylem gücünü yitirip uyuşuk hale geldiği, OAS'nin tedhişçi saldırılarının savaşa karşı etkin bir biçimde direnen birkaç kişiye yöneldiği bir dönemde yayımlanmıştır. Althusser de ilk ve en özgün incelemelerini bu yıllarda yazmaya başlamıştı; bunların en önemlisi olan *Contradiction and Over-Determination* [Çelişki ve Üst-Belirlenme] (1962) otoriter nitelikteki başkanlık yönetimine geçilmesi ve Beşinci Cumhuriyet'in siyasî gücünü iyice pekiştirmesiyle aynı döneme rastlar. İşçi sınıfının verdiği

(* Sartre'in *Critique de la Raison Dialectique* [Diyalektik Aklın Eleştirisi] adlı eserinin birinci bölümü *Yöntem Araştırmaları* (çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, Yazko Yayınları, 1981) adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir - ç.n.

mücadelenin, sosyalizmin uğradığı siyasî yenilginin şaşmaz bir göstergesi olan bu durumun, bu çağda oluşan Marksizmin niteliği üzerinde derin etkiler bırakmasından daha doğal bir şey olamazdı.

1920'lerin sonuna doğru bürokratik bir anlayışla örgütlenerek ideolojik yönden SSCB'nin siyasetine bağlı kılınan Üçüncü Enternasyonal'in yarattığı partilerin Stalincileşmesi de Batı Marksizmi üzerinde apayrı, silinmez bir iz bıraktı. Batı Almanya'da komünizmin işçi sınıfı içinde yaşayan bir güç olarak neredeyse silinmesi, Fransa ile İtalya'da ise kitle komünist partilerinin doğup güçlenmesiyle, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, daha önce de gördüğümüz gibi, Avrupa'da etkili bir güç olan Marksizmin coğrafî konumunda kesin bir değişiklik meydana geldi. Bu farklılıkların yarattığı ortamlar Marksist teorinin söz konusu bölgelerde işçi sınıfı siyasetine nasıl uygulanacağı sorusuna farklı cevaplar verilmesine yol açtı, ama hiçbir çözüm yolu getirmedi. İşçi sınıfı partileriyle biçimsel anlamda bütünleşenler de (Lukács, Della Volpe, Althusser), partilerinden ayrılanlar da (Lefebvre, Colletti), partileriyle kardeşçe bir diyalog kuranlar (Sartre), ya da bu partilerle ilişki kurmaya hiçbir şekilde yanaşmayanlar da (Adorno, Marcuse) Marksist teoriyle yığınların mücadelesini birleştirmeyi bir türlü başaramadılar. Bütün bu teorisyenlere göre, resmî komünist hareketin, kabul ettikleri ya da karşı çıktıkları örgütlü sosyalist siyaset ile temel ya da tek ilişki merkezini temsil ettiği söylenebilir. Bu ilişki çerçevesi içinde söz konusu olabilecek iki büyük tercih vardı. İlkinde, teorisyen bir komünist partisine yazılıp partinin katı disiplinine uyacaktır. Bu durumda, (partinin her şeye gene de ister istemez bağlı olduğu) ulusal işçi sınıfının dünyasıyla ismen geçerli sayılabilecek nitelikte bir yakınlık kurabilecek, (üzerinde çalışılması parti içinde de mecburî tutulan) klasik Marksist ve Leninist metinlerle

olan ilişkisini de hiç değilse dil düzeyinde sürdürebilecekti. İşçi sınıfının günlük mücadele gerçeklerine bu görece yakınlığın bedeli partinin fiili yönetimi konusunda susmaktı. Bu dönemde, bir kitle komünist partisi içinde yönetimle bütünleşmemiş hiçbir aydın (ya da işçi), çok özel bir dil kullanmadan belli başlı siyasî konularda bağımsız olarak en küçük bir eleştiri bile yöneltemezdi. Lukács ya da Althusser bu tercihin örnekleridir. Bu tercihin tersi ise, hiçbir parti örgütüne girmemek, bağımsız bir aydın olarak kalmaktı. Bu durumda, siyasî görüşlerin dile getirilmesinde hiçbir kurumun denetimi söz konusu değildi; ama öte yandan, Marksizmde teorik çalışmanın asıl anlamını ancak işçi sınıfı için yürütülmesiyle kazandığı düşünülürse, teorisyenin bu toplumsal sınıfla hiçbir yakınlığı kalmıyordu. Sartre ile Marcuse, farklı yönlerden, bu tercihin örnekleridir. Sartre Fransa, Macaristan, Cezayir, Küba, Kongo, Vietnam, Çekoslovakya üzerine yazdığı uzun makalelerle uluslararası sosyalizm davası üstüne kendi adına konuşmakta erişilmez bir rekor kırdı; gelgelelim, klasik Marksizmin mirasını pek iyi bilmiyor, ayrıca ülkesinin işçi sınıfı üzerinde herhangi bir etkisi de olmuyordu. İlk Marksist gelenekler yönünden üstün bir temeli olan, ABD ile SSCB'nin çarpıklığını incelediği geniş kapsamlı kitaplar yazan (*Tek Boyutlu İnsan ve Sovyet Marksizmi*) Marcuse ise, sanayileşmiş işçi sınıfının hiçbir etkin sosyalist potansiyeli olmadığı görüşünü savunan bir teori geliştirdi. En son tercih, partiye girmekten de, siyasette herhangi bir biçimde söz sahibi olmaktan da kaçınmaktı. Adorno'nun savaş sonrası Almanya'daki durumu buna örnektir.

Batı Marksizmi, bu açmazın sonucu, kapitalizmin bir üretim tarzı olarak ekonomik hareket kanunlarının incelenmesi, burjuva devletinin siyasî aygıtının derinlemesine incelenmesi, burjuva devletinin yıkılması için gereken sınıf mücadelesinin stratejisi gibi tarihî maddeciliğin yerleşik ge-

leneklerinin en önemli alanlarında bilinçli bir suskunluğa girecekti. Gramsci bu kuralın dışında kalan tek örnektir, onu bu geleneğin bütün öteki temsilcilerinden ayıran büyüklüğünün işareti de budur. Çünkü klasik geleneğin bıraktığı mirasın anlamına uygun bir devrimci teori - devrimci pratik birliğini kişiliğinde gerçekleştirebilen tek adam odur. İtalyan işçilerinin 1919-1920 yıllarında giriştiği ayaklanmanın ve İKP içindeki 1924'ten 1926'ya kadarki örgüt önderliğinin kazandırdığı birikim, onu İtalya dışındaki Stalinciliğin sonuçlarından koruyan, ama öte yandan da yavaş yavaş öldüren uzun hapis dönemi boyunca düşüncesinin yaratıcı kaynakları olarak kaldı. Yazdıkları bile, tutsaklığının maddî şartlarını olduğu kadar, içinden geldiği sınıfın mücadelesindeki kesintileri ile zayıf noktaları da ortaya koyuyordu. Gramsci'den sonra hiçbir batı Avrupalı Marksist, aynı başarı düzeyine yükselemedi. Teorik çalışma alanında ya örgüte bağlılığı, ya da bireysel yalnızlığı zorunlu kılan iki kavramla karşı karşıya kalınması, tarihî maddecilikle sosyalist mücadele arasında canlı bir bağ kurulması imkânını ortadan kaldırıyor, klasik Marksizmin ana temalarının gelişmesini açıkça önlüyordu. Komünist partilerde, savaş sonrası emperyalist ekonomilerin, Batı'nın devlet sistemlerinin ve sınıf mücadelesinin stratejik açıdan yönlendirilişiyile ilgili bütün tartışmalar bu örgütlerin zaten resmî Sovyet tavrına kesinkes bağlı kalmakla şartlanmış olan en üst bürokrasisine bırakılıyordu. Yerli proletarya içindeki komünist ağırlığı (Fransa/İtalya), ya da yerli proletaryanın reformculuğa sınıksız bağlılığı (Almanya/ABD) yüzünden, işçi sınıfı kitlesi içinde, örgütlü komünizmin safları dışında kalınarak herkesce anlaşılabilir bir devrim çözümlenmesi ya da stratejisi geliştirilebilecek gözle görünür bir temel yoktu. İkinci Dünya Savaşı'yla faşizmin ikili tecrübeleriyle yetişen teorisyenler kuşağı, ister işçi sınıfından umutlarını büsbü-

tün kesmiş olsunlar (bir “direniş” hareketi görmeyen Almanlar), ister direnişi kaçınılmaz olarak temsil eden komünistlerle bir tutulsunlar (“direniş”i gören Fransızlar ya da İtalyanlar), o tecrübelerin etkisinden kurtulamadı. Burada söz konusu ettiğimiz topluluğun en genç üyesi ve asıl yetişme çağını faşizmden ve “direniş”ten sonra yaşayan tek temsilcisi olan Colletti’nin İKP’den ayrıldıktan sonra hem bir düşünce özgürlüğü, hem de bir meslekî titizlik içinde bu geleneğin savaş sonrası dönemin siyasî ve ekonomik sorunları üzerinde yazı yazabilen tek teorisyeni olması herhalde önemlidir.²³ Ama Colletti’nin katkıları bile, aslında, kendi çalışmalarıyla dile getirdiği gerçek yenilikler olmaktan çok, klasik tartışmaların bilançosunun açıklamalı bir özeti. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki yirmi yılı aşkın bir süre boyunca Batı Marksizmi, özgün ekonomi ya da siyaset teorisinde, her iki alanda da önemli eserler verilmesi yolunda hemen hemen hiçbir fikrî gelişme gösteremedi.

Gelgelelim, batı Avrupa’da Marksist teorinin bu konularda kısırlaşmasının tek nedeni, hiçbir zaman, faşizmin silinmeyen etkilerini taşıyan, ya da savaş sonrası komünizmin baskılarını sürdüren örgütlerin kurumsal yasaklamaları değildi. Çünkü bu dönem aynı zamanda sermayenin bütün ileri sanayi toplumlarında benzeri görülmemiş bir biçimde, nesnel olarak güçlendiği bir dönemdi. Ekonomik yönden, 50’lerle 60’lardaki uzun süreli canlılığın dünya çapındaki devingenliği kapitalizmin tarihinde daha önce görülen bütün canlılık dönemlerinde olduğundan daha büyüktü. Bu dönemin gösterdiği genel, hacimli büyüme, bu üretim tarzı-

23 Özellikle şu makalelerine yazılarına bkz. “The Question of Stalin” (“Stalin Sorunu”, çev. Nazan Tükin - Bülent Aksoy, *Birikim*, 30-31, Ağustos - Eylül 1977), *New Left Review*, no. 61, Mayıs-Haziran 1970; *Introduzione*, C. Napoleoni ve L. Colletti, *Il Futuro del Capitalismo-Crollo o Sviluppo?*, Bari 1970, s. LXXI-CXII.

nın gelişmesi içinde fiilen yeni bir evre yarattı; bu evre, söz konusu üretim tarzının çöküşe ya da bunalıma doğru gittiği yolundaki bilinen kehanetleri altüst etti, bilimsel incelemeler için yepyeni sorunlar getirdi. Sweezy'nin 1942'de yayımlanan *Kapitalist Gelişmenin Teorisi* adlı kitabıyla son ürününü veren Marksist ekonomi geleneği, ABD ekonomisini diriltiren Keynesci görüşün gözle görünür başarısı yüzünden, bu eserle birlikte geçmişe karıştı. Sweezy ile Baran yirmi yıl sonra *Tekelci Sermaye* adını taşıyan aynı yoğunlukta bir eserle bu konuya yeniden döndükleri zaman, Marksist ekonomi kavramlarının ortodoks kapsamından büyük ölçüde vazgeçmişlerdi.²⁴ Üretim güçlerinin hem Atlantik bölgesinde, hem Pasifik bölgesinde gösterdiği emperyalist genişlemenin çapı ve gücü, teoride tarihî maddeciliğin gelişmesini başlıbaşına geride bırakabilecek bir düzeye ulaşmıştı. Batı Marksizmi geleneği içinde, bu sorunun bütün boyutlarıyla ele alınıp çözülmesi görevini yüklenen kimse çıkmadı.²⁵ İkinci Dünya Savaşı'nın sonucu, aynı zamanda, burjuva yö-

24 Baran ile Sweezy'nin Marx'ın *Kapital*'inin köşe taşı olan artıdeğer kavramını bir kenara bırakuklarını biliyoruz. Ancak, Sweezy ile Baran *Tekelci Sermaye*'de [*Monopoly Capital*, (New York, 1966)] artıdeğer ya da sermayenin organik oluşumu gibi kavramları açık bir eleştiriyle inceleyip reddetmemişler, o kavramlara sırt çevirmek anlamına gelecek biçimde ve genellikle Keynes'gil bir kökene bağlı kalan bulanık karşılaştırmalara girişmişlerdir. Klasik Marksist teoriler ve yöntemlerin büyük ölçüde dışında kalmaları bu anlamdadır. Baran'ın yetiştirme çağında bir yılını (1930) Frankfurt Toplumsal Araştırma Enstitüsü çevresinde geçirdiği unutulmamalıdır; *Tekelci Sermaye*'nin son bölümünde bu etkinin açık işaretleri vardır. Sweezy ise, bir süre önce, *Tekelci Sermaye*'deki "artı" kavramını, kendi açısından, *Kapital*'deki "artıdeğer" kavramıyla çelişen bir şey olarak görmediğini söylemişti. Sweezy'nin doğrudan doğruya bu konuyla ilgili açıklaması için bkz. *Monthly Review*, Ocak 1974, s. 31-32. Genel olarak şunu söyleyebiliriz: Sweezy, *Tekelci Sermaye*'nin yayımlanmasından sonra (Baran eserin yayımlanmasından kısa bir süre önce ölmüştü) ABD kapitalizmi konusunda *Monthly Review* dergisinde yayınlanan çözümlemelerinde kullandığı dil bakımından daha ortodokstu.

25 Bir Polonyalı olan Michal Kalecki'nin kolay anlaşılabilir serüveni Avrupa Marksizminin gelişmiş kapitalizmin bu dönemdeki temel dönüşümlerine bağlılığının belki de en ileri örneğidir. 1899'da Lodz'da doğan, mühendislik öğrenimi

netiminin tarihinde ilk kez, Batı Almanya, Japonya, Fransa, ABD, İngiltere, İtalya gibi ana kapitalist ülkelerde genel oya dayalı temsili demokrasinin “devlet”in olağan, değişmez yapısı olarak yerleşmesini de sağlıyordu. Bu siyasî düzenin uluslararası çapta uzun ömürlü ve birörnek bir düzen olarak taşıdığı yenilik, bu düzenin İngiltere ya da ABD’deki yerli geleneklerinin görece kalıcılığı yüzünden Anglo-Sakson dünyasında çok kere gözden kaçmıştır.²⁶ Bu durum, klasik Marksizmde bir temel konu olarak, doyurucu bir biçimde teoride ele alınmamasıyla açıklanabilir. Böyle bir burjuva demokrat devlet onun gerçekleştiğini göremeyen Marx’ın da, Çarlık Rusya’sında düşmanı büsbütün farklı bir devlet türü olan Lenin’in de hiçbir önemli eserinde konu edilmemiştir. Ne var ki, burjuva iktidarının olgunlaşmış bir biçimi olan temsili demokrasinin özünü ve mekanizmaları-

gören ve ekonomi dalında resmen hiçbir yetkisi olmayan Kalecki, *The General Theory of Employment, Interest and Money* [İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi] adlı eserinin yayımlanmasından iki yıl önce, 1933’te yazdığı *Essay in Business Cycle Theory* [İş Döngüsünün Teorisi Üzerine Deneme] adlı eseriyle Keynes’in fikirlerinden pek çoğunu hazırlamıştı. 1935’te İsveç üzerinden İngiltere’ye göç eden Kalecki “Political Aspects of Full Employment” [Tam İstihdamın Siyasî Yönleri] (*The Political Quarterly*, 4, 1943) başlıklı makalesiyle Batı’da savaştan sonra uygulanan, dögüsel nitelikteki talep yönlendirmelerini kıracak tedbirleri görebilen ilk iktisatçı oldu. 1955’te Polonya’ya döndü, 1970’te ölümünden kısa bir süre öncesine kadar üniversite ve planlama görevlerinde bulundu. Kalecki’nin eserindeki anlam bulanıklığının onun Marksizmle olan ilişkisindeki belirsizlikten geldiği açıktır. Bu konu üzerinde biyografik araştırmalara ihtiyaç vardır. 30’ların yarı diktacı albaylar Polonya’sındaki sosyalist dergilerinde imzasız yazılar yazan Kalecki’nin yatırımların gerçek talebi ve düzeyleriyle ilgili sorunlarla uğraşması yüzünden, Polonya Komünist Partisi’nde “Luxemburculuk”la suçlandığı da olmuştur. İngiltere’de, Amerika’da hiçbir zaman klasik Marksist kalıplar içinde görülmeyen eserleri sol-Keynesciliğin bir biçimi sayılmıştır. Bu konuda henüz kesin bir yargıya varılmış değildir. Kalecki’nin başarısı, bu yüzyılda, Luxemburg’tan başlayarak, farklı tutumları da olsa, Grossmann, Morszkowska ve Kalecki’nin içinde sayılabileceği özgül bir Polonya Marksist ekonomi geleneğinden söz edilip edilemeyeceği sorusunu getirir.

²⁶ Genel oy hakkı İngiltere’de bile ancak 1929’da verilmiştir. Bu hakkın Fransa, İtalya ve Japonya’da tanınması ise ilk kez 1945’te olmuştur.

nı kavrayıp bir çözümlemesini verebilecek güçte bir siyaset teorisi geliştirilmesini gerektiren sorunlar, dünya kapitalist ekonomisinin savaştan sonraki ilk yirmi yıl içinde gösterdiği hızlı ilerlemenin getirdiği sorunlardan hiç de az değildi. Batı'daki Marksist teori çalışmalarında her iki sorun da cevapsız bırakıldı.

Değişen Kalıplar

Ekonomik ya da siyasî yapıların zamanla teorinin asıl işi olmaktan çıkması, Avrupa Marksizminin bütün ağırlık merkezinin *felsefeye* kaymasıyla atbaşı gitmiştir. Lukács'tan Althusser'e, Korsch'tan Colletti'ye kadar gelen bütün bir gelenekle ilgili en çarpıcı olgu, felsefeyi meslek dalı olarak seçen filozofların bu gelenek içinde ezici bir ağırlık taşımasıdır. Toplumsal açıdan bakıldığında, bu değişiklik, yeni dönemde üretilen teorideki akademik tavrın gitgide daha çok artması demektir. İkinci Enternasyonal çağında Luxemburg, Kautsky gibi kimseler, bir partiye bağlı olmadan üniversitelerde ders veren *Kathedersozialisten*'i, "profesör sosyalistler"i küçümsemekte birleşiyorlardı. Birinci Dünya Savaşı öncesinin Marksist aydınlar kuşağı orta ya da doğu Avrupa'nın üniversite düzeniyle hiçbir zaman bütünleşmemiştir. Temsil ettikleri teori ile pratik arasındaki siyasî birliğin biçimi hiçbir akademik mevkiyle uyuşmazdı. Onlar üniversiteler yerine, kendilerinden beklenilebileceği gibi, militanlık hayatlarının herhangi bir çalışması gibi parti okullarında ya da özel işçi okullarında ders vermişlerdi. Lenin ile Riaza-

nov Longjumeau'da bolşevik işçilere ders verirlerken, Hilferding ile Luxemburg Sosyal Demokrat Parti'nin Berlin'deki okulunda politik ekonomi öğretmişler, Bauer ise Avusturya Sosyal Demokrat Partisi'nin Viyana'daki merkezinde ders vermişti. Batı Marksizmi'nin ilk teorisyenleri bu geleneksel örneğe gene de bağlı kalmışlardır. Lukács Birinci Dünya Savaşı boyunca Budapeşte'deki radikal Galileo derneğinde; Korsch ise 20'lerde Berlin'deki Karl Marx deneme okulunda ders verdiler. Bağımsız bir kuruluş olmakla birlikte yerel devlet üniversitesine bağlı olan Frankfurt Toplumsal Araştırma Enstitüsü'nün kurulması Weimar Cumhuriyeti'nde bir geçiş dönemini haber veriyordu. Ne var ki, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra Marksist teori neredeyse bütünüyle üniversitelerin eline geçti; üniversiteler ise, hem dış dünyadaki siyasî mücadelelerden uzak durmak isteyenlerin, hem de bu mücadelelerden uzaklaştırılanların sığınağı ve sürgün yeri oldu. Bu dönemde Lukács, Lefebvre, Goldmann, Korsch, Marcuse, Della Volpe, Adorno, Colletti, Althusser profesör unvanıyla üniversite kürsülerini işgal ettiler.¹ Sartre ise yazar olarak başarıya ulaştıktan sonra üniversitedeki görevinden ayrıldı. Bütün bu düşünürlerin ders verdikleri kürsülerin öğretim dalı felsefe idi.

Marksist teorinin asıl odak noktasını siyaset ve ekonomiden felsefeye, resmî merkezini de parti toplantılarından fakültelere kaydıran dış belirleyici etmenler bu dönemin iç karartıcı tarihine damgasını vurmuştur. Ne var ki, Marksist kültürün kendi içinde de güçlü bir iç belirleyici olmasaydı, bu kayma o kadar genel ve kesin bir şekilde olmazdı. Bura-

1 Lukács Budapeşte'de; Korsch New York'ta; Marcuse Brandeis ile La Jolla'da; Goldmann ile Althusser Paris'te; Adorno Frankfurt'ta; Della Volpe Messina'da; Colletti de Roma'da çalıştılar. Yalnız Gramsci ile Benjamin, faşizmin bu iki kurbanı, üniversitenin dışında kaldılar.

daki belirleyici olay, Marx'ın en önemli gençlik eseri olan 1844 Paris el yazmalarının geç ortaya çıkmasıydı. Bu el yazmaları ilk kez 1932'de Moskova'da yayımlandı. Yazmaların ilk yankısı, o zaman için bu metinlerin en büyük ilgiyi görmesi beklenen ülke olan Almanya'da nazizmin 1933'teki zaferiyle, Rusya'da da 1934'te girilen temizliklerle kulaklardan silindi. (Marx ile Engels'in eserlerinin eleştirel basımında el yazmalarını yayıma hazırlayan Riazanov bu kitap basılmadan hemen önce enstitüden uzaklaştırılmıştı.) Bununla birlikte, yazmalar o zaman üç düşünür üzerinde birbirinden farklı, derin, kalıcı bir etki bıraktı. Lukács Moskova'daki sürgünlüğünde 1931'de el yazmalarının çözülmesinde Riazanov'un yanında çalışmıştı. Kendi açıklamasına göre, bu yaşantı onun Marksizm yorumunu hepten değiştirdi.² Berlin'de Marcuse el yazmalarının yayımlanmasını 1932'de *Die Gesellschaft* dergisine yazdığı bir yazıyla selamladı. Marcuse bu yazısının başında el yazmalarının "bütün bir 'bilimsel sosyalizm' teorisini yeni bir temele" oturttuğunu yankılar uyandıracak bir biçimde ilan ediyor; yazmaların tarihî maddeciliğin felsefî temellerini, dolayısıyla böyle bir temelin Marx'ın bütün eserleri içindeki anahtar nitelikteki önemini ortaya koyduğu yolundaki görüşünü vurguluyordu.³ Paris'te Lefebvre, El Yazmaları'nın yabancı dillerdeki ilk çevirilerinden sorumluydu; Guterman'la ortaklaşa bir çalışma içinde baskıya hazırladığı bu çeviriler 1933'te yayımlandı, öte yandan, Marx'ın eserlerini El Yazmaları'nın ışığı altında bir bütün olarak yeniden kurmaya yönelik ilk büyük teorik eser de Lefebvre'nin 1934-1935'te yazdığı *Di-*

2. Bkz. Lukács'la görüşme: "Lukács on His Life and Work", *New Left Review*, no. 68, Temmuz-Ağustos 1971, s. 56-57; 1967'de *History and Class Consciousness* [Tarih ve Sınıf Bilinci] adlı eserine yazdığı önsöz, Londra 1971, s. xxxvi.

3. Bkz. Marcuse, *Studies in Critical Philosophy*, Londra NLB 1972, s. 3-4. Kitabın ilk denemesi olan "The Foundations of Historical Materialism" başlıklı önemli metnin çevirisidir.

yalektik Maddecilik idi.⁴ Gelgelelim, Marx'ın ilk eserlerinin ortaya çıkarılıp Marx'ın ürettiği düşüncenin geçmişiyle bütünleştirilmesinin yarattığı geniş etkilerin çağdaş Marksizmin dokusu içinde hissedilmesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde oldu. İtalya'da Della Volpe tarihî maddecilik teorisine genç Marx'ın yeni metinlerini (yalnız Paris El Yazmaları'nı değil, daha önemlisi *Critique of Hegel's Philosophy of Right* [Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi] adlı eserini de) ilk kez İtalyanca'ya çevirip inceleyerek bağlandı (1947-1950).⁵ Marksizmin büyük bir okula esin kaynağı olan Della Volpeci yorumu, Lukács'ın, Marcuse'nin ya da Lefebvre'inkinden çok farklı olmakla birlikte, bu durumuy- la bile Marx'ın ilk felsefî metinleri arasında özel olarak seçilenlerin yorumlanmasına dayanıyordu. Fransa'nın kurtuluşundan sonra Merleau-Ponty ile Sartre'ı Marksizme çeken şey de, gene büyük ölçüde genç Marx'ın yeni metinleri oldu. Sartre'ın Marksist teorinin sorunlarına ilk büyük yaklaşımı olan *Materialism and Revolution* [Maddecilik ve Devrim] (1947), temelde, Paris El Yazmaları'nın verdiği yetki- den kaynaklanıyordu.⁶ Genç Marx'ın felsefî yazmalarının etkisi, bu metinlerdeki temaların bütün batı Avrupa'da en geniş biçimde yaygınlaştığı 50'lerin sonlarına doğru doru- ğuna ulaştı. O kadar ki, bu metinlerin tarihî maddeciliğin temellerini oluşturduğu görüşüne ilk kez açıkça karşı çıkıl- dığı zaman bile (Althusser'in ilk makalelerinde) çağdaş Marksizmin her tartışma konusu çıkış noktası olarak ister

4 *Le Matérialisme Dialectique* ilk kez 1939'da Paris'de yayımlandı; İngilizce çeviri *Dialectical Materialism* adını taşır, Londra 1968, s. 61-167 *passim*.

5 Bkz. daha çok Paris El Yazmaları üzerinde duran *Le Teoria Marxista dell'Emancipazione Umana* (1945) ile *La Libertà Comunista* (1946) ve Hegel'in *Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'ni ele aldığı *Per La Teoria d'un Umanesimo Positivo* (1947). Della Volpe Marx'ın bu iki metninin çevirisini de 1950'de yayımladı.

6 Bkz. *Literary and Philosophical Essays*, Londra 1955.

istememez bu metinleri temel alıyordu.⁷ O metinleri onaylamamak bile, tartışmanın ön çerçevesini çiziyordu. Üstelik, Marx'ın ilk metinlerinin reddedilişi de, uzun bir dönem sonunda Marksizmin yol gösterici noktalarının o yazmaların keşfiyle mümkün olan bir değişikliğe uğramasıyla şekillendi. Çünkü Althusser'in bu metinlere dayanan, daha önceki Marx yorumlarının karşısına çıkarak geliştirdiği teori, o yorumların ortaya atılmasından önce bilinmeyen, teknik anlamda felsefî olan bir düzlemden ayrılmıyordu.

Böylece, Batı Marksizmi bir bütün olarak, Marx'ın kendi gelişme yolunu da çelişik bir biçimde tersine çevirdi. Tarihî maddeciliğin kurucusu, zamanla felsefeden uzaklaşıp önce siyasete, sonra da düşüncesinin merkezi olarak ekonomiye yönelmiş, gençliğinde uğraştığı dağınık konuları olgunluk döneminde ikinci sıraya itmişti; geleneğin 1920'den sonra ortaya çıkan temsilcileri ise, olgun Marx'ın en çok ilgilendiği sorunları hemen hemen aynı biçimde ikinci sıraya atıp ekonomiye ve siyasete sırt çevirerek felsefeye yöneldiler. Burada bir daire çizilmiş, süreç başlangıç noktasıyla buluşmuş gibidir. Aslında, basit bir geriye dönüş değildi elbette bu, olmazdı da. Marx'ın felsefî girişimi, öncelikle, Hegel'le ve Hegel'in Almanya'daki belli başlı mirasçıları ve onu eleştirenlerle, özellikle de Feuerbach'la hesaplaşmaktı. Düşüncesinin teorik nesnesi aslında Hegelci sistemdi. Batı Marksizmi için ise, tam tersine, Hegelci çalışmalara yeniden ağırlık vermekle birlikte, asıl teorik nesne Marx'ın kendi düşüncesiydi. Marx'ın getirdiği düşüncenin tartışılması da, şüphesiz, sadece ilk felsefî metinleriyle sınırlı olamazdı. Marx'ın ekonomi ve siyaset konulu eserlerinin geniş hacmi böyle bir sınırlandırmayı önlüyordu. Bununla birlikte, Marx'ın verdiği eserle-

7 Özellikle "Feuerbach'ın 'Felsefî Manifestoları'", "Genç Marx Üzerine", "Karl Marx'ın 1844 El Yazmaları", *For Marx* [Marx için], Londra 1969.

rin tamamına, dünyayı yorumlamak (ve dönüştürmek) yolunda Marksizmin sistemli bir biçimde kullanılabilmesi için epistemolojik ilkeler (Marx'ın kendisinin hiçbir zaman açıkça ya da bütün yönleriyle ortaya koymadığı ilkeler) çıkarılabilecek bir kaynak gözüyle bakılmıştır.

Batı Marksist geleneği içindeki hiçbir filozof, hiçbir zaman, tarihî maddeciliğin asıl ya da mutlak amacının bir bilgi teorisi olduğunu söylememiştir. Ne var ki hemen hemen hepsinin ortak varsayımı, Marksist toplumsal araştırmalarda yapılacak ilk şeyin, Marx'ın eserinde kendi döneminin gündelik konuları içinde gizli olsa da, onun keşfettiği toplumsal inceleme kurallarını ortaya çıkarmak ve gerekirse onları tamamlamak yönündeydi. Sonuçta, Batı Marksizmi'nin verdiği ürünlerin büyük bir bölümü upuzun, dolambaçlı bir "Yöntem Üzerine Konuşma" kitabı oldu. Bu doğrultuda çalışmaya verilen öncelik gelişiminin bütün evrelerinde Marx'a yabancı olan bir şeydi. Epistemoloji konularının bütün bu gelenek içinde taşıdığı ağırlığın derecesi verilen ilk eserlerin adlarından da anlaşılabilir. Korsch *Marxism and Philosophy* [Marksizm ve Felsefe] adlı eserinde ana konusunu daha kitabının başında belirtiyordu. Lukács bunun bir benzeri olan, gene aynı yıl yayımlanan el kitabına "What is Orthodox Marxism?" [Ortodoks Marksizm Nedir?] başlıklı bir makaleyle başlıyor ve kullandığı terimin "doğrudan doğruya yöntem ile" ilgili olduğu yargısına varıyordu.⁸ Tutulan yol tam anlamını şu eserlerdeki yöntem saplantısında bulacaktı: *Reason and Revolution* [Mantık ve Devrim] (Marcuse), *Destruction of Reason* [Aklın Yıkılışı] (Lukács), *Logic as a Positive Science* [Bir Pozitif Bilim Olarak Mantık] (Della Volpe), *The Problem of Method* [Yöntem Sorunu] ve *Critique of Dialectical Reason* [Diyalektik Aklın

8 *History and Class Consciousness* [Tarih ve Sınıf Bilinci], s. 1.

Eleştirisi] (Sartre), *Negative Dialectic* [Olumsuz Diyalektik] (Adorno), *Reading Capital* [Kapital'i Okumak] (Althusser).

Bu eserlerde, Marksizm içinde olmaktan çok Marksizm hakkında yürütülen "söylem" in ikinci özelliği bir başka sonuca daha yol açtı. Bu eserlerde kullanılan dil gittikçe özelleşen, anlaşılması çok zor bir kalıba girdi. Teori çalışmaları, bütün bir dönem boyunca bir hayli teknik düzeydeki dilliy-le siyasetten uzaklaşan içrek bir bilim dalı haline geldi. Hiç şüphesiz, Marx'ın eseri de, kullanılan kavramlar bakımından çağının okurları ya da daha sonraki kuşaklar için her zaman kolay olmamıştı. Ne var ki, Marx ilk felsefi metinlerinde de, son ekonomi konulu eserlerinde de (bütün eserleri arasında anlaşılması en zor olanlarıdır bunlar) başlangıçta kullandığı terimler sistemini daha önce kurulmuş olan teori göreneklerinden (özellikle Hegel ile Ricardo'dan) almış; maddî gerçekliğe daha yakın, onu daha iyi açıklayan, (genç Marx'ın deyiimiyle) "tözcü"* dozu daha düşük, (olgun, Marx'ın deyiimiyle) "teoloji" dozu daha düşük nitelikte yeni kavramlar üreterek eleştirip aşmak istemiştir. Üstelik, bir okur için belli bir bilim dalını kavramanın doğal güçlüklerini hiçbir zaman gizlemeyen Marx, 1848'den sonra daima düşüncesini olabildiği kadar sade, açık bir biçimde ortaya koymaya, işçi sınıfı için cluşturduğu düşüncenin işçi sınıfınca anlaşılmasına yol açabilecek zorlukları azaltmaya çalışmıştır. Bu amacına ulaşmak için *Kapital*'in Fransızca çevirisine gösterdiği özen herkesçe bilindir.

Oysa 20. yüzyılda Batı Marksizmi'nin büyük bir bölümü için söz konusu olan aşırı dil zorlukları, hiçbir zaman, işçi sınıfından okurlarla kurulabilecek açık seçik ya da canlı bir ilişkinin heyecanıyla azaltılmaya çalışılmadı. Azaltılmak

(*) Tözcü: töze (cevhere), belirli bir "öz"e dayanan. Değişimden ve hareketten bağımsız, hiçbir şeye dayanmadan var olan ve başlıbaşına bir gerçeklik olan ögeye ilişkin; bir töze dayanan felsefelerin niteliği.

şöyle dursun, dildeki karmaşıklık gerekli asgarî ortalamanın çok üstüne çıktı; Batı Marksizmi'nin halk pratiğinden kopukluğunun bir göstergesiydi bu. Batılı Marksist teorinin kendine özgü içrek niteliği çeşitli biçimlere girdi: Lukács akademizmle yüklü, hantal, çapraşık bir üslup; Gramsci'de hapisane şartlarının yol açtığı sancılı ve şifreli bir bölük pörçüklük; Benjamin'de veciz bir kısalık ve dolaylı anlatım; Della Volpe'de içinden çıkılmaz bir cümle yapısı ile tekrar tekrar kendini kaynak gösterme alışkanlığı; Sartre'da anlaşılıp çözülmesi zor bir uydurma kelimeler labirenti; Althusser'de de açıklıktan kaçınan, kâhince bir belâgat oldu.⁹ Bu yazarların çoğu söyleyeceği şeyi kestirmeden söyleyebilecek, açık seçik bir dille konuşabilecek yazarlardı. Bazıları da (Sartre, Adorno, Benjamin) belli başlı edebiyat sanatçıları arasındaydı. Öyleyken, hemen hemen hiçbiri, adlarının anılmasını sağlayan önemli teorik eserlerinde çarpıtılmamış, sade bir dille konuşmamıştır. Tekrar tekrar ortaya çıkan bu ortak olgu bireysel ya da öznel açıklamalarla aydınlatılabilecek gibi değildir. Gramsci örneği, bütün kural dışı yanıyla, teorinin klasik Marksist dilden bu genel uzaklaşmasını yönlendiren tarihî kuralı simgeler. Bütün bu geleneğin en büyük eseri olan *Hapishane Defterleri*'ni meslekten bir filozof değil, ister batılı olsun ister doğulu, ister Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki olsun ister sonraki, Avrupa'daki bütün önemli Marksist aydınların yetiştikleri çevreden çok daha yoksul ve geri kalmış bir toplumsal çevreden gelen

9 Bu yazarların kullandıkları dilin zorluğu kendi zamanlarında sık sık eleştirildi. Gramsci'nin yönettiği *Ordine Nuovo* dergisi anlaşılmasının "zorluğu" yüzünden 1920'de Fransız sosyalist gazetesi *L'Humanité*'nin sert eleştirisine uğradı; Gramsci derginin 10 Ocak 1920 tarihli sayısında bu suçlamaya karşı uzun bir cevap yazarak *Ordine Nuovo*'daki yazılarını savundu. 1949'da Revai, "aristokrat bir üslup"la yazdığı gerekçesiyle Lukács'ı yerd; bkz. Josef Revai, *Lukács and Socialist Realism*, Londra 1950, s. 18-19. Sartre'ın terminolojisi Lucien Sève'in dikkate değer bir sertlikteki eleştirisiyle karşılaştı: bkz. "Jean-Paul Sartre et la Dialectique", *La Nouvelle Critique*, no. 123. Şubat 1961, s. 79-82.

devrimci bir işçi sınıfı önderi yazmıştır. Ne var ki, bu metinler, Gramsci'yi tutarlı açıklamalardan çok imalı şifrelere başvurmaya zorlayan acımasız bir sansür ve hapisane yoksunlukları yüzünden, birçoğu çağımız bilim adamlarının bugün bile çözemediği anlaşılmasız bölümlerle doludur.¹⁰ Sınıf mücadelesinde yenik düşmenin sonucu olan bu içe kapanış, geleceğin Gramsci'den daha özgür ama yığınlardan daha uzak teorisyenlerini çepeçevre saran bir yalnızlığın habercisiydi. Batı Marksizmi'nin dili, bu anlamda, daha geniş bir sansüre uğradı; aşağı yukarı elli yıl boyunca sosyalist düşünce ile halk devriminin zemini arasına bir uçurum girdi.

Batı Marksizmi'nin teorik *kalıbını* şekillendiren bu uzun kopukluğun bir başka bağlayıcı genel etkisi daha vardı. Her şey, Marksist teori ile kitle pratiği arasındaki siyasî birliğin kopmasıyla, bu iki şey arasında kurulmuş olması gereken sıkı bağın önüne geçilemeyecek şekilde yeni bir eksene doğru kayması sonucunu vermiş gibiydi. Devrimci sınıf hareketinin sağladığı çekim gücü olmayınca, bütün bir geleceğin yönü gitgide çağdaş burjuva kültürüne kaydı. Marksist teori ile proletarya pratiği arasındaki eski ilişki yerini Marksist teori ile burjuva teorisi arasında inceden inceye kurulan ama düzenli bir yeni ilişkiye bıraktı. Bu yön değişikliğinin tarihî nedenleri, hiç şüphesiz, Batı'da yığınların devrimci pratikten yoksun kalmasından ileri gelmiyordu sadece. Sosyalizmin ileri kapitalist uluslarda gösterdiği gelişmenin durdurulması da, bazı temel noktalardan bu top-

10 Gelgelelim, Gramsci'nin defterlerindeki bütün zorluklar hapisane şartlarıyla açıklanamaz. Gördüğümüz gibi, Gramsci'nin dili lüzumsuz karmaşıklığı yüzünden Torino'da bile eleştirilmişti; ayrıca, *Defterler*'deki bilmecelerin hiç olmazsa bir bölümü Gramsci'nin hiçbir zaman açık ya da doyurucu bir cevap veremediği sorunları ele alırken düştüğü fikir çelişkilerine ve kararsızlıklara bağlanmalıdır. (Gramsci'nin Defterleri'nin sadece kısa bir bölümü Türkçe'ye çevrildi: *Hapishane Defterleri*, çev. Atilla Tokatlı, Gerçek Yayınevi, 1966 - ç.n.)

lumlardaki bütün kültür değişmelerini belirliyordu. Hepsinin ötesinde, komünist hareketin Stalincileşmesinin yanı sıra emperyalizmin yeniden istikrara kavuşması da, burjuva düşüncesinin önemli kesimlerinin görece bir canlılık kazanması ve sosyalist düşünce üzerinde üstünlük kurması demekti. Batı'da burjuva düzeni tarihî ömrünü tketmemişti: iki dünya savaşından sağ çıkan, savaştan sonraki yirmi yıl içinde de ekonomik bakımdan her zamankinden daha büyük bir canlılığa ulaşılan gücü zorunlu olarak kültürel değişme ve gelişme yeteneğine yansımıştı. Burjuva düzeni yaratıcı çalışmalarla (uluslar arasındaki büyük farklara karşı) her alanda eser vermeye devam eden dünyanın en geniş ve en iyi eğitilmiş aydın kesimlerinin güvenini hâlâ kazanabiliyordu. Elbette bu başarının her Şeye karşı dünyanın üçte birinin kapitalizmden koptuğunu gözleriyle gören bir çağda bu düzenin dünya çapında gerilemesiyle belirlenen, hiç değişmeyen sınırları vardı. Ne var ki, Stalinciliğin resmî baskıları ve uluslararası devrimin Avrasya'nın geri kalmış bölgelerine hapsedilmesiyle bozulup felce uğrayan sosyalist kültürün dünyadaki zayıflığı teraziye konduğunda çok daha artmıştı. 1920'den sonra Marksizm bir bütün olarak, birçok alanda Marksizm dışı kültürden daha yavaş gelişti. Bu acı gerçek, batı Avrupa'da tarihî maddecilik konusundaki çalışmaların niteliği üzerinde saptırıcı, büyük bir baskı yarattı.

Nitekim, Batı Marksizmi'nin ortak bir gelenek olarak belki de en çarpıcı yönü Avrupa idealizminin birbirini izleyen çeşitlerinin bu geleneği durmadan etkisi altında bırakmasıdır. Batı Marksizmi ile Avrupa idealizmi arasındaki karşılıklı ilişki hem birbirini özümsemeyi hem reddetmeyi, hem fikir ödünç almayı hem karşı çıkmayı gerektiren ve her zaman karmaşık özellikler gösteren bir çerçeve içindeydi. Bu karşılıklı tepkinin somut biçimi duruma göre değişiyordu.

Ama temel kalıp 1920'lerden 1960'lara kadar yadırganacak ölçüde aynı kaldı. Lukács *Tarih ve Sınıf Bilinci*'ni henüz Weber ile Simmel'in sosyolojisinin, Dilthey ile Lask'ın da felsefesinin derin etkisi altındayken yazdı. Özellikle, onun anahtar kavramları olan "rasyonelleşme" ve "öngörülen (olması istenen bilinçlilik)"* Weber'den türetilmiş kavramlardır; "şeyleşme" sorununu ele alış biçimi Simmel'in koyu damgasını taşır; öte yandan, doğa bilimlerine olan düşmanlığı da (o güne kadarki hiçbir Marksist kaynakta göremediğimiz bir şeydi bu), büyük ölçüde Dilthey'in, genel olarak da Alman yaşama felsefesinin (vitalism) [*Lebensphilosophie*] bakış açısından kaynaklanır.¹¹ Gramsci *Hapishane Defterleri*'nin büyük bir bölümünü Croce'yle kurduğu diyalog içinde, onu sistemli bir biçimde eleştirerek yazmış; o dönemde İtalyan kültür dünyasında büyük ağırlığı olan idealist filozofun terminolojisini, kaygılarını, özellikle ahlak siyasetinin tarihine duyduğu ilgiyi benimsemiştir.¹² Gramsci, öte yandan, ikinci düzlemde, daha eski kuşaktan edebiyat eleştirmeni De Sanctis'in fikirlerini ve yaklaşımlarını geliştirmiştir. 30'lardan sonra Frankfurt Okulu'nun ortak çalışmalarına Freud psikanalizinin kavramları ve tezleri yerleşmiş, Enstitü'nün yürüttüğü teorik araştırmaların büyük bir bölümünün temel kaynağı olmuştur. Marcuse'nin önemli eserlerinden biri olan *Aşk ve Uygarlık*, açık açık, "Freud'a

(*) Bu kavramın Almanca karşılığı *Zugeschriebenes Bewusstsein*'dir.

- 11 Bu etkiler Gareth Stedman Jones'un makalesinde uzun uzadıya gösterilmiştir. "The Marxism of the Early Lukács", *New Left Review*, no. 70, Kasım-Aralık 1971. Weber Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Lukács'ın kişisel dostu ve meslektaşydı.
- 12 Gramsci'nin Croce'ye karşı tutumundaki karmaşıklık ve onun tarihi araştırmalar için bir "ampirik ölçü" olarak alınması gerektiğine inandığı "ahlak-siyaset ilişkisinin tarihi" konusuna duyduğu şartlı hayranlık konusunda bkz.: *Il Materialismo Storico*, Torino 1966, s. 201-202. Gramsci burada, kendi alanlarında ekonomizme karşı çıkmış iki hegemonya teorisyeni olarak, Croce'yi Lenin'e bile benzetir.

felsefî yönden eğilen bir inceleme” olarak tanımlanmış, eserde işlenen “baskı”, “yüceltme”, “gerçeklik ilkesi”, “edim ilkesi”, “eros” [aşk], “thanatos” [ölüm] gibi bütün kavramlar Freud’un söylem çerçevesi içinde kalmıştır. Sartre’ın, Marksizme yönelmeden önce Heidegger ile Husserl’in hazırladığı, Fransa’nın en seçkin varoluşçu filozofu olduğu için, özel bir yeri vardır. Nitekim Sartre, kullandığı apayrı araçlar ve uydurduğu terimlerle kendi fikir geçmişini de Marksizme taşımıştır. Sonuçta, *Being and Nothingness*’te [Varlık ile Hiçlik] kullanılan birçok kavram *Critique of Dialectical Reason* [Diyalektik Aklın Eleştirisi] adlı eserine aktarılmıştır. Daha pek çok kavramın yanı sıra *facticity* [verilmiş biyolojik varlık; gerçekliğin dönüştürülemeyen yönü], *scarcity*’e [kıtlık, nedret], *inauthenticity* [varoluşa kapalı], *seriality*’e [dizisellik]; *in itself – for itself* [kendinde – kendi için] değişkeni de “*fused group*” [belli bir toplumsal amaç için kendiliğinden kaynaşmış grup] terimlerine dönüştürülmüştür.¹³ Bununla birlikte, Sartre’ın özgün varoluşçu sisteminin iki eski ana kaynağı da daha sonraki düşünceleri üzerinde güçlü etkiler bırakmıştır: “Diyalektik Aklın Eleştirisi”nden on yıl sonra yayımlanan Flaubert üzerine uzun incelemesi Husserl’e ya da Heidegger’e başvurduğu ya da onların fikirlerine değindiği bölümlerle doludur. Althusser’in eseri büyük seleflerine (başta Gramsci, Sartre, Lukács) karşı açık ve köklü bir polemik olarak tasarlanmıştır. Ama kurduğu teorik sistem de temel terimlerinden pek çoğunu üç ayrı idealist düşünürü borçludur: “epistemolojik kopma” ve “sorunsal” [problematic] kavramları sırasıyla filozof ve bilim tarihçisi olan, ama açık açık psikolog eğili-

13 *Varlık ile Hiçlik ile Diyalektik Aklın Eleştirisi* arasındaki kavramsal bağlantı tam anlamıyla açıklayan Frederic Jameson’un değerli incelemesine bakınız: *Marxism and Form*, Princeton 1971, s. 230-274 [*Marksizm ve Biçim*, çev. Mehmet H. Doğan, YKY, 1997]. Konunun çok iyi bir eleştirel çözümlemesidir bu.

mindeki Bachelard ile Canguilhem'den ödünç alınmıştır; “belirtisel (sempomatik) okuma” ve “merkezsiz yapı” fikirleri Freudcu ortodokslukla Heidegger’i çağrıştıran düşünceleri birleştirmiş bir psikanalist olan Lacan’dan; zaten türetilmiş bir kelime olan “üstbelirlenme” de, bilindiği gibi doğrudan doğruya Freud’dan alınmıştır.¹⁴ Lukács’ın, Gramsci’nin, Marcuse’nin, Sartre’ın ve Althusser’in düşüncelerinin topografik durumunu belirleyerek birbirini izleyen bu kültürel bağdaşmanın verdiğimiz örnekleri, Batı Marksizmi geleneği içinde bu alandaki en önemli, en dikkate değer olanlarıdır ancak. Paralel ilişkiler bu geleneğin hemen hemen bütün temsilcilerinde bulunabilir.¹⁵ Goldmann’ın eserinde (savaş sırasında İsviçre’de birlikte çalıştığı) baş rolü Piaget’nin psikolojisinin oynaması tipik bir örnektir. Aynı kural, bu geleneğin çerçevesi dışında da geçerlik kazanmıştır: ekonomi teorisinde Sweezy’nin Schumpeter’le olan yakınlığı bunun bir örneğidir.¹⁶ Öte yandan, tek bir idealist düşünürün etkisi pek çok Marksist teoriyene ayrı ayrı yansiyabiliyordu. Örneğin Bachelard yalnız Althusser’e esin kaynağı olmamıştır; Lefebvre, Sartre, Marcuse de ona hayran olmuşlar, verdiği eserlerden birbirinden hayli farklı dersler çıkarmışlardır.¹⁷ Özellikle Freud, yalnız

14 Althusser’in Bachelard, Canguilhem ile Lacan’dan aldığı terimler konusundaki kendi açıklamalarına bkz. *For Marx*, s. 257, ve *Reading Capital*, s. 16. Bachelard, Althusser’in doktora danışmanıydı.

15 Bu kurala uymayan en önemli örnek İtalya’daki Della Volpe okuludur. Gerçi Della Volpe *Critica del Gusto* adlı eserinde kurduğu estetik teorisi için Hjelmslev’in dilbilimine çok şeyler borçluydu, ama okulun bütünü başka ülkelerdeki benzerlerine göre Marksizm dışı etkilerden uzak kaldı. Bu etkinin yokluğu, ilerde göreceğimiz gibi, İtalyan okulunun başka akımlardan farklı olarak, büyük tema yenilikleri göstermemesine bağlanabilir.

16 Bkz. *The Theory of Capitalist Development* (Kapitalist Gelişmenin Teorisi), s. ix.

17 Bkz. *La Somme et Le Reste*, s. 142-3; *Being and Nothingness* [Varlık ile Hiçlik], Londra 1957, s. 600-3; *Eros and Civilization* (Aşk ve Uygarlık), Londra 1956, s. 166, 209 ve *One-Dimensional Man* (Tek Boyutlu İnsan), s. 249-50. Bu yazar-

Adorno ile Marcuse'nin değil, Althusser ile Sartre'in da ortak keşfi olmuş; ancak, gene her biri, onun mirasını birbirinden çok farklı yönlerde kullanmış ve yorumlamıştır.¹⁸ Tarihî maddeciliğin dışında kalan ve çoğu zaman ona açıkça düşman olan çağdaş düşünce sistemleriyle kurulan bu sürekli ortaklık Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Marksist teoriye yabancı bir durumdu.¹⁹ Gerçekte bu ilişki, Batı Marksizmi'ne özgü, ayırt edici bir yenilikti.

Bu geleneğin belli başlı teorisyenleri ile Marksizm dışı kültür dünyasının yeni düşünürleri arasında süren bu ilişkiler dizisinin ortaya koyduğu örnek, deyiş yerindeyse, Batı Marksizmi'nin düşünce kaynaklarının yatay eksenini meydana getirmiştir. Bununla birlikte, bu gelenek, aynı zamanda, daha önceki Marksist geleneklere büyük ölçüde yabancı bir dikey kaynaklar eksenine de ayırt edilebilir. Bu eksen *Marx öncesine* kadar uzanan felsefî geçmişin değişmez yapı-

lar aslında, Bachelard'ın epistemolojisinden çok sanat teorisinden etkilenmişlerdir.

18 Şu makaleleri ya da eserleri karşılaştırınız: Adorno, "Sociology and Psychology", *New Left Review*, no. 46-47, Kasım 1967-Şubat 1968; Marcuse, *Eros and Civilization* (Aşk ve Uygarlık), *passim*; Althusser "Freud and Lacan", *Lenin and Philosophy and Other Essays* (Lenin ve Felsefe ve Öteki Yazılar; *Lenin ve Felsefe* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir, çev. Erol Tulpar, Birikim Yayınları, 1976), Londra NLB 1971; Sartre, *Between Existentialism and Marxism* [Varoluşçuluk ile Marksizm Arasında], Londra, NLB 1974, s. 35-42.

19 Darwinciliğin İkinci Enternasyonal çağındaki etkisi bu durumun belki de en uygun örneğidir. Ancak, evrimciliğin etkisi, tarihî maddeciliğin toplumsal alanına doğrudan doğruya girmeyen bir doğa bilimi kimliğindeydi. Bu bakımdan, tarihî maddecilik içinde gerçek bir değişikliğe lüzum kalmadan da onaylanıp benimsenebilirdi. Darwinciliğin etkisine belki de en açık teorisyen olan Kautsky'nin bile, savaştan önceki belli başlı eserlerinde Darwin'den doğrudan doğruya yararlandığı söylenemez. Hiç şüphesiz, bu durumun daha aşırı bir örneği, Lenin'i *Materyalizm ve Amprio-Kritisizm*'i yazmaya zorlayan Mach'in kimi bolşevik aydınları, özellikle Bogdanov'u etkilemiş olmasıydı. Marksizm içindeki akımları -geçici olarak- çeken şey burada da doğa bilimlerindeki gelişmelerdi. Oysa klasik Marksizmin üçüncü kuşağının hiçbir büyük temsilcisi doğa bilimlerinden etkilenmemişti.

sıydı. Bu bakımdan Batı Marksizmi'nin bütün ana teorik sistemleri kendiliğinden kurulan aynı mekanizmayı gözler önüne serer. Hepsi de, Marx'ın felsefesini meşrûlaştırmak, açıklamak ve tamamlamak için, Marksizm öncesi felsefelere başvurur. Marx'ın eserinin anlamını yorumlamak için eski bir kaynak bulmak amacıyla Marx'tan sonra Marx öncesine dönmek için duyulan bu dürtü de gene Batı Marksizmi'nin asıl tarihî durumunun anlamlı bir göstergesidir. Daha önce de gördüğümüz gibi, filozofların bu gelenek içinde yeniden ağır basması Marksist kültürün 1920'den sonra geçirdiği büyük genel değişikliğin belirtilerinden biridir. Batı Marksizmi'nin Marx adına ve kendi adına sahip çıktığı dikey eksenini oluşturan kuşaklar, felsefenin bir meslek olarak gelenek içinde kurduğu bu üstünlüğe çok şey borçluydular. Çünkü Marx'ın kendisi, klasik anlamıyla, sistemli bir felsefe eseri bırakmamıştı. İlk felsefî tezlerini yayımlanmamış el yazmaları halinde bırakan Marx, olgunluk çağında katıksız felsefe alanına bir daha hiçbir zaman girmemişti. Daha sonra yöntem konusunda yazdıkları arasında en önemlisi olan, 1857'de yazdığı *Grundrisse*'ye giriş bölümü bile tamamlanıp yayıma hazırlanmadan, programlı bir çalışmanın bir parçası olarak kalmıştır. Marx'ın felsefî ürünlerinin açığa çıkmamış, eksik kalmış yanları, onu hemen izleyen halefleri için Engels'in, başta *Anti-Dühring* olmak üzere, sonradan yazdığı metinlerle tamamlanmıştır. Ne var ki bu metinler, üzerinde durulan ana konuların doğa bilimlerinin sorunları ve bulgularıyla bağdaşmadığı gitgide anlaşıldıkça, 1920'den sonra genellikle gözden düşmüştür. Batı Marksizmi de, aslında, Korsch ile Lukács'ın, sırasıyla, *Marksizm ve Felsefe* ve *Tarih ve Sınıf Bilinci* adlı kitaplarında, Engels'in felsefî mirasını iki koldan kesin bir tavırla reddetmesiyle başlayacaktı. Engels'in son metinleri karşısında gösterilen irkilti, bundan böyle, Batı Marksizmi içinde Sartre'dan Colletti'ye, Althus-

ser'den Marcuse'ye kadar hemen hemen bütün akımların ortak özelliği olacaktı.²⁰ Engels'in katkısı geçersiz kılındığında, Marx'ın bıraktığı mirasın sınırlılığı eskiden olduğundan çok daha açık bir şekilde görünecek, eserini tamamlamak ihtiyacı da daha ivedi bir sorun haline gelecekti. Bu amaç için Avrupa düşüncesindeki daha eski felsefî kaynaklara başvurulması, bir anlamda, Marx'tan sonraki bir teorik gerileme olarak görülebilir. Marx'ın kendisinden önceki filozoflarla giriştiği fikir hesaplaşmasını kapattığı o bitirici cümlelerin ("Filozoflar bugüne kadar dünyayı çeşitli biçimlerde yorumladılar; oysa sorun onu değiştirmektir") Batı Marksizmi'nde pek az yankı uyandırması hiç de rastlantı değildir; bu geleneğin filozofları, Feuerbach üzerine tezlerin onbirincisinin istediği devrimci teori - devrimci pratik birliğinden "resmen" yoksun bırakılmıştı çünkü. Öte yandan, yüzyılların düşüncesi bir tek cümleyle rafa kaldırılamazdı. Marx'ın kestirme yargısı, hiçbir zaman tarihî maddecilik adına yeni bir felsefe kurmaya tek başına yetmeyeceği gibi, eski felsefelerin "desterini dürmeye" de yetmezdi. Üstelik Marx'ın kendi felsefe kültürü çok zengin bir kültür de değildi. Felsefe kültürü büyük ölçüde Hegel ile Feuerbach'a dayanan Marx'ın, felsefenin ilk elde akla gelmeyen isimleri şöyle dursun, Kant'la ya da Hume'la, Descartes'la ya da Leibniz'le, Eflatun'la ya da Aquinolu Thomas'la bile çok yakın bir tanışıklığı olduğu söylenemezdi. Bu yüzden, Marx'tan sonra, bir başka anlamdaki kronolojik bir geriye

20 Bu kuralın dışında kalan tek örnek, *Sul Materialismo* (Piza 1970, s. 1-122) adlı kitabında Engels'in felsefî mirasını ciddi ve güçlü bir şekilde savunan İtalyan Marksisti Sebastiano Timpanaro'dur. Timpanaro'nun eserinin çapı, onun bu dönemin Batı Marksizmi konusundaki geniş kapsamlı bir incelemede ele alınmasını gerektiriyor. Ne var ki, Timpanaro Batı Marksizmi içindeki bütün okullara o kadar kesin bir tavırla karşı çıkar, onlardan o kadar farklı bir tutumunu temsil eder ki, burada ona kısaca değinip geçmek de doğru olmazdı. Ancak, bu uzlaşmaz yönüyle özgünleşen bu eser bile, Batı Marksizmi'nin kimi ortak belirlenmelerinden kurtulmuş degildir. Bkz. 4. bölüm, 40. not.

dönüş mutlaka felsefi bir günah değildi. Marx kendisinden önceki bütün ahlâk felsefesini, metafiziği, estetiği hiçbir zaman doğrudan doğruya değerlendirmiş ya da aşmış değildi çünkü; hattâ klasik felsefenin sayısız temel sorunlarına değinmiş bile değildi. Bir başka deyişle, Batı Marksizmi'nde Marx öncesine uzanan bir düşünce geleneği kurmak için gösterilen sürekli çabaların haklı bir yanı vardı. Marksist felsefenin yaratıcı bir şekilde gelişmesi için, bilme felsefesinin (cognition) Marx'ın görmezlikten geldiği ya da önemsemediği karmaşık geçmişinin mutlaka yeniden değerlendirilmesi gerekiyordu. Böyle bir çabanın lüzumsuz bir şey olması için, Marx'ın eserinde bulunan çıkış noktalarının çok az sayıda ve çok zayıf olmaması gerekirdi. Öte yandan, durmadan Marksizm öncesi felsefî geleneklere başvurmanın getirebileceği tehlikeleri sayıp dökmek de gereksizdir, idealist ya da dinî öğelerin bu gelenekler içindeki ezici ağırlığı herkesçe bilinmektedir.

Kendi teorik söylemini kurarken Marksizm öncesi bir sistemden bir temel olarak yararlanan ilk büyük yeni Marksizm yorumu, *Tarih ve Sınıf Bilinci* adlı kitabında Hegel'i inceleyen Lukács'ın yorumuydu. İkinci Enternasyonal'de hiç kimse Hegel üzerinde uzun uzadıya durmamıştı: İkinci Enternasyonal'in ileri gelen düşünürleri Hegel'i, kural olarak, Marx'ın Feuerbach kadar önemi olmayan, uzak, ama artık onunla hiçbir benzerlik göstermeyen bir habercisi olarak görüyorlardı.²¹ Marx öncesi düşünce tarihinde en büyük rolü ilk kez Hegel'e veren Lukács bu değerlendirmeyi tam tersine çevirdi. Daha sonra gelen düşünürler ister kabul etsin-

21 Bu konuda Lukács'ın *History and Class Consciousness* [Tarih ve Sınıf Bilinci] adlı eserindeki yorumlarına bkz. s. xxi. Marksist olmadan önce Hegelci bir filozof olan Labriola bu kuralın dışında kalan tek kişiydi. Nitekim Lenin'in Hegel'i birdenbire "keşfetmesi" de İkinci Enternasyonal'in gözden düşmesinden sonra, 1916 yılındadır.

ler, ister etmesinler, Hegel'in bu yeniden değerlendirilişi bütün bir Batı Marksizmi geleneğinin geleceği üzerinde derin, kalıcı bir etki bırakacaktı. Ne var ki Lukács, Hegel'den yararlanırken gelecek kuşaklardan çok daha ileri gitti. *Tarih ve Sınıf Bilinci*'nin çok önemli teorik tezlerinden ikisi Marx'tan çok Hegel'den alınmıştı. Şöyle: tarihin öznesi ile nesnesinin aynılaşmış bir gerçekliği, "aynı (identical) varlığa dönüşmüş bir özne-nesnesi" olarak işçi sınıfı, sınıf bilincinin yardımıyla bilginin toplumsal göreceliği sorununu çözen bir proletarya fikrini benimsemesi ile; "yabancılaşma"yı, yeniden kendini bularak eski içsel öznelliğine dönecek olan insan nesnelliğini dış dünyada gerçekleştiren bir nesnelleşme olarak görmek istemesi, Lukács'ı, sosyalist devrimin gerçekleşmesi ile işçi sınıfının kendi, öz bilincine varmasını aynılaştırmaya götürmüştür. Kırk yıl sonra Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci*'nin bu ayırt edici tezlerini "Hegel'le Hegel'i aşma girişimi" diye niteleyecekti.²² Bununla birlikte, *Tarih ve Sınıf Bilinci*'yle başlayan, Marksizm adına Hegel'in öneminin yeniden değerlendirilmesi birçok yandaş buldu. Lukács'ın kendisi daha sonraları Marksizme Hegelci kavramlar getirmekten çok, Marx'ın ürettiği düşüncenin temel kavramlarını Hegel'de yeniden bulmaya çalıştı. Moskova'da okuduğu 1844 El Yazmaları'na ve Hegel'in ilk metinlerindeki işgücü gibi ekonomi kavramlarına dayanan *The Young Hegel* [Genç Hegel] (1938) incelemesi, Hegel ile Marx arasında süreklilik gösteren, açık bir bağ kurmak istediği çok daha bilimsel bir çalışmaydı.²³

Üç yıl sonra, Marcuse New York'ta altbaşlığı "Hegel ve Toplumsal Teorinin Doğuşu" olan *Reason and Revolution* [Mantık ve Devrim] adlı kitabını yayımladı. Bu kitap, He-

22 *History and Class Consciousness*, s. xxiii.

23 *Der Junge Hegel* [Genç Hegel] savaş yüzünden ancak 1948'de yayımlanabilmiştir.

gel'in düşüncesinin bütün gelişmesini her evresiyle Marx'ın eserinin hazırlanışı ve ön şartı olarak değerlendiren ilk Marksist denemeydi. Marcuse'nin Hegel görüşüne bu bağlılığı hiçbir zaman sarsılmadı. Adorno, bir "aynılık felsefesi" olarak nesnel idealizme karşı Lukács'tan ya da Marcuse'den çok daha eleştirel bir tutumu olmakla birlikte, en önemli eserini açıkça *Aklın Fenomenolojisi*'nin ilkelerine dayandırdı: "Hegel'in yöntemi *Minima Moralia* yöntemini eğitti," diyordu.²⁴ Öte yandan, Fransa'da Sartre, Marx'ın yetişmesinde en büyük payın Hegel'de olduğu görüşünü kabul etmekle birlikte, bu değerlendirmeyi tersine çevirecek; Kierkegaard'ın felsefenin bir yanlışını düzelterek, Marksizm içindeki Hegel'i bir karşıt-öz olarak göstermekle sağladığı katkıyı övecekti. Bir yandan Marx'ın Kierkegaard-Hegel çatışmasını (antinomy) aştuğunu söylüyor; öte yandan da, 20. yüzyılda Marksizmin donmuş bir yeni-Hegelciliğe doğru gittiğini, bu gelişmesiyle de, varoluşçuluğun, her şeyi içine alan bir nesnelci sisteme bireysel yaşantı adına ilk kez karşı çıkan Kierkegaard'ın haklılığını yeniden kanıtladığını ileri sürüyordu.²⁵ Sartre'ın *Diyalektik Aklın Eleştirisi*'nde tarihî süreci kurarken getirdiği yeni yapı, herhangi bir toplumsal sınıfın en son birimi olarak düşünülen bireyi bu anlamıyla indirgenemez bir çıkış noktası olarak alıyordu. Bu *Eleştiri*'den sonra bile, Sartre'ın özel bir inceleme konusu olarak ele aldığı tek filozof Kierkegaard'dı.²⁶

İtalya'da Della Volpe ile okulu Hegelciliğe başından beri kararlı bir şekilde karşıydılar. Della Volpe'nin de, okulunun da, Hegel'in felsefesinin değerlendirilmesinde kesin olarak olumsuz, Marx'ın düşüncesinin Hegel'den tam bir kopuşu

24 *Minima Moralia*, Londra NLB 1974, s. 16 [*Minima Moralia*, çev. Orhan Koçak - Ahmet Doğukan, Metis Yayınları, 1998].

25 *The Problem of Method* [Yöntem Sorunu], Londra 1963, s. 8-14.

26 Sartre'in şu önemli denemesine bkz., "Kierkegaard: The Singular Universal" *Between Existentialism and Marxism*, s. 146-169.

dile getirdiği görüşünün savunulmasında da olumlu bir tavır vardı. Della Volpe, Marx'ı Aristoteles'ten başlayıp Galileo'dan Hume'a varan bir gelenek içinde açıklamış, bu geleneğin bütün temsilcilerinin de kendi çağlarında Marx'ın Hegel'e yönelttiğine benzer "tözler" eleştirisine giriştiğini ileri sürmüştür.²⁷ Gelgelelim, Batı Marksizmi'nde Hegelcilige sistemli bir şekilde karşı çıkan en önemli eseri Della Volpe'nin öğrencisi olan Colletti yazdı: *Hegel and Marxism* [Hegel ve Marksizm]. Bu eser, asıl teorik amacı nesnel gerçekliği yok etmek ve akıllı, dinin yararına aşağılamak olan, dolayısıyla Marx'ın tam karşısında yer alan sezgici hıristiyan filozof Hegel'i bütün yönleriyle gözler önüne sermek için yazılmıştı. Colletti'ye göre, Marx'ın gerçek selefi Kant'tı; Kant'ın nesnel dünyanın bütün bilme (cognitive) kavramlarını aşan bağımsız bir gerçeklik olduğunu vurgulaması, varlığın düşünceye indirgenemezliğine dayanan maddeci teze ilk biçimini vermişti. Kant'ın epistemolojisi, böylece, Kant'a ne kadar borçlu olduğunu Marx hiçbir zaman fark etmemiş olsa da, Marx'ın epistemolojisini hazırlamıştı.²⁸ Aynı şekilde, gerek Della Volpe'ye, gerekse Colletti'ye göre, Marx'ın siyaset teorisinin de Marx'ın bilincine varmadığı belirleyici bir geçmişi vardı: Rousseau'nun eseri. Kant'ın felsefesi liberal-kapitalist toplumun mübadele ilkeleriyle sınırlıydı; Rousseau'nun temsilî-burjuva devletine köklü, demokratik bir eleştiriyle karşı çıkarken eleştirdiği şey düpedüz bu ilkelerdi. Marx, daha sonra bütün temel noktalarda bu eleştiriye pek az şey ekleyecekti.²⁹

27 *Logica Come Scienza Positiva*, Messina 1950.

28 *Hegel and Marxism*, Londra NLB, 1973, özellikle s. 113-38. İkinci Enternasyonal döneminde Mehring ve daha başka kimseler (Adler gibi) Kant'ın ahlak felsefesinden etkilenmişler, ama hiç kimse Kant'ın epistemolojisini Marx'inkiyle birleştiren Colletti gibi sistemli bir felsefi yapı kurmamıştır.

29 Bkz. Della Volpe, *Rousseau e Marx*, Roma 1964, s. 72-77; bu görüşün en aşırı önermesi hakkında da bkz. Karl Marx'a "Giriş", Colletti, *Early Writings*, Penguin / NLR Library, Londra, 1974.

Marx konusunda bu saydıklarımız kadar etkili, ama büt-bütün karşı yönde bir kümelenme, Althusser ile okulunun verdiği eserlerde yer aldı. Dil bakımından onlar kadar açık olmayan bu eserler, bütün Marksizm öncesi felsefenin en geniş kapsamlı geçmişe dönük özümleğini Marksizme getiren bir dolgunlukta idi. Marx'a uygun görülen selef Spinoza'ydı burada. Althusser'e göre, gerçekte, "Spinoza'nın felsefesi, felsefe tarihinde daha önce bir örneğine rastlanmayan bir teorik devrim, belki de bütün zamanların en büyük felsefî devrimiydi."³⁰ Althusser Marksizminin çağdaş bilimlerden alınanlar dışındaki neredeyse bütün yeni kavramları ve vurguları, aslında, olduğu gibi Spinoza'dan alınmıştır. "Bilginin nesnelere" ile "gerçek nesnelere" arasındaki kesin ayrım doğrudan doğruya Spinoza'nın ünlü *idea ve ideatum* ayrımından alınmıştır.³¹ Bu ikiciliğin (dualizm) iki kutbunu birleştiren gizli bircilik (monizm) de, aynı sadakatla, Spinoza'dan üretilmiştir. Althusser'in hem düşünceye hem gerçekliğe ilişkin olan "üretimin genel özü" kavramı Spinoza'nın şu özdeyişinin bir çevirisinden başka bir şey değildir: *ordo et connexio idearum rerum idem est, ac ardo et connexio*

30 *Reading Capital*, s. 102. Enternasyonal içinde de Marx'ın geçmişinde Spinoza'ya kesin bir öncelik veren önemli bir görüş vardır. Plehanov Marksizmin temelinde "Spinozacılığın bir türü" olduğuna inanıyor, "Marx ile Engels'in Spinozacılığı maddeciliğin modern biçimidir," diyor: *Fundamental Problems of Marxism*, Londra 1929, s. 10-11. Bu formüllendirine, "Plehanov'un Marx'ı basit bir Spinoza uzantısı ve uygulaması olarak gören kimselerden birisi olduğu"nu düşünen Colletti'nin sert eleştirilerine uğradı: *From Rousseau to Lenin*, Londra NLB 1972, s. 71. 1920'lerde SSCB'de Deborin ile öğrencileri de Spinoza'yı "sakalsız Marx" olarak görmekte Plehanov'la birleşiyorlardı. Burada şunu belirtmek gerekir ki Marx, Kant'ın ya da Descartes'in eserleriyle hemen hemen hiç içli dışlı olmadığı halde, gençliğinde Spinoza'yı adamakıllı okumuştur: Öyleyken, Spinoza'dan özellikle etkilendiğine ilişkin pek az işaret vardır. Marx'ta, Spinoza'dan kaynaklanan pek az şey bulunabilir; bunlar da pek sıradan şeylerdir.

31 Bu konuda *Reading Capital*'in 40. sayfası açıktır. Spinoza'ya göre, *Idea vera est diversum quid a suo icato; nam aliud est circulus, aliud idea circuli (De Emanatio Intellectus)*.

rerum ("Fikirlerin [idea] düzeni ve aralarındaki bağlantılar ile nesnelere düzeni ve bağlantıları aynıdır").³² Althusser bilginin ya da hakikatin güvenilirliğine ilişkin felsefi sorunu bütünüyle ortadan kaldırırken, gene Spinoza'nın katı bir birciliğin mantıkî sonucu olan *veritas norma sui et falsi* yarısına dayanmıştır.³³ Aynı şekilde, *Kapital'i Okumak* adlı kitabında bir üretim tarzının temel kavramı olarak kullandığı "yapısal nedensellik" kavramı da, Spinoza'nın Tanrı'nın bir *causa immanens* (içkin neden) olduğu görüşünün laikleştirilmiş bir biçimidir.³⁴ Hepsinden önemlisi, Althusser'in yalnız teoriye özgü bilimsel bilginin karşıtı olan dolaysız yaşantının ideolojik yanılsamalarını eleştirmesi ve insanları ya da sınıfları toplumsal ilişkilerin irade dışı "taşıyıcıları" değil de, tarihin bilinçli özneleri sayan bütün fikirlere heyecanla karşı çıkması; Spinoza'nın, gerçekte insanların hep bilincinde olmadıkları kanunlarca yönetildikleri halde, iradelerini kullanırken her bakımdan özgür olduklarına inanmalarının arketiplerden kalma bir kuruntu olduğunu ısrarla vurgulayışını ve bütün yanılgıların kaynağı olarak *experientia vaga'yı* göstermesini olduğu gibi benimsediğini gösterir. Spinoza özgürlüğü şöyle tanımlıyordu: "İnsanlardaki özgürlük fikri, düpedüz edimlerinin nedenlerini bilmemelerinden gelir."³⁵

32 Karşılaştırınız: *For Marx*, s. 169, *Reading Capital*, s. 216; ve *Ethica*, II, VII. önerme.

33 *Reading Capital*, s. 59-60. "Doğru hem doğrunun, hem de yanlışın ölçütüdür": *Ethica*, II, XLIII. önerme, Açıklama.

34 *Reading Capital*, s. 187-189. *Deus est omnium rerum causa immanens, non vero transiens* ("Tanrı her şeyin geçici değil, içkin nedenidir"): *Ethica*, I, XVIII. önerme.

35 *Haec ergo est eorum libertatis idea, quod suarum actinum nullam cognoscant causam*: bkz. *Ethica*, II, XXXV. önerme, Açıklama. *Ethica*'nın dördüncü bölümünün başlığı bilindiği gibi şöyledir: *De servitute humana, seu de affectum viribus* - "İnsanın Köleliği, ya da Duyguların İktidarı Üzerine". "Duygular"ı "ideoloji" diye okursak, Althusser'in eserinde baştan sona işlenen ana temadır bu. Bkz. *For Marx*, s. 232-235, *Reading Capital*, s. 180.

Spinoza'nın inatçı determinizmi, baskının en düşük düzeye indiği bir toplumda bile yanılısamanın varlığına hiçbir zaman son verilemeyeceği sonucunu getiriyordu: "Toplum hayatında iş bölümü kuran bir halkın ya da insanların yalnız akılla yaşayabileceklerine inanan kimseler, ya şairin altın çağı ya da peri masallarının hayal dünyasında yaşıyorlar."³⁶ Althusser bu kesin inancı da teorisine uyarlar: komünist bir toplumda bile insanlar, kendi doğal yaşantılarının zorunlu aracı olan ideolojinin kuruntuları içinde gömülü kalacaklardır. "Bütün insan toplumları, tarihî solunumlarını onsuз edemedikleri ve yaşayamadıkları hava, su gibi bir unsur ve atmosfer olduğu için, ideoloji salgırlarlar."³⁷ Althusser ile öğrencilerinin Spinoza'yı sistemli bir biçimde tarihî maddeciliğe yerleştirmesi, Marx'ın felsefî geçmişini ortaya çıkarmak ve çağdaş Marksizmi buradan yepyeni doğrultularda geliştirmek için harcanan çabaların fikir yönünden en iddialı olanıydı.³⁸ Althusser felsefe tarihinin temel bağlantılarını kurarken ancak bir tek önemli noktada Spinoza dışındaki kaynaklardan yararlandı. Spinoza'nın felsefeye oranla tarihe kayıtsız kalışı, Althusser'i, Colletti'nin çizdiği soy ağacındaki Kant-Rousseau ilişkisine çok benzer bir biçimde, Marx'ın soyunu Montesquieu'dan gelen ikinci bir çizgiyle tamamlamaya götürdü. Althusser, Montesquieu'nün *Kanunların Ruhu* adlı eserindeki, bir toplumsal bütünlüğü, "son kertede", o bütünlüğün en ağır basan düzeyinin "belirlediği" görüşü-

36 Spinoza, *Tractatus Theologico-Politicus*, I, 5.

37 *For Marx*, s. 232.

38 [Althusser Spinoza'ya olan borcunu ilk kez, bu paragrafı yazdıktan sonra kabul etmiştir. Bkz. *Elements d'Autocritique*, Paris 1974, s. 65-83. Ne var ki, bu noktaya ilişkin açıklamaları, özellikle hangi metinlere başvurduğunu, kendi eserinin bu metinlere denk düşen özgül yönlerini belirtmeyen üstü kapalı, genel açıklamalar olmaktan ileri gitmiyor. Bu bakımdan, Spinoza'nın dünyasını kendi eserine uyarlamasındaki gerçek ölçüyü ve birliği ortaya koymak yetmiyor.] Bu konuda biraz daha filolojik incelemeye girişilse aradaki yakınlık kolayca belgelenebilirdi.

nü, Marx'ın daha sonra *Kapital*'de bilinçsel bir temele oturacağı büyük bir keşif olarak değerlendirmiştir.³⁹

Marx'tan geriye doğru uzanışın bu zincirleme örnekleri Batı Marksizmi'nin en dikkate değer, en etkili örnekleridir. Kaldı ki bu listeyi daha tamamlamış değiliz. Bilindiği gibi Goldmann, *The Hidden God* [Gizli Tanrı] adlı kitabında diyalektik teorinin baş habercisi olarak Pascal'ı seçmişti.⁴⁰ Lefebvre gençliğinde Schelling'in felsefesine bağlanmıştı.⁴¹ Adorno ile Horkheimer de, "düşmüş doğa" fikrini Marksizme getirirlerken, daha derin ve gizli bir biçimde, Schelling'den esinlenmişlerdi herhalde.⁴² Marcuse, kendi yönünden, gelecekteki komünist toplum anlayışı konusunda Schiller'in estetizmine yönelmişti.⁴³ Gene bazı durumlarda, bir filozof, Batı Marksizmi geleneğinin birbirinden farklı düşünürlerinin hayranlığını kazanabiliyordu. Örneğin Lukács'ın lanetle andığı Nietzsche, birbirlerine aykırı biçimlerde Adorno ile Sartre'ın, Marcuse ile Althusser'in saygı duydukları bir düşünürdü.⁴⁴ Ama Batı Marksizmi'nin, taşıdığı iç karşıtlıklar ve çelişkiler ne kadar

39 *Politics and History* [Siyaset ve Tarih], Londra NLB 1973, s. 52-53 ve sonrası.

40 *The Hidden God*, Londra 1964, s. 234-244, 251-252, 300-302. Goldmann Marksist bütünsellik fikrinin temel kaynağı olarak daha önce Kant'ı seçmişti; bkz. *Immanuel Kant*, Londra NLB 1971.

41 *La Somme et Le Reste*, s. 415-424; Lefebvre'in dahâ'sonraki eserlerine göre büyük bir önem taşımayan bu dönem özellikle bu geleneğin geniş dokusunu göz önüne sermesi bakımından önemlidir. Lefebvre, Politzer'le birlikte, kendilerine uygun bir kaynağın eksikliğini derinden duyduklarını ve bunun bilinciyle o kaynağı bulmaya çalıştıklarını, sonunda da Schelling'de karar kıldıklarını anlatır.

42 Bu esrarlı fikrin Alman solunun kültüründe yeniden ortaya çıkışı bir araştırma konusudur. İlk Ernst Bloch'un bu fikre ilgi duyduğu düşünülebilir.

43 *Eros and Civilization*, s. 185-193.

44 Lukács'ı (*Der Zerstörung der Vernunft* [Aklın Yıkılışı], Berlin 1953, s. 244-317; bu eserin genişletilmiş tek incelemesidir); Adorno'nun yorumları "Letters to Walter Benjamin" [Walter Benjamin'e Mektuplar] *New Left Review*, no. 81, Eylül-Ekim 1973, s. 72); Sartre (*Saint Genet*, Londra 1964, s. 346-350); Marcuse (*Eros and Civilization*, s. 119-124); Althusser (*Lenin and Philosophy*, s. 181) ile karşılaştırınız.

keskin olursa olsun, bu Marksizmin her alanda gösterdiği gözden kaçan tutarlılığının belki de en etkileyici örneği, Gramsci'dir. Çünkü Gramsci, Batı'nın filozof değil de siyaset adamı olan tek büyük teorisyeniydi. Doğrudan doğruya meslekî nitelikteki bir ilgi Gramsci'yi Marx'ı hazırlayan geçmişe araştırmaya zorlayamazdı. Öyleyken, o da, en özgün eserini bir öncünün etrafında temellendirdi: Machiavelli. Gramsci'ye göre, Marksizm öncesi geçmişin yadsınmaz kaynağı, zorunlu olarak, klasik anlamıyla filozof değil, kendisi gibi bir siyaset teorisyeniydi. Ne var ki, Gramsci'nin Machiavelli'den aldıklarının ölçüsü ve niteliği Batı Marksizmi'nin öteki temsilcilerinin başka düşünelere aldıklarıyla tam bir benzerlik gösterir. Gramsci de gerek terimlerini, gerekse temalarını doğrudan doğruya bu Floransa'lı düşünürün sisteminden aldı. *Hapishane Defterleri*'nde, devrimci partinin kendisi, Machiavelli'nin birleştirici bir gücü olmasını zorunlu gördüğü "hükümdar"ın çağdaş bir örneği haline gelir. Reformculuk, Machiavelli'nin küçük parçalara bölünmüş durumunu şiddetle eleştirdiği İtalyan sitelerindekine benzer "korporatif" bir görüş olarak yorumlanır. Proletarya ile köylülüğün oluşturduğu "tarihî blok" sorunu, Machiavelli'nin Floransa'da bir halk "milisi" kurulması yolundaki tasarılarının bir uzantısıdır. Burjuva yönetiminin mekanizmaları Machiavelli'nin insan başlı atının iki biçimi olan "zor kullanma" ve "hile"nin ikili görünüşüyle değerlendirilir.⁴⁵ Devlet sistemleri için verdiği sınıflandırma Machiavelli'nin "toprak", "yetki" ve "rıza" üçlüsünden kaynaklanır. Gramsci'ye göre, Machiavelli'nin düşüncesi de bir "praksis felsefesi" (Gramsci'nin hapishane terminolojisinde Marksizm 'praksis felsefesi' diye adlandırılmıştır) olarak tanımlanabilirdi.⁴⁶ Görüldüğü gibi, temsilcilerinin

45 Gramsci, *Prison Notebooks* [Hapishane Defterleri], Londra 1971, özellikle 125-143, 147-148, 169-175.

46 *Prison Notebooks*, s. 248.

en büyüğü ama hiç de tipik olmayanı bile, Batı Marksizmi'nin getirdiği kuralların doğurganlığını göstermeye yetiyor.

Bütünüyle değişen eksenleriyle Batı Marksizmi'nin çalışma alanını sınırsızlaştıran bu birliğin işleyişi, bu alandaki öznel bölünmeleri ve keskin uzlaşmazlıkları önlemiyordu elbette. Aslında bu durum, dış sınırları tarihî şartlarla belirlenen bu geleneğin iç canlılığına ve zenginliğine çok şey katmıştır. Bu bakımdan, düşünce ufkunun tam ya da yeterli bir manzarasını hiçbir zaman verememesi, Batı Marksizmi'nin ayırt edici bir yönüdür. Bu eksiklik, 1920'den sonra gelişen yeni teori kültürünün çok çarpıcı ve aykırı yönlerinden birinin, *uluslararası nitelikten yoksun olmasının* mantıkî sonucuydu. Bu örnek de, klasik Marksizmin yerleşik ölçütlerinden köklü bir kopuşu dile getiriyordu. Marx ile Engels'in Avrupa'nın her yerindeki, hattâ Avrupa dışındaki sosyalistlerle nasıl yazışıp tartıştıklarını hepimiz biliriz. İkinci Enternasyonal'den sonra gelen teorisyenler kendi ulusal siyasî şartlarına tarihî maddeciliğin kurucularına göre çok daha sıkı bir bağla bağlıydılar; ama onlar da aynı şekilde bütünleşmiş bir uluslararası sosyalist tartışma alanı oluşturmuşlardı. Marx'la Engels'den sonra gelen kuşak içinde Labriola'nın eserlerinin uyandırdığı ilgi bu dönem Avrupa'sında kurulan Marksist fikir alışverişinin belki de en etkileyici örneğidir. Güney Avrupa'nın siyasî bakımdan en geri ve en ihmal edilmiş bölgesinden çıkan ilk Marksist teorisyen olan Labriola, çok kısa bir zaman içinde Paris'ten St. Petersburg'a kadar tanınan bir kişi oldu. Onun ilk önemli yazısı 1895'te Fransa'da *Le Devenir Social*'de Sorel'in aracılığıyla yayımlanmıştı; aynı yıl Almanya'da Kautsky'nin dergisi *Die Neue Zeit* bu yazıdan övgüyle söz etmiş; 1897'de Plehanov Rusya'da *Novoe Slovo* dergisinde Labriola'nın makaleleri üzerine uzun bir tanıtma yazısı yayımlamıştı; birkaç ay sonra Lenin bu

makaleleri Rusça'ya çevirmesi için kız kardeşini zorlamış, kısa zamanda Rusça'ya çevrilen makaleler 1898'de de yayımlanmıştı. Bir sonraki Marksist kuşak daha da enternasyonalist bir düşünür ve militan topluluğu kurmuş ve birbirlerinin eserlerini çok yakından inceleyip tanımış olmalarından doğan canlı teorik tartışmalara girmiştir. Luxemburg'un *Sermaye Birikimi* adlı kitabı üzerinde kopan tartışma bunun iyi bir örneğidir. Üçüncü Enternasyonal'in ortaya çıkışındaki disiplinin Avrupa'daki işçi sınıfı hareketinin geçmiş tarihî birikiminden kopuşunu temsil ettiği kadar, o birikimin doruk noktasını da temsil etmesini sağlayan etmen, hiç şüphesiz, bu ortam olmuştur.

Gelgelelim, SSCB'de "tek ülkede sosyalizm" anlayışının üstünlük sağlamasıyla birlikte Komintern'in gittikçe daha çok bürokratikleşmesi, Avrupa komünizminin de Birinci Dünya Savaşı sırasında ve daha sonra milliyetçi görüşleri kesin olarak benimsemesiyle, Marksist tartışmaların genel çerçevesi temelden değişikliğe uğradı. Marksist tartışmalar bu çerçevesi içinde zamanla yalnız siyasî eylemcilikten değil, uluslararası görüşlerden de uzaklaştı. Kayıtsızlık ya da ilgisizlik yüzünden birbirinden kopan teoriler yavaş yavaş ulusal sınırlar içerisine sıkıştı. Kendi ulusları dışındaki düşünce sistemlerini ciddi bir biçimde inceleyip tanımak için gerekli olan yabancı dil bilme ve boş zaman imkânlarını genellikle en iyi biçimde kullanan bu yeni teorisyenlerin büyük çoğunluğunun (daha önce de gördüğümüz gibi) kendi ülkelerinin üniversitelerinde en yüksek düzeydeki akademik uzmanlar olması, böyle bir gelişmeyi bir hayli garipleştiriyordu. Gerçekten de, görülmemiş ölçüde karmaşık ve hiç alışılmamış bir dille konuşan bu geleneğin filozoflarının hemen hemen hepsi komşu ülkelerin teori kültürlerinden habersiz, tam anlamıyla bölgesel düşünürler olarak kaldı. Batı Marksizmi topluluğu içindeki hiçbir büyük teorisyenin

eserini, metinleri yakından tanıyarak ya da o metinleri çözümlemek için asgarî bir dikkat harcıyarak ciddi bir biçimde değerlendiren ya da incelediği esere sağlam bir eleştiri getiren bir başka teorisyen olmaması şaşırtıcıdır. Olsa olsa, hem baştan savma hem de üstünkörü bir tutuma özgü kolay yergiler ya da gelişigüzel övgüler görebiliriz. Bu karşılıklı özensizliğin dikkat çekici örnekleri, Sartre'ın Lukács'a yönelik belli belirsiz birkaç eleştirisi; Adorno'nun Sartre hakkında söylediği dağınık, zaman-dışı (anakronik) sözler; Colletti'nin Marcuse'ye sert bir dille saldırması; Althusser'in Gramsci'yle Colletti'yi acemice karıştırması; Della Volpe'nin de Althusser'i kestirmeden harcamaya kalkmasıdır.⁴⁷ Bütün bu söylenenler asıl amacı bambaşka şeyler olan eserlerde şöyle bir dokunulup geçilen eleştirilerden başka bir şey değildir. Batı Marksizmi'nin uluslararası alanda kendini her yönüyle kabul ettirmesi şöyle dursun, geleneğin kendi içindeki bir düşünür ya da okulla bir başka düşünür ya da okul arasında bile ne tam bir teorik bağlanma olmuştur, ne de herhangi bir çatışma. Bu gerçek, usta ile çırak arasındaki ilişkide bile geçerlidir; örneğin genç Lukács'ın eserlerine bağlı olan Goldmann, Lukács'ın daha sonraki eserlerine en küçük bir eleştirel ilgi bile duymuş ya da o eserleri incelemiş değildir. Bu genel dar kafalılık ve başka ulusların düşüncülerine kulak tıkanması Batı Marksizmi'nin bir bütün olarak tutarlı ve aydınlık bir biçimde kendi durumunun bilincine varmasını önledi. Her teorisyenin bir sonraki teorisyenden habersiz oluşu, aralarındaki ilişkilerin ve ayrılıkların gerçek yüzünü koyu bir karanlık içinde bıraktı.

47 Sartre, *The Problem of Method* [Yöntem Sorunu], s. 21, s. 37-39, s. 52-54; Adorno, *Negative Dialectic* [Olumsuz Diyalektik], Londra 1973, s. 49-51; Colletti, *From Rousseau to Lenin* [Rousseau'dan Lenin'e], s. 128-140; Althusser, *Reading Capital*, s. 134-138; Della Volpe, *Critica dell'Ideologia Contemporanea* [Çağdaş İdeolojinin Eleştirisi], Roma 1967, s. 25-26.n. s. 34 - 5.n. s. 37.n.

Bu demek değildir ki, Batı Marksizmi içindeki savaşa “muharebe hatları”nı açıkça çizebilmek için hiçbir adım atılmamıştır. 60’larda hiç olmazsa önce Althusser, sonra Colletti bu yönde bir adım atmışlardır. Her ikisi de kendi sistemleri dışındaki bütün sistemleri aralarında hiçbir fark gözetmeden tek bir felsefî blok içinde toplamış, sadece kendi eserlerinin doğrudan doğruya Marx’a bağlı olduğunu söyleyerek, söz konusu bloku Hegel’den çıktığı ve onun felsefesiyle “malül olduğu” gerekçesiyle reddetmiştir. Bununla birlikte, Althusser’in kavramları açıkça Colletti’yi kendisinin karşı çıktığı Hegel geleneğine soktuğu, Colletti’nin mantığı da Althusser’i kendisinin kötülediği Hegelci mirasa bağladığı için, Marksizmin 1920’lerden sonraki gelişmesini açıklamaya yönelik bu iki görüş her iki düşünür açısından da uzlaştırılmayacak görüşlerdi. Althusser’in bu geçmişe dönük kurgulamaları yorumlayışı daha geniş kapsamlıdır. Ona göre, Lukács, Korsch, Gramsci, Sartre, Goldmann, Della Volpe ve Colletti’nin eserleri “historisizm”in değişik biçimleri olarak sınıflandırılabilir. Historisizm, toplumu, kendini döngüsel bir biçimde “dışa vuran” bir bütünsellik; tarihi, doğrusal (linear) zamanın türdeş bir akışı; felsefeyi, tarihî sürecin bilincine varılması; sınıf mücadelesini, kolektif “özne”lerin savaşı; kapitalizmi, temeli yabancılaşma ile açıklanabilecek bir dünya; komünizmi de, yabancılaşmanın aşıldığı gerçek hümanist bir düzen olarak gören bir ideolojidi.⁴⁸ Althusser bu tezlerin çoğunun Hegel’den çıktığını, sonra da Feuerbach ile genç Marx’ın elinden geçtiğini ileri sürüyordu. Marx’ın *Kapital*’de tamamladığı tarihî maddeciliğin bilimsel teorisi, Feuerbach ile genç Marx’tan köklü bir kopuşla temellendirilmişti. Colletti ise sunduğu kurguyla, tersine, daha uzaklara daha dar bir açıdan bakıyordu; ona

48 Bkz. *Reading Capital*, s. 119-143.

göre genç Lukács, Adorno, Marcuse, Horkheimer ve Sartre çelişkinin aklın değil de gerçekliğin ilkesi olduğunu söylemekle açığa çıkan tavırlarıyla bilime saldırmakta birleşmişler, maddeciliği reddetmişlerdir; olgun Lukács ile Althusser'in bağlandıkları diyalektik maddecilik de bu gizli idealizmin doğalcı (naturalist) bir biçiminden başka bir şey değildi. Bunların ikisi de, amacı maddeyi felsefi yönden ortadan kaldırmak olan Hegel'in akılla ilgili metafizik eleştirisinden kaynaklanıyordu.⁴⁹ Engels'in bağışlanmaz bir yanlığı içinde *Anti-Dühring*'de bu eleştiriyi yanlış anlayıp benimsemesi, Marx'ın *Kapital*'deki mantıklı yöntemiyle örneğini verdiği akılcı ve bilimsel maddecilikten büsbütün uzak bir tutumun doğmasına yol açmıştı.

Bu iki değerlendirmenin her biri ne ölçüde geçerli sayılabilir? Della Volpe ve Althusser okullarının, onları Batı Marksizmi içindeki öteki sistemlerden ayıran belirli ortak özellikleriyle tanımlanabildiği yeterince açıktır. Hegel'e düşmanlıkları (bu düşmanlık Della Volpe'nin sisteminde daha önce başlamış ve daha geniş kapsamlı bir gelişme göstermiştir) onları, Hegel'in ağır bastığı bir geleneğe girmekte açıkça birleştirir. Bunun yanı sıra, Marksizmin bilimsel niteliğini, *Kapital*'in Marx'ın bütün eserleri içindeki önceliğini ve Lenin'in onu izleyen siyasî düşüncesinin büyük önem taşıdığını yeniden, inatla vurgulamakta da birleşir bu iki okul. Her ikisi de klasik geleneğin birçok tezlerini yadsıyan ya da bilmezlikten gelen daha önceki teorik akımlara sert bir tepki gösterir. Ama bu özellikler 1920'den sonraki bütün Avrupa Marksizmini birbirinin karşısı tezlerle kampa ayırmaya yetmez. Althusser ile Colletti'nin gösterdikle-

49 *Marxism and Hegel*, s. 181-198. Althusser'in doğanın diyalektliğini "öznesi olmayan süreç" olarak yeniden vaatiz edildikten sonra Hegel'den kurtarılması gereken tek değerli öge sayması, onu, Colletti'nin eleştiri alanında, Colletti'nin karşısına çıkarır; bkz. *Lenin and Philosophy*, s. 117-119.

ri bu basit kutuplaştırma, Batı Marksizmi'nin onların da içinde bulunduğu akımlarla birlikte bütün felsefe akımlarının karmaşık görünümünü ciddi bir şekilde açıklamaya yardım edecek karşılaştırmalı bir inceleme anlayışına dayanmayan, kaba, "kendinden menkul" bir kutuplaştırmaydı. Burada sistemlerin keskin bir biçimde kutuplara ayrılması şöyle dursun, ince ya da değişmez bir görüş ayrılığın- dan bile söz edemeyiz. Çünkü çok farklı noktalardan yola çıkan ve felsefedeki yerleri bakımından hiçbir zaman bir araya gelmeleri düşünülmeyen tek tek teorisyenlerin tutumları çok kere şaşırtıcı bir biçimde çakışmış, örtüşmüştür. Colletti ile Althusser'in sınıflandırmaları her ikisinin de içinde bulunduğu mantık çıkmazının bir göstergesidir. Nitekim Althusser yabancılaşma temasını Hegel'in baş teması olarak "damgalamış", yabancılaşma kavramının reddedilmesini bilimsel sosyalizmin ön şartı saymıştır. Oysa Hegel'e Althusser'den daha köklü ve daha gerekçeli bir biçimde karşı çıkan Colletti, yabancılaşma kavramını olgun Marx'ın verdiği eserlerin ve bir bilim olan tarihî maddeciliğin merkezine yerleştirmiştir. Colletti, buna karşılık, en şiddetli eleştirisini Hegel'deki maddenin diyalektiği kavramına yöneltmiş, bu fikri Hegel'in dinî idealizminin denek taşı ve sosyalist düşünceye bıraktığı en kötü miras olarak görmüştür. Althusser ise, Hegel'in bu yönünü, aslında Marksizme Hegel'den kalan yaşatılacak tek bilimsel görüş çekirdeği olarak göstermiştir.

Dahası var. Bu ters yönlerde kesişen çizgiler bu iki baş aktörün dışında da uzayıp gider. Althusser'in getirdiği sistemin büyük bölümü, altmışlar'ın başında Sartre'ın Fransa'da ülke çapında etkili olan sistemine karşı kurulmuş; Colletti'nin eleştirileri ise, 60'ların sonunda İtalya'da bir süre etkili olan Frankfurt Okulu'na yöneltilmişti. İkisi de birbirlerinin baş düşmanlarını yakından tanımadıkları için, araların-

da doğan çarpazlama benzerlikleri fark etmemişlerdir. Colletti'nin hem kapitalizmin nesnel yasalarının teorisi, hem de proletaryanın bizzat bir parçası olduğu üretim tarzını yıkmak için kazanması gereken öznel yeteneğin teorisi olan Marksizmin "bilim-devrim" ikiliği sorununa daha çok ağırlık vermesi,⁵⁰ aslında, Sartre'ın araştırmalarındaki temel yöntemsel çıkış noktasına çok yakındı. Görünüşte birbirine belki en uzak teorisyen ikilisi olan Althusser ile Adorno arasında onlardan bağımsız olarak ortaya çıkan benzerlik daha da çarpıcıdır. Frankfurt Okulu kuruluşundan beri Hegel'in etkisini Avrupa'da hiçbir okulun duymadığı ölçüde duymuştu. Adorno'nun Marksizmi, 60'lara kadar, Althusser'in ön sırada yer verdiği konular olan sınıflar ya da siyaset üzerine fikir yürütmekten sakınmanın aşırı bir örneğiydi. Ne var ki Adorno 1961'de Paris'te verdiği derslerle başlayıp 1966'da tamamlanan *Olumsuz Diyalektik* [Negative Dialectic] adlı kitabında, Althusser'in 1965'te yayımlanan *Marx İçin ve Kapital'i Okumak* adlı eserlerinde bulunan birçok öğeyi (Colletti'nin 1969'da yayımlanan *Hegel ve Marksizm*'inde bulunan başka öğelere burada hiç girmeyelim) işlemiştir. Nitekim Adorno, daha başka temaların yanı sıra, nesne'nin mutlak epistemolojik önceliğini; tarihte hiçbir genel özne olmadığını; "yadsımanın yadsınması" kavramının anlamsızlığını açıkça kabul etmiştir. Adorno felsefenin dinlerce kullanılmaya elverişli, moda bir ideoloji olan yabancılaşma ile şeyleşme kavramları üzerinde toplanmasına; *Kapital'i* gözden çıkarmak pahasına genç Marx'ın eserlerinin yüceltilmesine; insanı merkez alan tarih anlayışlarına ve bu anlayışların yanında yer alan uysal hümanizm edebiyatına; işgücünün, ayrılmaz bir parçası olduğu maddî doğadan soyutlanarak, toplumdaki zenginliğin tek kaynağı ol-

50 Örnek olarak bkz. *From Rousseau to Lenin*, s. 229-236.

duğu yolundaki efsanelere de karşı çıkmıştır.⁵¹ Adorno, Althusser'in teorisinin pratiğin özgül bir biçimi ("teorik pratik") olduğu, pratik fikrinin de teoriyle tanımlanması gerektiği kuralını olduğu gibi tekrarlayacak kadar ileri gitmiştir. "Teori, pratiğin bir biçimidir," diyordu Adorno, "pratiğin kendisi de her şeyden önce teorik bir kavramdır".⁵² Marksizm ile kitlesel devrimci mücadele arasındaki canlı bir bağ olan teori-pratik birliğiyle ilgili bütün bir maddî sorunu, teoriyle pratiğin kelime olarak aynı anlama geldiğini daha başında ilan ederek fiilen ortadan kaldıran bu yargılarıaki cüretkâr teorisizm, Batı Marksizmi'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde adeta genel bir ilke gibi benimsediği bir şeydir. Bu durum, Batı Marksizmi içindeki en farklı tutumların bile paylaştığı bir temel varlığını gösterir.

Althusser ile Adorno'nun teorik sistemleri, hiç şüphesiz, sorunsalları ve yönelişleri bakımından ayıplanacak kadar farklıydı. Eserlerindeki birtakım önemli temaların ilginç bir şekilde kesişmesi, Hegelci okulla Hegelciliğin karşılarındaki okul arasındaki belli belirsiz karşıtlığın, Batı Marksizmi'nin değişik okullarının gerçek durumlarını ya da aralarındaki karşılıklı ilişkileri tanımlamakta çok yetersiz kaldığıının açık bir kanıtıdır. Yukarıda ele aldığımız, yalnız Hegel'i değil, Kant, Schelling, Spinoza, Kierkegaard, Pascal, Schiller, Rousseau, Montesquieu ve daha başka filozofları da içine alan felsefî yakınlıkların çokluğu kutuplara ayrılmış bir sınıflandırmaya imkân vermiyor. Her teorisyenin çağdaş burjuva kültürünün değişik kesimleriyle ikincil bağları olması, aralarındaki yakınlığı ve uzlaşmazlığı daha da çapraşık hale

51 Bkz. *Negative Dialectic*, s. 183-184, s. 304, s. 158-160; s. 190-192, s. 67, s. 177-178. Adorno'nun nesnenin önceliğinde en az Colletti kadar direnmesinin, Colletti'nin Frankfurt Okulu'na toplu olarak karşı çıkmasını burada bir hayli gereksizleştirdiğini belirtmek gerekir.

52 *Stichworte*, Frankfurt 1968, s. 181; *Negative Dialectic*, s. 144.

getiriyor. Bunlar da zamanla farklı ulusal siyaset ortamlarında şartlandırılıp biçimlendiriliyor. Bir başka deyişle, bu geleneğin içindeki tek tek bütün sistemlerin kendi çağının ve geçmişin toplumsal ve ideolojik yapılarının farklı açılarından, farklı düzeylerinden çıkan ve geleneği sınırsızlaştıran temel tarihî konjonktürün çizdiği çerçeve içinde birbiriyle bağdaşmayan çok sayıda teori üreten belirleyici etmenlerin çoğulluğundan etkilendiği apaçık ortadadır. Bu alandaki ilişkilerin gerçek dağılımını bütün karmaşıklığıyla araştırmak için burada yerimiz yok. Daha önceki dönemin tarihî maddeciliğinin klasik mirasıyla karşılaştırıldığında her sistemin dikkat çekici, özgün yanları üzerinde durmak buradaki amacımız bakımından daha önemlidir. Batı Marksizmi'nin geçmişini gözler önüne seren bir bilançoda, onun bir gelenek olarak niteliği ve gücü konusunda en iyi eleştiri ölçüsü geliştirilecek yeni kavramlarla ya da ortaya çıkacak yeni temalarla bulunacaktır.

Temalardaki Yenilikler

Bazı genel özellikler birden göze çarpar. Daha önce gördüğümüz gibi, 1920'den sonra Batı Marksizmi, teoride, büyük ekonomik ya da siyasî sorunlarla karşılaşmaktan gitgide kaçındı. Gramsci, Batı Marksizmi'nin sınıf mücadelesinin ana sorunlarını yazılarında apaçık bir tartışma konusu olarak ele alan düşünürlerinin sonuncusuydu. Bununla birlikte, üretim tarzının hareket kanunlarını ele alan klasik anlamda bir çözümleme çerçevesi içinde, kapitalist ekonominin kendisi üzerine o da hiçbir şey yazmadı.¹ Gramsci'den sonra

1 Gramsci ekonomik sorunlar konusunda tam bir suskunluk gösterdi. Piero Sraffa'nın onun en yakın arkadaşlarından biri olması, üstelik bu dostluğun çok uzun ömürlü bir dostluk olması garip ve şaşırtıcıdır. Sraffa, Gramsci'nin hapis hayatının son yıllarında onun İtalya dışındaki İKP'yle yazışmasını sağlamış, 1937'de ölümünden önce Gramsci'yle uluslararası siyaset üzerinde konuşan belki de en son kişi olmuştu. Batı'nın en büyük Marksist siyaset düşünürüyle savaş sonrası dönemin en özgün ekonomi teorisyeni arasındaki garip ilişkide, kişisel yakınlıkla düşünce ayrılığının birleştiği belli bir sembolizm var. Verdikleri eserlerin anlamı bakımından aralarında en ufak bir yakınlık bulunmadığı görülüyor. Sraffa'nın neo-klasik iktisata yönelttiği eleştirisi, Marksist alanda görülen bütün eleştirilerden daha titiz ve daha yıkıcıdır. Ama bu çok dikkate değer başarı Ricardo'ya Marx'ı da aşan bir dönüşle kazanılmış bir başarıdır, bu dönüşle ortaya çıkan sistem sertlikte *Kapital*'deki değer teorisinden aşağı kalmaz.

yalnız burjuva yönetiminin siyasî düzeni konusu sessizlik içinde geçiştirilmedi, o düzeni yıkmak için kullanılacak araçlar sessizliğe büründü. Sonuçta, bütün Batı Marksizmi yöntemle ilgili sorunlardan daha hayatî sorunlara geçerken, yürütülen çalışmaların ağırlığını *üstyapılar* üzerinde toplama-ya başladı. Üstelik, en kalıcı ve en yakın ilgiyi gösterdiği özgül üstyapı düzenleri de, Engels'in deyimiyle, ekonomik altyapı ile bağlantısı bakımından "en uzak" olanlardı. Bir başka deyişle, araştırmaların başlıca konuları "devlet" ya da "hukuk" değildi. Kültürdü bu ilginin odak noktası.

Kültür dünyası içinde de Batı Marksizmi'nin düşünce gücünü ve yeteneğini en çok kullandığı alan öncelikle sanattı. Bu yönde verilen örnekler çarpıcıdır. Lukács hayatının büyük bölümünü edebiyat çalışmalarına adadı; Goethe ile Scott'tan Mann ile Soljenitsin'e kadarki Alman ve Avrupa romanı üzerine yazdığı dolgun eleştirel incelemelerden oluşan çalışmaları, en uzun ve en iddialı eseri olan, geniş hacimli genel *Estetik* ile doruğuna ulaştı.² Adorno edebiyat üzerine yazdığı üç ciltlik denemelerin dışında, müzik konusunda, hem müziğin 20. yüzyılda geçirdiği değişikliklerin genel çözümlenmelerini ortaya koyduğu, hem de Wagner, Mahler gibi besteciler hakkındaki yorumlarını dile getirdiği bir düzine kitap yazdı, o da eserlerini geniş kapsamlı bir *Estetik Teorisi* ile tamamladı.³ Benjamin'in Marksizme

2 *Aesthetik*, Berlin / Neuwied 1963. Lukács'ın Marksist edebiyat eleştirisi alanında şimdiye kadar İngilizce'ye çevrilen önemli eserleri şunlardır: *Studies in European Realism* [Avrupa Gerçekçiliği Üzerine İncelemeler] (1950), *Historical Novel* [Tarihî Roman] (1962), *The Meaning of Contemporary Realism* (Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı) (1963), *Essays on Thomas Mann* [Thomas Mann Üzerine Denemeler] (1964), *Goethe and His Age* [Goethe ve Çağı] (1967), *Solzhenitsyn* (1970); ilki dışında bu eserlerin hepsi Lukács'ın Marksizm öncesi *Theory of Novel* (Roman Kuramı, 1971) adlı kitabını da çevirten Merlin Press'ce basılmıştır.

3 *Aesthetische Theorie*, Frankfurt 1970. Belli başlı müzik incelemeleri arasında yalnızca *Philosophy of Modern Music* [Modern Müziğin Felsefesi] (Londra

biraktığı en önemli teorik miras, *Tekniğin İmkânlarıyla Çoğaltılabildiği Çağda Sanat Eseri* başlıklı denemesi ile, 30'lar-da Baudelaire⁴ üzerine yazdığı inceleme oldu. Benjamin'in ilgi duyduğu bir konu da Brecht'in eserleriydi.⁵ Goldmann'ın baş eseri hem Racine'i ve Jansenizmi incelediği, hem de tarihî maddeciliğe bağlı edebiyat eleştirisinin genel kuralını ortaya koyduğu *The Hidden God* adlı kitabıydı; öteki eserlerinde modern tiyatro ile ve modern romanı (Malraux) inceledi.⁶ Lefebvre ise, *Contribution to Aesthetics*'i [Estetiğe Katkı] yazdı.⁷ Della Volpe, *Critique of Taste* [Zevkin Eleştirisi] adlı eseriyle bir başka geniş kapsamlı estetik teorisi getirdi, bunun dışında sinema ve şiir üzerine denemeler yazdı.⁸ Marcuse belli bir sanatçı üzerine ayrı bir eser yazmadı, ama sistemli bir tutumla, “gerçekliğin bir biçimi olan sanat”ın toplumsal dünyanın kendi nesnel düzenine

1973) İngilizce'ye çevrilmiştir. *Noten zur Literatur* [Edebiyat Üzerine Notlar] adlı eserinin üç cildi Almanya'da yayımlanmıştır (Berlin / Frankfurt am Main) 1958-1961.

- 4 Bkz. *Illuminations*, s. 219-253; ve *Charles Baudelaire: A Lyric Poet in the Era of High Capitalism* [Yüksek Kapitalizm Çağında Bir Lirik Şair: Charles Baudelaire], Londra NLB 1973.
- 5 Bilindiği gibi, sürgünde Benjamin'in Brecht'le yakın bir ilişkisi vardı. Brecht'in estetik alanındaki fikirlerinin, yaşadığı çağın Avrupa'sının Marksizm tarihinde estetiğinin özünden gelen büyük bir önem taşıdığı açıktır; ne var ki bu, onun bir tiyatro yazarı olarak yazarlık çalışmalarına bağlı bir şeydi. Bu bakımdan; Brecht'in eseri bu kitabın biraz kapsamı dışında kalıyor. Brecht'in Benjamin ve Lukács'la ikili ilişkisi için bkz. *Understanding Brecht* (Brecht'i Anlamak), s. 105-121 ve *New Left Review*'da İngilizce'ye çevrilen denemeler: Mart-Nisan 1974, no. 84 “Against Georg Lukács” (“György Lukács'a Karşı”, çev. Taciser Belge, *Birikim*, 7. Eylül 1975). Adorno'nun Benjamin ile Brecht'e onların açısından yönelttiği eleştiriler de *New Left Review* dergisinin Eylül-Ekim 1973 tarihli 84. sayısında çevrilen “Letters to Walter Benjamin” ve Eylül-Aralık 1974 tarihli 87.- 88. sayılarındaki “Commitment” [“Bağlanma”] başlıklı metinlerde bulunabilir. Bu karmaşık fikir alışverişleri batı Avrupa Marksizminin kültürel gelişmesinde en önemli tartışmalardan biridir.
- 6 *Pour une sociologie du roman* [Bir Roman Sosyolojisi İçin], Paris 1964.
- 7 *Contribution à l'esthétique* [Estetiğe Katkı], Paris 1953.
- 8 *Critica del Gusto*, Milano 1960; *Il Verosimile Filmico*, Roma 1954.

son şeklini vereceği özgür bir toplumun temel varlığının anahtarı olarak estetiği gösterdi. *Aşk ve Uygarlık ile Özgürlük Üzerine Deneme*'nin ortak teması buydu.⁹ Sartre'ın Marksizme ilk tanışması *Edebiyat Nedir?*'in yayımlanmasıyla aynı zamana rastlar; Marksist teoriye yöneldikten sonraki en önemli eseri *Genet* üzerineydi, aynı dönemde Mallarmé ve Tintoretto'yla ilgili incelemeler yazdı.¹⁰ Marksizmi benimsemesinden sonraki on yılı da, hacmi o zamana kadarki bütün felsefi eserlerinin toplamından daha geniş olan anıtsal Flaubert incelemesi için harcadı.¹¹ Gramsci bu topluluğun, her zaman olduğu gibi, ona bağlı olmakla birlikte ondan farklı bir örneğini temsil eder. Gramsci *Hapishane Defterleri*'nde İtalyan edebiyatı üzerine uzun incelemeler yazdı, ama teorik çalışmalarının asıl konusu özel olarak sanat değil, Rönesans'tan sonra Avrupa'daki siyasî iktidar sistemleri içinde kültürün genel yapısı ve işleviydi.¹² Böylece en derin, en özgün araştırmaları aydınların tarihî yapısı ve farklılaşması, eğitimin toplumsal niteliği ve sınıfları bloklar halinde birleştiren ara ideolojilerin rolü üzerine kurumsal

-
- 9 Marcuse'nin sanat konusundaki en açık önermesi "Art as a Form of Reality" başlıklı denemesinde bulunabilir, *New Left Review*, No. 74, Temmuz-Ağustos 1972.
- 10 Sartre'ın ancak bazı parçaları yayımlanan Mallarmé ile Tintoretto üzerindeki incelemeleri aslında kitap olacak hacimde incelemelerdir; bkz. M. Contat – M. Rybalka, *Les écrits de Sartre*, Paris 1970, s. 262, s. 314-315.
- 11 *L'Idiot de la famille*, c. I-III. Paris 1971-1972. Sartre'ın Flaubert'e, Benjamin'in de Baudelaire'e ilişkin eserleri, ilkinin çok uzun, ikincisinin çok kısa olmasına karşın, garip bir benzerlik gösterir. Benjamin'in incelemesi üç bölüme ayrılır: bir alegori şairi olarak Baudelaire; Baudelaire'in şiir yazdığı Paris'in toplumsal dünyası; şairin anlam dünyasıyla başşehri birleştiren bir şiir nesnesi olarak meta. Sartre'ın incelemesi de üç bölümlü bir tablo çizer: Flaubert'in kişiliğinin öznel oluşumu; İkinci İmparatorluk'un Flaubert'i bir sanatçı olarak içine aldığı nesnel alan; bir de bu iki etmen arasında tarihî bir birlik kuran *Madame Bovary*.
- 12 *Letteratura e Vita Nazionale* [Ulusal Hayatın Edebiyatı] başlıklı cilt Einaudi basımında Hapishane Defterleri'nin en uzun bölümüdür; ancak, bu cilt Gramsci'nin tutuklanmadan önceki tiyatro eleştirilerini kapsar.

çözümlemeleriydi. Gramsci eserinde baştan sona hep üst-yapı nesnelere üzerinde durdu, ama Batı Marksizmi'nin öteki teorisyenlerinden farklı olarak, kültürel üstyapıların özerkliğini ve etkisini toplum düzeninin yaşatılması ya da yıkılmasıyla ilişkisi yönünden teorileştirilmesi gereken siyasî bir sorun olarak değerlendirdi. Son olarak Althusser de, sırf üstyapıya özgü sorunları inceleyebilmek için, somut çözümleme yöntemini bir süre bıraktı; bu türdeki metinlerinin en uzununu ideoloji ve eğitim üzerinedir, çıkış noktası da açıkça Gramsci'dir; daha kısa metinlerinde tiyatroya, resme (Brecht, Cremonini) ve sanatın özüne eğildi; fikirlerinin felsefe alanı dışında, adının damgasını taşıyan tek gelişmiş uygulaması bir edebiyat teorisi oldu.¹³ Böylece Batı Marksizmi'nin kültürel ve ideolojik odak noktası geleneğin başından sonuna kadar biteviye ağır bastı. Aydınlanma çağından beri felsefenin somut dünyaya en yakın köprüyü kurduğu estetik, bu geleneğin teorisyenleri için leğışmez, özel bir ilgi konusu oldu.¹⁴ Bu alanda verilen ürünlerin tarihî maddeciliğin klasik mirası içindeki hiçbir eserle karşılaştırılmayacak titizliği ve derinliği ile gösterdiği büyük zenginlik ve çeşitlilik geleneğin belki de en kalıcı ortak kazancı olacaktır.

Bununla birlikte, Batı Marksizmi'nin belli başlı düşünce sistemlerini kuranlar, aynı zamanda, tipik, özgül, yani teorik

13 Bkz. "Ideology and Ideological State Apparatus" (*İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Yusuf Alp, Birikim Yayınları, 1968), "Cremonini, Binter of the Abstract", "A Letter on Art", *Lenin and Philosophy and Other Essays*; "The 'Piccolo Theatre': Bertolazzi and Brecht" (Bu denemenin bir bölümü şu adla Türkçe'ye çevrilmiştir: "Materyalist Bir Tiyatro Üstüne Notlar" çev. Taciser Belge, *Biriktim*, 7, Eylül 1975), *For Marx*; Pierre Macherey ile, *Por une théorie de la production littéraire*, Althusser'in *Théorie* dizisi, Paris 1966.

14 Batı Marksizmi'ni bir bütün olarak geniş kapsamlı bir şekilde ele alarak gerçek bir değer kazanan tek eserin estetik konusundaki bir inceleme (Frederic Jameson'un *Marxism and Form*) olması anlamlıdır.

temalar da üretmişler, bunları bütûn tarihî maddeciliğe geniş bir biçimde uygulamışlardır. Bu görüşlerin bıraktığı etki klasik Marksizmin mirasına getirilen köklü bir yeniliktir. Bu yeniliklerin özelliği gerek genç Marx'ın, gerek yaşlı Marx'ın, gerekse onun İkinci Enternasyonal'deki mirasçılarının eserlerinde o yeniliklere dayanak olabilecek hiçbir bir işarete rastlanamamasındadır. Burada kullanılacak ölçüt bu yeniliklerin geçerli olup olmadığı, ya da bunların Marksizmin temel ilkeleriyle bağdaşıp bağdaşmadığı değildir; özgünlüğüdür ölçüt. Bu kitabın kapsamını aşacağı için, bu yeniliklerin her birinin eleştirel bir değerlendirmesine girişmeyeceğiz. Buradaki amacımız bakımından, Batı Marksizmi'nin gelişimi içinde daha önceki Marksist kaynaklardan ayrılan en önemli kavramsal kopmaları ortaya sermekle yetineceğiz. Böyle bir deneme, ister istemez, örnekleri seçerken bir ölçüde keyfî olacaktır; hele bu denemenin dar kapsamı içinde ayrıntılı bir değerlendirme zaten söz konusu olamaz.¹⁵ Ama söz konusu teorik bağlam içinde belirgin birtakım temalar apaçık kendini gösterir. Bunlar, ele aldığımız geleneğin nev'i şahsına münhasır katkılarının asgarî ölçüsü sayılabilir.

Bu alanda ilk akla gelen örnek Gramsci'nin *hegemonya* kavramıdır. Terimin kendisi Rus sosyalist hareketinden alınmış ve Rusya'da gerçekleşecek bir devrimde işçi sınıfının gelecekteki önderliğiyle ilgili tartışmalarda ilk kez Plehanov ile Axelrod'un makalelerinde kullanılmıştır.¹⁶ Gramsci'nin be-

15 Erken Marksist teorinin ürünlerinden farklı, temelden yeni eğilimler göstermeyen başlıca sistemler Della Volpe ile Lukács'ın kurdukları sistemlerdir. Bu durum, Della Volpe'de de, Lukács'ta da Marx'ın metinlerine – ama olumlu, ama olumsuz anlamda – sımsıkı bağlanmanın sonucuydu. Genç Lukács'ın geliştirdiği yabancılaşma ve şeyleşme gibi temalar, sonradan Batı Marksizmi'nde ne kadar yaygınlaşırsa yaygınlaşsın, genç Marx'ta bol bol bulunduğu için gerçek bir yenilik sayılamaz.

16 Perry Anderson, "The Antinomies of Antonio Gramsci", *New Left Review*, 100, 1976-1977 (*Gramsci, Hegemonya, Doğu-Batı Sorunu ve Strateji*, çev. Tarık Günersel, Alan Yayınları, 1988).

nimsemesiyle terim Marksist söylemde anlam değişikliğine uğramış, Çarlık Rusya'sında olmayan kapitalist iktidarın siyasî yapılarının teorisini oluşturmakta yararlanılması düşünülen neredeyse yepyeni bir kavram haline getirilmiştir. Kıtanın ileri kapitalist bölgelerinde yeni bir Ekim Devrimi'ni önleyen Batı Avrupa'daki burjuva yönetiminin Rusya'dakinden kesinlikle daha güçlü ve daha karmaşık olduğunu göstermek için Machiavelli'nin "hile" ve "zor kullanma" çözümlmelerine başvuran Gramsci, bu çözümlmeleri tersine çevirerek hegemonya kavramını formüllendirdi. Bu hegemonyacı iktidar sistemi, hükmettiği halk yığınlarının gösterdiği "rıza"nın derecesine bağlı olarak onları baskı altında tutmak için gereken "zor kullanımı"nın azaltılmasıyla tanımlanıyordu. Bu uzlaşmanın denetim mekanizmaları ise, tarihî geçmişin ördüğü ve hükmeden sınıfın yanındaki aydın takımlarının taşıdığı ideolojiler yumağı aracılığıyla, sömürülen sınıflara sessizce boyun eğmeyi aşıl原因an kültür kurumlarının (okullar, kiliseler, gazeteler, partiler, dernekler) oluşturduğu çok geniş bir şebekeydi. Söz konusu aydınlar, sırasında, yönetici sınıfa daha önceki üretim tarzlarından katılabilecekleri gibi ("geleneksel aydınlar"), yönetici sınıfın kendi toplumsal katları arasında yeni bir kesim ("organik aydınlar") olarak da yetiştirilebilirlerdi. Burjuva yönetimi, kendi siyasî önderliğinde kaynaşp derli toplu bir toplumsal blok haline gelen ikinci derecedeki müttefik sınıfların desteğiyle daha da güçleniyordu. Batı'nın toplumsal uzlaşmaya dayanan bu tabakalara ayrılmış yapısı içinde sermayenin işgücü üzerindeki esnek ve devingen hegemonyası, sosyalist hareketin karşısına Rusya'da olduğundan çok daha güçlü bir engel çıkarıyordu.¹⁷ Bu siyasî düzen, eski Marksistlerin kapitalist düzenler-

17 Gramsci'nin bu fikirlerini açtığı anahtar niteliğindeki bölümler için "Hapishane Defterleri"nin İngilizce çevirisine bakınız: *Prison Notebooks*, s. 229-239, s. 52-58, s. 5-14.

de devrimlerin temel itici gücü olarak gördükleri türde ekonomik bunalımlara dayanabilir, böyle bunalımları atlatabilirdi. Bu düzen, proletaryanın Rusya'da olduğu gibi toplu bir cephe saldırısına girişmesine izin vermiyordu. Onunla başa çıkabilmek için uzun, zorlu bir "mevzi savaşı" gerekliydi. Batı Marksizmi'nin düşünürleri arasında yalnız Gramsci, bu çeşit görüşleriyle bu geleneğin kaynağı ve dayanağı olan temel tarihi çıkamaz teorik yönden açıklamaya çalıştı.

Gramsci'nin hegemonya teorisinin bu gelenek içinde bir başka anlamı daha vardı. Onun teorisi çağdaş siyasî çatışmalara yalnız kişisel olarak katılmasının değil, Avrupa'nın geçmişini karşılaştırmalı bir görüşle ve son derece yakından incelemesinin de bir ürünüydü. Bir başka deyişle, tarihi maddeciliğin kurucularının çalışmalarında olduğu gibi klasik anlamda ampirik malzemenin bilimsel yönden incelenmesinin ürünüydü. Bu özellik, Batı Marksizmi'nin getirdiği başka önemli temaların hiçbirisinde görülmez. Öteki temaların tümü eski felsefedeki anlamıyla kurgusaldı, soyuttu; tarihi açıklarken, ampirik kanıtlarla çelişmeyebilen, ama sunuluş biçimiyle ampirik bakımdan da hiçbir zaman kanıtlanmayan *a priori* kavram şemalarıydı bunlar. Bu tür kavramlar, Gramsci'nin dikkatle göz önünde tuttuğu, kavramları tarihin bilinen olgularıyla kaynaştıran somut bir dönemleştirme anlayışından tümüyle yoksundu. *İnsan ile doğa* arasındaki ilişki konusunda Frankfurt Okulu'nca geliştirilen görüş, bu tür teorilerin geniş kapsamlı ve en şaşırtıcı olanıydı. Bu teorinin kaynakları, bütün yazılı tarihin, Tanrı'nın başlangıçta dünyadan "çekilmesi"nden, doğanın, en sonunda, Tanrı ile evrenin yeniden birleşmeleriyle gerçekleşecek olan "dirilişi"ne kadar sürecek olan, daha yüksek bir durumdan daha alçak bir duruma doğru gerileyen bir "düşmüş doğa" olarak görüldüğü, evrimciliğe aykırı bir metafiziği ömrünün ortalarına doğru benimseyen Schelling'in felsefesine kadar geriye

uzandır.¹⁸ Bu dinî-mistik öğreti, Adorno ile Horkheimer'ın uyarlamasıyla, laik bir "aydınlanma diyalektiği" haline getirildi. Tarihi, ilkel toplumlardan kapitalizme doğru ilerleyen bir süreç olarak kabul eden klasik Marksist görüş, üretim güçlerinin insan toplumunu doğal zorunluluğun (*Naturnotwendigkeit*) boyunduruğundan zamanla kurtarıp gelişmesiyle birlikte insanın doğayı dizginleme gücünün de arttığını vurguluyordu; bu kurtuluşun meyvelerini toplumsal işbölümü dönemleri boyunca birbirini izleyen sömürücü sınıflar toplamışlardı, ama komünizm geldikten sonra bu meyveler yeniden üreticilerin eline geçecek, onlar da doğayla başa çıkabilmenin "özgür bir dünya" ile somutlaştığı, bolluğun yaygınlaştığı bir toplum kuracaklardı. Adorno ile Horkheimer bu olumlu anlayışı büsbütün şüpheli, hattâ olumsuz bir anlayış haline getirdiler. Onlara göre, insanın başlangıçta doğadan kopuşu ve bu kopuş üzerinde gittikçe yükselmesi süreci insanın kurtuluşu için gereken ilerlemeyi getirmemişti. Çünkü insanın ayrılmaz bir parçası olduğu doğaya hükmetmenin bedeli, insanın kurtuluşu için her zamankinden daha büyük imkânlar yarattığı bir çağda bile insanı daha çok ezen bir toplumsal ve ruhsal işbölümü olmuştu. Doğaya bağımlılık sınıfların güçlenmesiyle aynı oranda artmış, böylelikle, insanların çoğunluğunun toplum düzenine bağımlılığı da kendini insanların üzerinde kaçınılmaz, olağan bir durum olarak göstermişti. Teknolojinin ilerlemesi bugüne kadar ancak baskı aygıtlarını mükemmelleştirmişti.

18 Schelling: "Her şey alçalmış bir hayatı dile getirmiyor mu? Bu dağlar kurulduğu zaman şimdi oldukları gibi miydi? Üzerine bastığımız toprak şimdiki durumuna yükseldi mi, yoksa düştü mü?... Ah, garip gezginin çorak İran topraklarında, Hind çöllerinde gördükleri, eski çağların insanındaki görkemden arta kalanlar değil, gerçek yıkıntılardır! Bütün dünya hayvanların hayalet, insanların ise hortlak gibi barındığı koskoca bir yıkıntıdır, yıkıntının içindeki gizli güçler ve zenginlikler bilinmez melekelerin, büyüünün, ulsımın güdümündedir sanki." *Werke*, IV. Ek C., Münih 1927, s. 135.

Bunun yanı sıra, uygarlığın ön şartı olarak aklın yapısı insanın içindeki doğanın baskı altına alınması üzerine kurulmuş, ego ile id arasındaki anlık insan dürtülerinin akılla dizginlenmesine yol açan psikolojik bir bölünme yaratmıştı. Mantıkla bilimin yardımıyla aklın inceliş gelişmesi, insanın dışındaki doğa dünyasını, zamanla, yönlendirilebilen nicel nesnelere indirgemiş, var olan şeyler ile bilme sürecinde ortaya çıkan kavramlar arasındaki ayrımı ortadan kaldırıp aralarındaki bağı kullanışlı bir aynılık (identity) haline getirmişti. Doğanın varlığına son verilmesinin ölümcül bir sonucu olan bu baskının dönüşü, bizzat doğanın tersyüz edilip “akıl”la aynılaştırıldığı Aydınlanma çağında felsefî biçimini; alçalan doğanın akıl karşısındaki vahşice kinini taşıyan ilkel barbarlık, onu gizlice içinde barındıran uygarlıktan faşizmle öcünü aldığı da siyasî biçimini kazanmıştı.¹⁹ Sanayi teknolojisinin gelişmesi de dünyanın kendi kendini yok edebileceği noktaya gelmişti: teknolojinin bütün ürünleri elementlerin patlaması ya da bozulması sonucu yok olmaya mahkûmdu. Özgür bir toplum, bu yüzden, kendi çapını aşan işlere kalkışmayacaktı; böyle bir toplumun tarihî amacı doğaya hükmetmek değil, doğayla *barışmak* olacaktı.²⁰ Bu ise, insan-doğa aynılığının doğanın insana tutsak edilerek kurulması yolundaki ilkel ve umutsuz çabadan vazgeçilmesi, insanla doğa arasında bulunan farklılığın ve yakınlığın, bir başka deyişle, aralarındaki nazik ilişkinin kabul edilmesi demektir. Doğa işte o zaman, insanın içinde ve dışında “düşmekten” kurtarılmış olacaktı; ama doğa ile insanın aynılaşamaması, gene de, çelişkiden arınmış bir uyum içinde yaşamalarını önleyecekti.

19 Adorno - Horkheimer, *Dialectic of Enlightenment* [Aydınlanmanın Diyalektiği, çev. Oğuz Özügül, Kabalcı Yayınları, 1995], Londra 197, özellikle s. 81-119, s. 168-208.

20 *Minima Moralia*, s. 155-157; *Negative Dialectic*, s. 6, s. 191-192; s. 270.

Bu ana tema Frankfurt Okulu'nun bütün üyelerinde vardı. Ancak, Marcuse buna özel bir önem verdi. Doğa ile toplum onun eserinde daha kesin, daha öze ilişkin bir bağlam kazandı. Doğrudan doğruya Freud'u izleyen Marcuse'ye göre, insanın içindeki içgüdüsel doğa aslında cinsel libido, yani Eros'tu. İlkel insanın ihtiyaçlarını giderme ve uygarlaşma mücadelesi için gerekli olan ilk baskının yanı sıra (Freud), sınıflı toplumun yapısı eşitsizlikten ve tahakkümden doğan "baskı fazlasını"nın (surplus repression) birbirini izleyen tarihî biçimlerini yaratmıştı. Oysa bolluk sosyalizmi dönemini açan ileri kapitalizmin teknolojik zenginliği baskı fazlasına son verilmesini mümkün kılıyordu.²¹ Böyle bir dünyada, yabancılaşmış işgücünün kısıtlanması ortadan kaldırıldığında, "haz ilkesi" (haz ilkesinin hazzın öbür yüzü olan, Freud'un "thanatos" dediği, acıdan kaçma ilkesiyle birleşmesi sonucu) dış dünyanın "gerçeklik ilkesi" ile uzlaşacaktı. İnsanî ve doğal kurtuluş o zaman erotik kurtuluşla birleşecekti. Bu ise yalnızca cinselliğin her şekliyle özgürlüğe kavuşturulması değil, aynı zamanda, libido yatırımının çalışmaya ve toplumsal ilişkilere yöneltilmesi anlamına gelecek, dinginleşen bir varlığın her pratiğine estetik oyun dürtüsünün tensel niteliklerini kazandıracaktı. Kapitalizmin "edim ilkesi"ni aşan bu Orpheus'çu dünyada "yüceltme" baskıcı olmaktan çıkacak; erotik doygunluk toplumsal hayatın her alanında özgürce serpilip gelişecek; insan ile doğa, sonunda, özne ile nesnenin uyumlu birliği içinde kaynaşacaktı.²² İnsan-doğa ilişkisi hakkındaki bu olumlu yaklaşım, Marcuse'yi, eserinde böyle tensel bir çözüm bulunmayan Adorno'dan keskin bir biçimde ayırıyordu. Ne var ki, Marcuse'ye göre tarihin somut akışı tarihin verebile-

21 *Eros and Civilization*, s. 35-37, s. 151-153.

22 *Eros and Civilization*, s. 164-167, s. 194-5, s. 200-208, s. 116.

ceği sonucu reddediyordu: çağdaş kapitalizm gerçek libidinal kurtuluşun tam tersini, hoşgörüsü sahte, ticarileşmiş cinselliğin “yüceltme” duygusunu ortadan kaldıran “bastırıcı” bir biçimini üretmiş, erotik dürtülerin ayaklanmasını daha derin bir düzeyde durdurup dondurmuştu. Benzer bir akıbet eskiden eleştirel bir temeli olan, bugünse yerleşik gerçekliğin kutsadığı bir kültürle bütünleşip etkisizleşen sanatın da başına gelmişti. Teknoloji artık içinden almaşık bir toplum çıkarılamayacak noktaya gelmişti: modern üretim güçlerinin gösterdiği büyük gelişme teknolojiyi değiştirmemiş, var olan üretim ilişkilerini korumuştur. Teknolojinin yarattığı bolluk, kapitalizmin proletaryanın kendini ayıran bir sınıf, sömürülen bir sınıf olarak görmesini sağlayan sınıf bilincini kaybettiği tek yönlü bir toplumsal baskı ve uzlaşma düzeniyle bütünleşmesine yaramıştı sadece.²³ Böylece demokrasi bugün hükmetmenin olağan maskesi, hoşgörü ise düzeni reddetme bilincinden nasibini alamayan yığınların kendilerini yönetmek üzere efendilerini seçmekten başka bir yol bulamayacakları bağdaşık bir düzende iş görebilmenin yolu olmuştu.

Marksizmde yeni bir teorik görüş açısı geliştirmek için Marcuse'nin eserinde apaçık görünen biçimde Freud temeline yararlanılması, amaçları çelişse de, Althusser'in de ayırt edici bir yönüydü. Ama psikanaliz kavramlarının seçilmesi ve dönüştürülme biçimleri çok farklıydı. Marcuse yeni bir içgüdüler teorisi kurabilmek için Freud'un metapsikolojisini uyarlarken, Althusser de yeni bir *ideoloji* teorisi kurmak için Freud'un bilinçdışı kavramını alınıştı. Althusser'in gelecekteki tarihî maddecilik anlayışından köklü bir biçimde kopması “ideolojinin tarihi yoktur” diyen keskin teziyle gerçekleşiyordu; ona göre, tıpkı bilinçdışı gibi, ideolojinin de insan

23 *One-Dimensional Man*, 60-78, xvi, 19-52.

toplumlarındaki yapısı ve işleyişi “dönüştürülemez”di.²⁴ Bu yargı, bilinçdışının “öncesiz sonrasız” olduğunu söyleyen Freud’un verdiği örneklerden kaynaklanıyordu. Althusser’e göre ideoloji, gerçekliğin kendini birtakım mitlerle ya da yanılsamalarla göstermesiydi; insanın varoluşunun gerçek şartlarıyla olan hayalî ilişkisini dile getiriyor, insanın şimdiki yaşantısı içinde gizleniyordu. Bu yönüyle ideoloji, genellikle anlaşıldığı gibi bir bilinçlilik biçimi değil, bilinç dışındaki bir belirlemeler sistemiydi. Canlı bir aldatma aracı olarak ideolojinin sürekliliği toplumsal işlevinin zorunlu bir sonucuydu onun; ideoloji insanları başat üretim tarzının öngördüğü nesnel durumlara uyarlıyor, topluma bağlı kılıyordu. Böylece ideoloji tarihin her döneminde toplumsal kaynaşmanın vazgeçilmez harcı olmuştu. Althusser’e göre bir düzmece inançlar ve tasvirler bütünü olan ideolojiden kurtulmanın imkânsız olmasının nedeni, bütün toplum yapılarının, kendi tanımları gereği, o toplumlarda görevli bireyler için saydam olmamasıydı.²⁵ Aslında bütün ideolojilerin biçimsel yapısı, toplumsal oluşumlarla bu oluşumlar içindeki bireyler arasındaki gerçek ilişkinin sürekli olarak tersyüz edilmesiydi; çünkü her ideolojinin anahtar mekanizması, toplumun kör taşıyıcıları ya da kurbanları olan bireyleri toplum düzenine gerçekten bağimli kılabilme için, onları toplumun hep hayalî “öznele-

24 *Lenin and Philosophy*, s. 151-152.

25 Özellikle şu metne bkz., “Théorie, Pratique Théorique et Formation Théorique. Ideologie et Lutte Ideologique”; şimdiye kadar kitap olarak yalnız İspanyolca’ya çevrilmiştir: *La Filosofía como Arma de la Revolución*, Córdoba 1968, s. 21-73. Metindeki tezler çok açıktır: “Tıpkı sınıflı bir toplumda olduğu gibi sınıfsız bir toplumda da ideoloji, varoluş biçimlerinin bütünü içinde insanlar arasındaki bağ, bireylerin toplumsal yapının yüklediği işleriyle olan ilişkilerini koruma görevini yerine getirir... Toplumsal bütünün özünün bir gereği olarak, biraz daha açarak söyleyelim, toplumsal bütünün onu içinde yer alan bireylerin göremeyecekleri hale getiren yapısıyla belirlenmesinin bir gereği olarak, ideolojinin bozulması toplumsal bir zorunluluktur. Dünyanın toplumsal kaynaşma için gerekli olan sunuluş biçimi, toplumsal yapının görünmezliği yüzünden, ister istemez mitlere benzer.” s. 54-55.

ri”, sözde özgür girişkenlik merkezleri olarak yetiştirmektir. Bu alanda genel olarak din (insanın Tanrı’ya “bağlanması”), özel olarak da hıristiyanlık (zorunluluk kavramının yürürlükteki işleyişinin korunması, özgürlük yanılsamalarının kafalara daha iyi yerleştirilmesi için) bütün ideolojilerin bıraktığı etkilerin bir arketip modeli oluyordu. Spinoza ideolojisinin, özellikle din içindeki ideolojinin kendine özgü işleyişini Marx’tan daha önce ve daha yeterli bir şekilde açıklamıştı. Ama bugün ideolojinin bilinçdışı özelliği, Freud’un nesnel bir yapı olarak aileye özgü ideoloji biçimleri için kullandığı bilimsel bir kavram olan psişik bilinçdışı kavramına eklemenebilir, onun bir uzantısı gibi görülebilir.²⁶ Sonuç olarak, canlı yaşantının bilinçdışı aracı niteliğindeki ideolojinin tarihi aşan bir konumu olması, bu yanıltma ve aldatma düzeninin komünizmin kendi toplumsal yapısına güçlü bir bütünlük kazandırmak üzere sınıfsız bir toplumda bile yaşaması demektir. Çünkü bu yapı da o toplumun bireylerinin göremeyeceği, kavrayamayacağı bir yapı olacaktır.²⁷ Marksizmin bilimi ile yığınların komünist düzende sürüp giden fikirleri ve inançları hiçbir zaman örtüşmeyecekti.

Sartre’in eserinden çıkan sonuçlar Althusser’inkinden çıkan sonuçlarla birtakım ilginç eğilim benzerlikleri gösteriyor. Ancak, Sartre’in sistemini başka sistemlerden ayıran tanımlayıcı tema onun *kıtlık* (nedret) kavramıdır. Bu terimi, ilk kez, Aydınlanma çağında “değer”i bir ekonomi sistemindeki faydalılık ile kıtlık (*rarietà*) arasındaki orantı olarak formüllendiren İtalyan filozofu Galiani kullanmıştı;²⁸ Ricardo’da önemsiz bir kavram olarak geçen bu teknik anlamda-

26 *Lenin and Philosophy*, s. 160-165.

27 *For Marx*, s. 232; *La Filosofia como Arma de la Revolución*, s. 55.

28 Fernando Galiani, *Dalla Moneta*, Milano 1963 basımı: “Demek ki, değer bir orandır; bu da, faydalılık ve kıtlık diye adlandırılan iki orandan meydana gelir” (s. 39). Terimin bu anlamda kullanılmasını daha sonra Condillac da be-

ki kıtlık fikri Marx'ın eserlerinde neredeyse bir kenara itilmiş, ama ondan sonra gelen neo-klasik iktisatta bir temel kavram olarak yeniden ortaya çıkmıştı. Ne var ki, bu terimin kullanılış biçiminde Sartre ile Galiani arasında hemen hemen hiçbir benzerlik yoktur. Galiani insanlığın başlangıçtaki durumunun bir bolluk durumu olduğuna inanıyordu; en faydalı nesnelere aynı zamanda doğada en çok bulunanlardı.²⁹ Bu soruna Marx daha üstü kapalı bir biçimde değinmişti. Ancak, kimi yerde ilkel bir kıtlık durumundan söz ederken³⁰ düşündüğü şey, uygarlığın doğuşundan önceki insan ihtiyaçlarının azlığına bağlı olarak doğanın başlangıçtaki zenginliği olsa gerekti.³¹ Bununla birlikte, Ricar-

namsemiştir. Ricardo'ya göre: "Faydalı şeyler mübadele değerlerini iki kaynaktan alır: kıt oluşlarından ve onları elde etmek için harcanması gereken işgücü miktarından." *The Principles of Political Economy and Taxation*, Londra, 1971 basımı, s. 56. Ne var ki, Ricardo kıtlığı ancak heykel, resim, şarap gibi çok sınırlı lüks mallara özgü bir şey olarak gördüğü için, kendi değer teorisini kurarken bu kavrama pek az yer vermiştir.

- 29 "Dünya, olağanüstü bir ileri görüşlülükle, öylesine bizim yararımıza kurulmuş ki, kıt bulunanla faydalı olan genellikle hiçbir zaman aynı şey olmuyor (...) Yaşamak için gerekli olan şeyler dünyada öylesine bol ki, bunların ya hiçbir değeri yoktur ya da pek az değeri vardır": *Dalla Moneta*, s. 47.
- 30 *The German Ideology* (Alman Ideolojisi) adlı eserinde şunları yazıyor Marx: "Üretim güçlerinin gelişmesi pratik bir temel olarak mutlaka gereklidir; çünkü bu gelişme olmazsa *lutluk* sadece genelleşmiş olur (*nur der Mangel verallgemeinert*), bu durumun yarattığı ihtiyaç yüzünden (*Notdurft*) eskiden olduğu gibi sadece en gerekli şeyler için mücadele edilmeye başlanır ve çöplükte biriken şeylerin yeniden üretilmesinden başka bir şey elde edilemez." Bkz. *Werke*, c. 3, s. 34-35. Rusya'da Stalinciliğin doğuş nedenlerini açıklarken kıtlığı (*mujda*) temel fikir olarak kullanan Troçki de bu bölüme başvurmuştu: bkz. *The Revolution Betrayed [İhanete Ugrayan Devrim, çev. A. Ortaç, Yazın Yayınları, 1991]*, New York 1965, s. 56-60.
- 31 En örnek açıklama belki de *Grundrisse*'de bulunabilir: "Başlangıçta doğanın armağanları boldu, hiç değilse bunlar kolaylıkla elde edilebilirdi. Doğal bir kuruluş olarak ortaya çıkan topluluklar (aile), iş bölümü ve işbirliği de buna uygundu. İhtiyaçlar ise başlangıçta çok azdı." *Grundrisse*, Londra 1973, s. 612 [çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 2004]. Hiç şüphesiz, Marx'a göre de, Engels'e göre de "özgürlüğün sınırları" hem sınıflar öncesi toplumları, hem de sınıflı toplumları yöneten "zorunluluğun sınırları"ni aşan büyük bir maddi bollukla tanımlanıyordu.

do'da kıtlık kavramının hiç olmazsa adı geçtiği halde, değer teorisini açıklarken hiçbir yerde bu kavramı kullanmamıştı Marx. Öte yandan, Sartre'a göre kıtlık, insanlık tarihinin "temel bağı" ve insanın "varoluş şartı", bütün tarihî gelişimin rastlansal (contingent) çıkış noktası, "edilgin motoru" idi. Başlangıçta insan ile doğa arasında bir birlik yoktu; tersine, mutlak bir olgu olan kıtlık, doğayı başından beri "insanı olumsuzlayan" bir güç, tarihi de aynı şekilde doğanın karşıtı olarak belirlemişti. Kıtlığa karşı mücadele işbölümünü, bunun sonucu olarak da sınıflar arası mücadeleyi doğurmuş, böylece insanın kendisi insanı olumsuzlayan bir güç olmuştu. Bu açıdan, gelmiş geçmiş bütün toplumların değişmez baskı ve sömürü biçimi olan şiddet, kıtlığın içselleşmesiydi.³² Doğa dünyasının insana kabaca hükmetmesi ile, insanın kendi hayatını güven altına alıp doğayı dönüştürmek için gösterdiği gayretteki farklılık ve uzlaşmazlık, tipik bir gelişmeyle, bütün üyelerinin hem birbirlerine, hem de kendilerine yabancılaştığı ve her insanın güttüğü amacın başka insanlarla girdiği eylemlerin toplam ürünleri içinde eridiği "dizisel" kolektif yapıda toplumların (insanî olmayan toplulukların) doğmasına yol açmıştı. Bu "diziler", her zaman, her üretim tarzında, toplumda birlikte yaşamının başlıca biçimi olmuştu. Dizilerin biçimsel karşıt-tezleri, kıtlık ortamında, kıtlığa karşı ortak bir amaca ulaşmak için kardeşçe bir girişim içinde birleşen bütün insanların birbirlerinin temsilcisi oldukları bir "kaynaşmış grup"tu. Kaynaşmış bir grubun en üstün örneği, başarılı bir devrimci ayaklanmanın en anlamlı anındaki kitle hareketidir.³³ Ama şid-

32 *Critique de la Raison Dialectique* [Diyalektik Aklın Eleştirisi], s. 200-224. Sartre ile Hobbes arasında çok kere kurulan benzeşim temelsizdir. Çünkü Galiani için olduğu gibi Hobbes için de doğa, yeryüzünün nimetlerini toplamaktan biraz fazlasını yapması gereken insana başlangıçta bolluk getirmişti. Bkz. *Leviathan*, XXIV, Londra 1968 basımı, s. 294-5.

33 *Critique de la Raison Dialectique*, s. 306-319 ve sonrası, s. 384-396 ve sonrası.

det ve yokluk dünyasında eşitsiz mücadele yolunu seçen böyle bir grup varlığını sürdürürebilmek için örgütünü âtil hale getirecek, görevlerde uzmanlaşmaya geçecek, “kurumsal” bir grup olabilmek için zindeliğini ve kardeşlik duygusunu yitirecektir. Taşlaşma ve dağılma zamanıdır artık: bundan sonraki adım, dikey bir istikrar kazanabilmek için, grubun birliğini yukarıdaki “hükümrân” otoritenin eline vermektir. Böyle bir hükümrânlığın son şekli “devlet”tir, devletin değişmez yapısı ise bürokratik bir hiyerarşi ve baskıcı bir yıldırma yöntemiyle aşağıdaki dağınık dizileri yöneten, herkese açık tutulmayan, otoriter bir tepe noktasının yapısıdır. Devlet gücünün pekiştirilmesiyle, başlangıçta devleti yaratan etkin grup yeniden diziselleşmiş edilginliğe düşer.³⁴ Sartre’a göre, gruplarla diziler “belli bir tarihin biçimsel öğeleri”ni meydana getiriyorsa, toplumsal sınıfların gerçek tarihi de bu biçimlerin karmaşık bileşimlerini ya da birbirlerine dönüşümlerini gösterir. Bununla birlikte, sınıfların kendileri hiçbir zaman bir bütün olarak kaynaşmış gruplardan meydana gelmez. Sınıflar her zaman aygıtların, grupların ve dizilerin istikrarsız bir bileşimidir, bu bileşimde de genel olarak diziler ağır basar. Bu bakımdan, klasik Marksist “proletarya diktatörlüğü” fikri terim olarak olmayacak bir çelişki, etkin hükümrânlık ile edilgin dizisellik arasındaki geçersiz bir uzlaşmadır.³⁵ Çünkü bu nitelikteki hiçbir sınıf devlet ile örtüşemez; siyasî iktidar işçi sınıfının bütününcü kullanılamaz. Devlet ise, işçi sınıfının çoğunluğunun bile hiçbir zaman gerçek temsilcisi değildir. Bu açıdan, evrensel kıtlık ve sınıf farkları var olduğu sürece, bugüne kadar tarihte devrim gerçekleştirmiş bütün devletlerin bürokratlaşması, baskı kurması bir toplumsal birlik olan

34 *Critique de la Raison Dialectique*, s. 573-596, s. 608-614.

35 *Critique de la Raison Dialectique*, s. 644, s. 629-630.

proletaryanın gerçek niteliğine ve durumuna bağlı olmuştur. Bürokrasi bu çağda sosyalizmin ayrılmaz parçası ve düşmanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Batı Marksizmi'nin buraya kadar gözden geçirdiğimiz asal temelerindeki zincirleme yeniliklerin, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yarım yüzyıl içinde tarihin sosyalist hareket karşısına çıkardığı temel, gerçek sorunları haber verdiğini ya da yansıttığını görüyoruz. Gramsci'nin hegemonyanın kalıcı ve genel bir olgu olarak ortaya çıkmasından yirmi yıl önce hegemonya kavramını derinlemesine işlemesi kapitalist devletin Batı'da genel uzlaşmayla kavuştuğu istikrarı dile getiriyordu. Eskiden Frankfurt Okulu'nun doğru yoldan sapması gibi görünen, Adorno'nun doğayla ilgili birçok çalışması, sonraları emperyalist ülkelerde ekoloji üzerinde birdenbire yaygınlaşan tartışmalarda yeniden ortaya çıktı. Marcuse'nin cinsellikle ilgili çözümlenmeleri erotik baskıların ve duyarlılığın kurumsal çöküşünü, 60'ların ortalarından sonra burjuva kültürünün büyük bir bölümündeki tükenişin getirdiği özgürlüğü haber veriyordu. Althusser ideoloji konusunda derinleşen çalışmalarında doğrudan doğruya bu dönemin ileri kapitalist ülkelerindeki yüksek öğretim düzeninde görülen başkaldırma dalgasından esinleniyordu. Sartre kıtlık kavramını ele alış biçimiyle, bir yandan, geri kalmış ülkelerdeki her sosyalist devrimden sonra bürokrasinin evrensel ölçekte billurlaşmasını şematikleştirirken, öte yandan, diziler ve gruplar diyalektiğiyle de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiş ülkelerde kapitalizme karşı ilk kitle ayaklanmasının (Fransa, 1968) yolunu büyük ölçüde gösteriyordu. Her düzenin kendi anlayışı içinde sorunlara getirdiği çözümlerin görece değeri ya da yeterliliği buradaki konumuz değil. Bizi ilgilendiren, Batı Marksizmi'ne özgü, aydınlatılması ve üzerinde durulması gereken teorik yeniliklerin ortak yönüdür.

Söz konusu teorik yenilikler ne kadar farklı, ne kadar kural dışı olursa olsun, o yenilikleri birleştiren temel bir özellik var: ortak ve gizli bir kötümserlik. Bu geleneğin özündeki bütün büyük farklılıklar ve gelişmeler, yol açtığı etkilerin ya da vardığı sonuçların kopkoyu umutsuzluğuyla tarihî maddeciliğin klasik mirasından ayrılır. 1920 ile 1960 arasında Marksizm bu bakımdan Batı'da yavaş yavaş renk değiştirdi. Tarihî maddeciliğin kurucuları ile onların haleflerinin inancı, iyimserliği gitgide yok oldu. Bu dönemin düşünce birliği içindeki neredeyse her önemli yeni tema bu umudun azalışını, güvenin kayboluşunu gözler önüne serer. Gramsci'nin teorik mirası, ekonomik çöküntülere seleflerinin düşündüğünden daha dayanıklı olan kapitalist iktidarın çok güçlü yapısına karşı uzun bir yıpratma savaşı verilmesini öngörüyordu; gözle görülür, açık seçik bir sonuç veremeyecek bir mücadeleydi bu. Hayatı çağının ve ulusunun işçi sınıfının siyasî geleceğine şaşmaz biçimde bağlı olan Gramsci'nin devrimci mizacı "akılın kötümserliği, iradenin iyimserliği" özdeyişinde özlü bir biçimde dil gelir. Henüz temsilcisi olmayan, yeni bir Marksizmin vereceği sesi bilinçli olarak kavrayıp yönlendiren tek adam da gene Gramsci'ydi. Frankfurt Okulu'nun çalışmalarına sinen karamsarlık Gramsci'ninkiyle karşılaştırılamayacak, hiçbir direnme gücü aşılamayan bir karamsarlıktı. Adorno ile Horkheimer, insanın, kapitalizmin ötesinde bir kurtuluş alanı olarak doğaya mutlak anlamda üstünlük kurma fikrini tartışma konusu haline getirdiler. Marcuse insanın yaradılışındaki ütöpik nitelikteki kurtuluş potansiyelini gerçekliğin nesnel doğrultusuna bakarak daha etkileyici bir biçimde yadsıyabilmek ve sınaileşmiş işçi sınıfının kapitalizm içinde belki de eriyip tarihe karıştığı sonucuna varabilmek için kullandılar. Althusser ile Sartre'ın kötümserlikleri daha başka, ama öteki teorisyenlerinki kadar ciddi bir görüşten do-

guyordu: sosyalizmin kendi yapısı. Althusser komünizmin bile bir toplum düzeni olarak içinde yaşayan bireylere bütün çıplaklığıyla görünmeyen bir düzen olarak kalacağını ve onları uyrukları olarak durmadan bir özgürlük yanılmasıyla aldatacağını söylüyordu. Sartre ise, proletarya diktatörlüğü fikrini gerçekleştiremeyecek bir şey olduğu için reddediyor, sosyalist devrimlerin bürokratikleşmesini, yol açtığı şeyleri bu yüzyılda henüz anlayamayan kılığın kaçınılmaz sonucu olarak yorumluyordu.

Bu özgül, bağımsız tezler sosyalist hareketin erken tarihinde hiç alışılmamış genel vurgular ve farklılaşmalar getirdi. Bunlar da, bir anlamda, Batı'da Marksizmin içinde bulunduğu tarihî atmosferin geçirdiği büyük değişikliğin şaşmaz belirtileriydi. Tarihî maddeciliğin geleneği içinde daha önceki hiçbir düşünür Adorno ya da Sartre'in, Althusser ya da Gramsci'nin kullandığı kelimeler ve mecazlarla yazı yazmazdı. Frankfurt Okulu'nun hiç değişmeyen tarihî algılayış biçimini Marx'ın ya da Engels'in kolay kolay içinden çıkamayacakları bir dille en iyi yansıtan yazar Benjamin oldu: "Tarihin meleşini zihnimizde şöyle canlandırabiliriz: Melek'in yüzü geçmişe dönük. Bizim bir olaylar zinciri olarak algıladığımız şeyi, o, enkaz üstüne enkaz yığan, eline geçeni yerle bir eden tek bir felaket gibi görür. Melek oradan ayrılmamak, ölüleri uyandırmak, paramparça olan şeyi bütünleştirmek ister. Ama Cennet Bahçesi'nden bir fırtına esmektedir; fırtına öylesine şiddetli bir fırtınadır ki, uçan Melek kanatlarını bile kapatamaz olur. Karşı koyamayacağı bir güçle, sırt çevirdiği geleceğe doğru sürükler onu, bu arada önündeki yıkıntılar büyür, büyüdükçe göğe doğru yükselir. Bu fırtına bizim ilerleme dediğimiz şeydir işte." Benjamin bütün sınıf mücadelelerinin tarihçesini de şu tipik cümleyle verir: "Düşman kazanırsa *ölüler bile* ondan kurtulamayacaktır; bu düşmanın kazandığı zaferlerin de sonu gelmiş

değildir.”³⁶ Öte yandan, hapisteki yenik Gramsci döneminin devrimci bir sosyalistinin yapması gereken şeyi umutsuz bir çilekeş tavrıyla özetliyordu: “Temelinden değişen bir şey var. Burası açık. Ama değişen ne? İlk onlar, etkin roller oynayabilmek için, tarihin çiftçileri olmak istediler. Hiç kimse tarihin ‘gübresi’ olmak istemedi. Peki ama, gübrenemeyen toprak işlenebilir mi? Çiftçi de, gübre de gereklidir bu yüzden. Soyut düzeyde bunu hepsi kabul ediyordu. Ama ya uygulamada? Gübre için gübre, sonra geri çekil, gölgelere, karanlığa dön. Şimdi durum değişti, çünkü kendilerini ‘felsefi olarak’ ‘gübre’ yerine koyan ve öyle olmaları gerektiğini bilenler var... Bir gün için aslan gibi yaşamakla yüz yıl bir koyun olarak yaşamak arasında bir tercihte bulunmak bile söz konusu değil. Bir gün şöyle dursun, bir dakika bile aslan olarak yaşamazsın; yıllarca koyundan çok daha aşağı bir yaratık gibi yaşar, öyle yaşaman gerektiğini bilirsin.”³⁷

Benjamin’le Gramsci faşizmin kurbanlarıydı. Ama savaştan sonraki dönemde de Batı Marksizmi’nin uyandırdığı genel izlenim iç karartıcılıkta faşizm döneminden pek geri kalmadı. Örneğin Althusser belki de en güçlü denemesinde bilinçdışını korkunç bir şiddetle harekete geçiren toplumsal gelişmenin doğuşundan çocukluğuna kadarki dönemini “bütün yetişkinlerin geçtikleri” çetin bir sınav olarak tanımlayacaktı: “İnsanın yaşaması ya da ölmesi için verilen mücadelenin yol açtığı yaraları, zayıflıkları, sertlikleri en gizli yerlerinde, yani en yaygaracı yerlerinde taşıyan bu insanlar bu zaferin hiçbir zaman unutmayan tanıkları, çoğu zaman da kurbanlarıdır. Kimileri, çoğunluğu, az çok zararsız atlatmıştır bunu, hiç olmazsa durumlarının böyle olduğunu söylerler onlar; bu eski savaşçıların birçoğu durumun

36 *Illuminations*, s. 259-260, s. 257.

37 *Prison Notebooks*, s. xciii.

izlerini ömürleri boyunca taşır; kimileri, daha kavga başlamadan ölürler, eski yaraları “tedaviye cevap verememe”nin yol açtığı mutlak baskı yüzünden bir ruhsal patlamayla depresir, delilik durumu ortaya çıkar; sayıca daha kalabalık, sizin istediğiniz gibi “normal” olan öbürleri ise “organik” anlamda çürürler. İnsanlık resmî ölümlerini ancak savaş anıtlarına yazar; yalnız *insan* kurtlar ile insan tanrıların birbirlerini parçalayıp kurban ettikleri insan savaşlarında insan olarak vaktinde ölmeyi, yani geç ölmeyi başaranlardır bunlar.”³⁸ Bir kıtlık dünyasında insanlar arasındaki ilişkiyi tasvir edebilmek için bir başka korkunç mecazı da Sartre kullanacaktı: “Türdeşimiz bize başka bir varlık gibi görüldüğü sürece, bir insan-karşıtı olarak, yani bizi ölümle tehdit eden insan olarak görünür. Bir başka deyişle, genel olarak amaçlarını (bu amaçlar kendi amaçlarımızdır), araçlarını (bu araçları biz de paylaşıyoruz) ve edimlerinin diyalektik yapısını anlarız onun; ama bunları *bir başka türün*, bizim şeytansı eşimizin ayırt edici nitelikleriymiş gibi anlarız. Gerçekte hiçbir varlık, yırtıcı hayvanlar da, mikroplar da, amacı insanı yok etmek olan, insan aklını anlama ve yenme yeteneğini kazanmış bu akıllı, etobur, acımasız tür kadar öldürücü değildir. Bu tür, hiç şüphesiz, bizim türümüzdür; kıtlık ortamında her insanın başka insanlarda gördüğü şeydir bu.”³⁹ Marx’ın, Labriola’nın ya da Lenin’in dünyasına büsbütün yabancı bir yazı dilinin örnekleridir bunlar. Bu metinler, hiçbiri de faşizme ya da kapitalizme karşı mücadelede iyimser iradeyi elden bırakmayan yazarların bilinen amaçlarını ya da tezlerini⁴⁰ aşan gizli bir kötümserliği açığa

38 *Lenin and Philosophy*, s. 189-190.

39 *Critique de la Raison Dialectique*, s. 208.

40 Bu noktada, daha önce değindiğimiz Sebastiano Timpanaro’nun yazılarından söz etmek yerinde olur. Timpanaro’nun eseri, savaştan sonra yazılan, “Batı Marksizmi” adını verdiği Marksizmin en tutarlı ve en çarpıcı reddidir. Ancak,

vrur. Marksizm bir zamanlar sosyalizm için düşünöleme-
yen düşünöceleri onlar yoluyla dile getirdi.

Batı Marksizmi'ni ayrı bir gelenek olarak belirleyen özellik-
ler kümesini özetleyebiliriz artık. Proletarya devrimlerinin
Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa kapitalizminin ileri
bölgelerinde uğradığı başarısızlığın doğurduğu Batı Mark-
sizmi, sosyalist teori ile işçi sınıfı pratiği arasında gittikçe
artan kopukluk içinde gelişti. Başlangıçta Sovyet devletini.

Timpanaro'nun eserinin, kendisine karşı, çok çeşitli eleştirel yönlerden yu-
karıda gösterdiğimiz kalıba uyması büsbütün çarpıcıdır. Çünkü onun yazdık-
larının da odak noktası, temelinde, siyasi ya da ekonomik değil, felsefidir. Üs-
telik, o da başkaları gibi, Marx'ı doğuran fikir kaynaklarını bulmaya ve Mark-
sizme, ondan hareket ederek, temelden yeni bir yorum getirmeye çalışır.
Marx'a yön veren selef bu kez, Marx'la Engels'in maddeciliğinin yararlı, gerek-
li bir tamamlayıcısı olduğuna inandığı şair Giacomo Leopardi'dir. Ona göre
Leopardi'nin maddeciliği düşman bir doğanın insana musallat ettiği zayıflığın
ve ölümlülüğün koyduğu engellerin aşılmazlığının şaşmaz bilincini yansıtı-
yordu. Buna bağlı olarak, Timpanaro'nun eserinin en belirgin teması insanın
tarihe karşı değil, doğanın insana karşı kazanacağı mutlak zaferin kaçınılmaz-
lığıdır. Timpanaro bu açıdan, sonuçta, taşıdığı, klasiklere özgü hüznle belki
de yüzyılın bütün sosyalist düşünürlerinden daha kötümserdir. Timpanaro
bütün bu özellikleriyle, karşı çıktığı Batı Marksizmi geleneğinin aykırı ama
ayrılmaz bir parçasıdır. Wilamowitz'den Pasquali'ye kadar bütünüyle Mark-
sizm dışında kalan bilim adamlarının ağır bastığı bir bilim dalı olan antik filo-
lojinin Timpanaro'nun kişiliğindeki bir kimse için dikkate değer bir önem ta-
şımasının da bu kitapta gösterilen kalıba uygun düştüğü söylenebilir. Ancak,
Timpanaro'nun eserinin birçok yönden Batı Marksizmi'nin kurallarıyla gerçek
ve açık bir karşıtlık gösterdiği de hemen belirtilmelidir. Aradaki fark şudur:
Timpanaro hiçbir zaman felsefeyi öncelikle epistemolojik olan bir uğraşa in-
dirgememiştir. Engels'in mirasına eleştirel bir tutumla bağlı kalıp gerçek bir
dünya görüşü geliştirmeye çalışmıştır; Leopardi'den yararlanışını, hiçbir za-
man, Marx'ın bu şairden etkilendiği ya da bu şairi tanıdığı, ya da bu iki dü-
şünce sisteminin bağdaştığı yolundaki bir iddiaya dayandırmaz: Leopardi'yi
Marx'ta gizli kalmış bir şeyi değil de, Marx'ta eksikliği duyulan bir şeyi bul-
muş bir kimse olarak gösterir; onun kötümserliğini açık bir dille bilinçli bir
şekilde ortaya koyar ve savunur. Son olarak, Timpanaro'nun bütün bu özellik-
lerine, onun resmî komünizmin etkinlik alanına Batı Marksizmi'nin bütün
temsilcilerinden daha uzak olduğu da eklenebilir. 1923'te doğan Timpanaro
ne komünist partisi üyesiydi, ne de bağımsız bir aydın; bu benzersiz düşünür
bir başka işçi sınıfı partisinin (ilkın İtalya'da İtalyan Sosyalist Partisi'nin sol
kanadının, daha sonra da PSIUP'nin) militanıydı.

emperyalistlerce yalnızlığa itilmesiyle açılan bu teori-pratik uçurumu, SSCB ile Komintern'in Stalin'in yönetiminde bürokratlaşmasıyla kurumsal olarak genişleyip pekişti. Batı'da ortaya çıkan yeni Marksizmin çerçevesindeki teorisyenlere göre resmî komünist hareket (ister katılsınlar, ister ittifak kurmuş olsunlar, ister reddetsinler) uluslararası işçi sınıfının tek gerçek varlığını temsil ediyordu. Bu dönemin komünist partilerinin bünyesindeki yapısal nitelikteki teori-pratik ayrılığı klasik Marksizme özgü siyaset ile düşüncüyü birleştiren bir çalışma birliği kurulmasını önlüyordu. Bunun sonucu olarak, ülkelerinin işçi sınıfından uzak kalan teorisyenler üniversitelere çekildiler, teori de ekonomi ile siyasetten felsefeye kaydı. Bu uzmanlaşma gitgide artan dil zorluğunu getirdi; dil zorluğu kitleden uzaklığın getirdiği teknik engellerin bir göstergesiydi. Bu durum, öte yandan, uluslararası bilgi düzeyinin ya da değişik ülkelerin teorisyenleri arasındaki bildirişim düzeyinin düşmesine de yol açtı. İşçi sınıfı pratiği ile arasındaki canlı bağı yitirmesi, Marksist teoriyi ortaklığa girdiği Marksizm dışı, idealist çağdaş düşünce sistemleri içinde kalan tipik, çelişik bir gelişmeye yöneltti. Marx'ın ilk metinlerinin keşfedilmesiyle birlikte teorisyenlerin felsefeyi meslek olarak seçmesi, Marksizmin eski Avrupa felsefî düşüncesi içindeki fikir kaynaklarının geçmişe dönük genel arayışını getirdi, tarihî maddeciliğin de bu arayışın ışığında yeniden yorumlanmasına yol açtı. Bu gelişmenin sonuçları üç yönlüdür. Birincisi, temel olarak yöntem sorunları üzerinde odaklaşan epistemolojik çalışma belirgin bir ağırlık kazandı. İkincisi, yöntemin somut olarak uygulandığı başlıca alan bağımsız bir özellik taşıyan estetik alanı, ya da daha geniş bir anlamda, kültürel üstyapılar oldu. Sonuncusu ise, bu alanın dışında kalan ve çoğunlukla soyut bir biçimde klasik Marksizmde bulunmayan yeni temalar geliştiren yönelişlerin birbirine

benzer bir kötümserlik göstermesiydi. Yöntem yetersizdi, sanat avutma yoluydu, kötümserlik eylemsizlikti. Batı Marksizmi'nin gösterdiği manzara içinde bütün bu öğeleri görmek hiç de zor değildir. Çünkü bu geleneğin kökündeki belirleyici etmen yenilgiyle yoğrulmuş olmasıydı; batılı işçi sınıfları, hangi tarihî görüşten bakılırsa bakılsın, 1920'den sonra büyük bölümü korkunç bir dönem olan uzun bir gerileme ve duraklama dönemi geçirmişlerdi.

Ama geleneğin bütünü buna indirgenemez. Her şeye karşın, büyük düşünürleri reformculuk hastalığına yakalanmadı.⁴¹ Yığınlardan bütün uzaklıklarına karşın, İkinci Enternasyonal'in sınıf mücadelesine çok daha yakın olan teorisyenler gibi kapitalizmin zaferine boyun eğmediler. Ayrıca, verdikleri eserlerin psikolojideki engellenme (inhibition) olgusunu ve dilsizliği andıran susmalar ile dile getirdiği tarihî yaşantı da, birtakım eleştirel yönlerden kapitalist ekonominin en yüksek, sanayi proletaryasının en eski biçimlerini, sosyalizmin de en eski düşünce geleneklerini içine alan en ileri yaşantıydı. Yarattığı ya da yaratılmasını sağladığı Marksizme, bu uzun geçmişin yoksulluğu ile başarısızlığından olduğu kadar zenginliğinden ve karmaşıklığından da, ne kadar çarpık ve eksik biçimlerde olursa olsun, birşeyler ister istemez girdi. Bu Marksizm kendi seçtiği alanlarda tarihî maddeciliğin daha önceki hiçbir döneminde görülmemiş bir incelmilik kazandı. Ama bu alanda ulaştığı derinlik Marksizmin kapsamını genişletmek pahasına elde edildi. Buna karşılık, odak noktası çok daraldı, ama gücünü bütün bütüne yitirmedi. Emperyalizmin son elli yıl içindeki bütün tecrübeleri bugün işçi hareketinin hâlâ sonuçlarını değerlendirmesi gereken kaçınılmaz, temel bir sorun olarak duruyor. Batı Marksizmi bu geçmişin ayrılmaz bir parçası olmuştur,

41 Horkheimer dönüklüğün tek örneğidir; ancak o, Frankfurt Okulu'nda düşünce bakımından her zaman için ikinci derecede bir kişiydi.

emperyalist ülkelerdeki hiçbir devrimci sosyalist yeni kuşak bu gerçeği kolay kolay yadsıyamaz, görmezlikten gelemmez. Bu gelenekle hesaplaşmak, onu hem öğrenerek hem de ondan koparak hesaplaşmak, işte bu yüzden, Marksist teorinin bugünkü durumunun yenilenmesinin ön şartlarından biridir. Bu gerekli ikili tanıma ve kopma hareketi şüphesiz ki başka konulardaki çalışmaların bir kenara bırakılması gerektiği anlamına gelmez. Nesnesinin özü engeldir buna. Çünkü bu konuda söylenecek en son söz, bu geleneğin belli bir coğrafyaya bağlı kalışının onu bağımlı kılıp zayıflattığıdır. Marksizm ancak gerçeklik hakkındaki başka herhangi bir nesnel bilgi ölçüsünde uluslara ya da Avrupa kıtasına özgü, ilke olarak *evrensel* bir bilim düzeyine yükselme özlemini duyuyor. “Batı” terimi, bu anlamıyla, kaçınılmaz olarak *sınırlandırıcı* bir yargıyı dile getiriyor. Evrensellikten yoksunluk bir doğrunun eksikliğini gösterir. Batı Marksizmi ne kadar batılıysa, ister istemez Marksizmden de o kadar uzaktı. Tarihî maddecilik ancak dar görüşlülüğün her türlüşünden kurtulduğu zaman bütün gücünü ortaya koyabilir. Şimdi bu gücü kazanmalıdır işte.

Karşıtlıklar ve Sonuçlar

İşçi hareketinde teoriyi pratikten ayıran, toplumsal sınıfların uzun süren duraklamasını sona erdiren yeni bir dönemin doğduğu, bugün artık gözle görülür bir gerçektir. Fransa'da 1968 Mayıs'ındaki başkaldırı bu yeni dönemin doğuşu yönünde büyük bir tarihî dönemeç oldu. İleri kapitalist toplumda, barış yıllarının emperyalist refah ve burjuva demokrasisi düzeninde, elli yıla yakın bir süredir ilk kez kitlesel bir devrimci hareket başgösterdi. Bu patlama Fransız Komünist Partisi'nin dışında gerçekleşmişti. Bu hareketle, batı Avrupa'da teori ile siyasetin geçmişte buluşamamasının iki önemli şartı ilk kez geçerliliğini yitirmeye başlıyordu. Bürokratlaşmış bir partinin denetimi dışındaki devrimci kitlelerin yeniden doğuşu, Marksist teori ile işçi sınıfı pratiğinin *birleşebileceğini* bir kez daha göstermişti. Gerçekte, Mayıs başkaldırısı bir devrim değildi elbette; Fransa'da asıl proleter güç bugün de ne örgüt olarak, ne de ideoloji olarak FKP'yi terk etmiştir. Devrimci teori ile kitlelerin mücadelesi arasındaki uzaklık, 1968 Mayıs-Haziran aylarında Paris'te bir gecede ortadan kaldırılamayacak kadar büyüktü;

ancak, 1920'nin çalkantısında Torino genel grevinin uğradığı yenilgiden sonra Avrupa'da gitgide genişleyen teori-pratik uçurumu daraltılabildiği ölçüde daraltılmıştı. Üstelik, Fransa'daki başkaldırı dünyadan kopuk bir yaşantı olarak da kalmayacaktı. Bunu izleyen yıllar, emperyalist ülkelerde işçi sınıfının 1920'lerin başından beri görülmemiş derecede yayılan uluslararası ayaklanma dalgasına sahne oldu: 1969'da İtalyan proletaryası ülkede gelmiş geçmiş en büyük grev dalgasını başlattı; 1972'de İngiliz işçi sınıfı sanayide tarihinin en başarılı saldırı eylemine girişti, ulusal ekonomiyi felce uğrattı; 1973'te Japon işçileri o güne kadar görülmuş en geniş saldırılarını başlattılar; 1974'te dünya kapitalist ekonomisi savaştan bu yana ilk büyük eşzamanlı duraklama dönemine girdi. Marksist teoriyle kitle pratiği arasındaki "devrimci devre"nin işçi sınıfının gerçek mücadeleleriyle düğümlenen yeniden açılıma imkânı gittikçe arttı. Teoriyle pratiğin bu şekilde yeniden birleşmesi Marksizmin kendisini dönüştürebilir, geçmişte tarihî maddeciliğin kurucularını yaratan şartları yeniden yaratabilirdi.

Öte yandan, Mayıs başkaldırısının başlattığı zincirleme eylemler ileri kapitalist bölgelerde tarihî maddeciliğin günümüzdeki arayışı üzerinde bir başka önemli etki daha gösterdi. Lukács ile Korsch'tan Gramsci'ye ya da Althusser'e kadar Batı Marksizmi, SSCB'de Stalin'in zaferinden sonra bütün Avrupa solunun düşünce tarihinde birçok bakımdan sahnenin önünde yer alıyordu. Ancak, bu dönem boyunca "sahne arkasında" büsbütün farklı nitelikte bir gelenek ortaya çıkıp gelişti, Fransa'da patlak veren hareket sırasında ve daha sonra ilk defa geniş bir siyasî ilgi uyandırdı. Bilindiği gibi, Troçki'nin teorisi ve mirasıydı bu. Daha önce de gördüğümüz gibi, Batı Marksizmi, devrimci bir sınıf olarak uluslararası proletaryanın cisimleşmiş tek tarihî varlığı olan

resmî komünizmin her zaman çekim alanı içinde yer almıştı. Batı Marksizmi Stalinciliği hiçbir zaman tam anlamıyla benimsememiş, ama hiçbir zaman da onunla etkili bir şekilde savaşmamıştı. Batı Marksizmi'nin birbirini izleyen düşünürleri Stalinciliğe karşı hangi farklı tavrı benimserlerse benimsesinler, hepsi de onun dışında etkili bir sosyalist eylem gerçekliği ya da ortamı olmadığı görüşünde birleşiyordu. Onları Troçki'den ayıran siyasî dünya da buydu. Çünkü Lenin'in ölümünden sonra Troçki, uluslararası işçi hareketini bürokratik baskıdan kurtarıp kapitalizmi dünya çapında çökertecek gücü ona yeniden kazandırmaya yönelik bir pratik ve teorik mücadeleye adanmıştı hayatını. 20'lerde SBKP'deki parti içi çatışmada yenik düşen ve Stalin'in simgelediği rejimin karşısına dikilen bir tehlike olarak SSCB'den sürgün edilen Troçki'nin Marksist teorinin geliştirilmesi yolundaki en kalıcı çalışmaları sürgünde başladı.¹ Yeni eserleri olağanüstü bir kitle ayaklanması (Ekim Devrimi) örneğinden kaynaklanıyordu. Gelgelelim Troçkicilik bir sistem olarak geç doğmuştu; devrimden çok sonra, devrimi gerçekleştiren yaşantı yitip tükenince ortaya çıkmıştı. Nitekim Troçki'nin sürgündeki ilk büyük ürünü onun çapında bir Marksist teorisyenden beklenmeyecek bir şey olan somut bir tarih eseri idi. *History of the Russian Revolution* [Rus Devriminin Tarihi] (1930) birçok yönden bugüne kadarki Marksist tarih edebiyatının en üstün, bir tarihçinin ustalığını ve heyecanını bir siyasî önderin ve bir örgütçünün etkinliği ve belleğiyle birleştirerek geçmişi yeniden değerlendirmenin de tek büyük örneğidir.

Troçki'nin bunu izleyen başarısı bazı bakımlardan daha da önemliydi. Türkiye'de bir adada yalnız yaşarken, uzaktan uzağa, Almanya'da nazizmin doğuşu üzerine bir dizi

1 Oysa Troçki'yi böyle bir geleceğe götüren durumun kökleri onun *Results and Prospects* [Sonuçlar ve Olasılıklar] adlı eserinde belirmişti.

makale yazdı. *Siyasî konjonktür* üzerine somut bir inceleme olan bu metinler tarihî maddeciliğin tarihinde eşsiz bir değer taşır. Bu alanda Lenin bile hiçbir zaman bu derinlikte ve karmaşıklıkta bir eser vermedi. Troçki'nin Alman faşizmine ilişkin makaleleri, doğrusu, bir 20. yüzyıl *kapitalist devletin* ve Nazi diktatörlüğünün kuruluşunun ilk gerçek Marksist çözümlemesidir.² Troçki'nin Alman işçi sınıfını onu tehdit eden ölüm tehlikesine karşı silahlandırmayı amaçlayan bu uyarısındaki enternasyonalist tutum ömrü boyunca değişmedi. Hiçbir ulusun proletaryasıyla maddî bir temas kurmadan ülkeden ülkeye sürgün edilen ve izlenen Troçki batı Avrupa sahnesinde en yüksek düzeyde siyasî çözümler üretmeye devam etti. Fransa, İngiltere ve İspanya'nın toplum yapılarının ulusal özelliğini Lenin'in (öncelikle Rusya üzerinde duran) makalelerinde hiçbir zaman ulaşamadığı bir ustalıkla inceledi.³ Son olarak da, Stalin'in yönetimindeki Sovyet devletinin niteliği ile SSCB'ni bekleyen geleceğin, dayandığı kanıtları klasiklere özgü bir ustalıkla belgeleyip geliştirdiği, titiz, geniş kapsamlı bir teorisini vermeye girişti.⁴ Troçki'nin bu başarısının tarihî ölçüsünü kavramak bugün bile kolay değildir.

Troçki'nin düşüncesiyle, eseriyle bıraktığı mirası aydınlatılabilecek kadar geniş yerimiz yok burada. Bir gün, bu afo-

2 Bu yargı aykırı görünebilir, buna daha sonra değineceğiz. Almanya üzerine yazılmış bu metinlerin ilk Almanca basımının çıktığı 1970 yılına kadar kitap olarak yayımlanmaması Troçki'nin bıraktığı mirasın akıbetini gösterir. Aynı metnin İngilizce çevirisi için bkz.: *The Struggle Against Fascism in Germany* (Faşizme Karşı Mücadele, çev. Orhan Dilber – Orhan Koçak, Köz Yayınları, 1977), New York 1971.

3 Bugün derlenen metinleri, sırasıyla, *Whither France?* (1970), *On Britain* (1973) ve *Spanish Revolution* (1973) New York'ta yayımlanmıştır. Britanya ile ilgili makalelerinin çoğu 20'lerde yazılmıştır; ancak bu derlemede, 30'larda yazdığı bazı önemli metinler de unutulmuştur.

4 *The Revolution Betrayed, The Class Nature of the Soviet State;* ve *In Defense of Marxism* (New York 1965) bunlar arasında başra gelir.

roz edilmiş, sövülmüş, yalnız bırakılmış ve bölünmüş gele-
neğin içindeki görünmeyen kanalların ve akıntıların bütün
çeşitliliğiyle incelenmesi gerekecektir. Geleneğin zenginliği
geleceğin tarihçilerini şaşırtabilir. Ama burada, Troçki'nin
sonraki mirasçılarında birkaçının eserine değinmekle ye-
tinmek zorundayız. Ondan sonra gelen kuşağın en yetenek-
li temsilcileri Polonya ile Rusya arasındaki sınır şehirlerin-
deki doğu Avrupalı aydınlar arasından çıktı. Krakov yakın-
larında doğan Isaac Deutscher (1907-1967) gizli Polonya
Komünist Partisi'nin bir militanıydı; nazizmin 1933'te ikti-
dara gelişiyle ilgili siyaseti yüzünden Komintern'den ayrıl-
mış, Pilsudski Polonya'sında işçi sınıfı içinde muhalif bir
Troçkici grubun üyesi olarak beş yıl mücadele etmişti. İkinci
Dünya Savaşı'nın arefesinde Troçki'nin Dördüncü Enter-
nasyonal'i örgütleme kararına karşı çıkmış, teori ile pratik
arasında artık sürdürülemeyeceğine inandığı siyasî birliğin
korunması çabasıyla İngiltere'ye göç etmişti.⁵ Deutscher,
İngiltere'de savaştan sonra meslektan bir tarihçi
oldu. Sovyet devriminin gelişme süreci ve sonuçları konu-
sunda kendisine dünya çapında ün kazandıran büyük eser-
ler verdi. Troçki'den ayrı görüşleri olmasına karşın, değiş-
meyen odak noktaları olduğundan daha yakın olamazdı
birbirine. Troçki ölümünden önce Stalin'in hayatı üzerinde
çalışıyordu; bu çalışmayı selefinin bıraktığı yerden sürdü-
ren Deutscher'in ilk eseri de Stalin'in biyografisi oldu. Bun-
dan sonra Deutscher'in en büyük eseri Troçki'nin biyografi-
si olacaktı.⁶ En önemli çağdaşı ve çalışma arkadaşı bir baş-
ka tarihçiydi. Lvov'da doğan Roman Rosdolski (1898-
1967) batı Ukrayna Komünist Partisi'nin kurucularından

5 Deutscher'in ilk dönemi hakkında bkz., Daniel Singer, "Armed with a Pen", D. Horowitz basımı, *Isaac Deutscher, The Man and His Work*, Londra 1971, s. 20-37.

6 *The Prophet Armed* (1954); *The Prophet Unarmed* (1959); *The Prophet Outcast* (1963).

biriydi. Riazanov'un yönetiminde Marx-Engels Enstitüsü'nün Viyana'daki temsilci üyesi olarak çalışan Rosdolski, Troçki'nin SSCB'de Stalinciliğin pekiştirilmesine ve Komintern'in 30'ların başında Alman faşizmiyle ilgili siyasetine yönelttiği eleştiriyi destekledi. 1934'te Lvov'a dönüp 1938'e kadar orada kaldı, Galiçya'daki yerel Troçkici harekette çalıştı, bu arada bölgedeki serfliğin tarihi üzerine uzun bir inceleme yazdı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman ordusuna tutsak düşen Rosdolski Nazi toplama kamplarına hapsedildi. 1945'te özgürlüğüne kavuşunca Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etti, etkin siyaseti bırakıp New York ve Detroit'te bağımsız bir araştırmacı olarak çalıştı. Lenin'in çağından bu yana Avrupa'da ulusal sorun üzerine yazılmış birkaç önemli Marksist metinden birini yazdı.⁷ Ama baş eseri, ölümünden sonra 1968'de Batı Almanya'da yayımlanan Marx'ın *Grundrisse*'si ile, bu eserin *Kapital*'le ilişkisini incelediği iki ciltlik uzun eserdir.⁸ Marx'ın ekonomi konusunda olgunlaşan fikir mimarisini yeniden kuran bu büyük çaplı eserin amacı, çağının Marksizminin Avusturya Marksizminin iki savaş arasındaki dönemde silinmesi sonucu koptuğu tarihî maddeciliğin temel ekonomi geleneğine yeniden katılmasını sağlamaktı. Troçki, kuşağının birçok teorisyeninden farklı olarak, büyük çaplı bir ekonomi eseri yazmamıştı; meslekten bir iktisatçı olmayan Rosdolski, bolşevizmi ve Avusturya Marksizmini yaratan doğu Avrupa kültürünün yaşayan tek temsilcisi olarak, bu işi, gelecek kuşaklara karşı bir ödev duygusuyla üstlendi.⁹ Rosdols-

7 *Friedrich Engels und das Problem der "Geschichtslosen Völker"*, Hanover 1964. Rosdolski'nin biyografisi için *Quatrième Internationale*'nin Nisan 1968'de çıkan 33. sayısındaki metne bkz.

8 *Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen Kapitals*, Frankfurt 1968.

9 "Bu yazar meslek olarak ne iktisatçıdır, ne de filozof. Bu yüzyılın ilk üç çeyreğinde olduğu gibi bugün de bu konuda hazırlıklı Marksist teorisyenlerden ku-

ki'nin bu umudu boşa çıkmadı. Dört yıl sonra, savaştan sonra Dördüncü Enternasyonal'de sivrilmeyen önce direniş hareketinde etkinlik gösteren ve Nazilerce tutuklanan Belçikalı bir Troçkici, Ernest Mandel, Almanya'da, "son çağ kapitalizmi"ni bütün yönleriyle incelediği kitabını (*Late Capitalism*) yayımladığında doğrudan doğruya Rosdolski'ye borçluymuştu bu eseri.¹⁰ Eser, kapitalist üretim tarzının İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bütün dünyada gösterdiği gelişmenin klasik Marksist kavramlar çerçevesinde kurulmuş ilk teorik çözümlemesiydi.

Bu açıdan, Troçki'ye bağlı gelenek, birçok temel noktada Batı Marksizmi geleneğinin tam karşı kutbunda yer aldı. Felsefeye değil, siyasete ve ekonomiye ağırlık verdi. Kararlı bir tavırla enternasyonalistti, ilgi alanını ya da ufkunu hiçbir zaman tek bir kültürle ya da ülkeyle sınırlandırmadı. Hem açık, kararlı bir dille konuştu, hem de verdiği en parlak nesir örnekleriyle (Troçki ya da Deutscher) her geleneğin en iyi yazarlarının düzeyinde ya da onlardan daha üstün bir edebî değer kazandı. Üniversite kürsülerinde çalışmadı. Temsilcileri kovuşturmayla uğradı, kanunî haklarından yoksun bırakıldı. Troçki Meksika'da öldürüldü. Polonya'ya ya da Ukrayna'ya dönemeyen Deutscher ile Rosdolski sürgünde yaşadılar. Mandel'e Fransa, Batı Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde bugüne kadar barınma hakkı tanınmadı. Bunlara başka adlar da eklenebilir. Teoriyle pratiğin Marksist birliğini korumaya çalışmanın bedeli, bu yöndeki çalışmalardan sonunda vazgeçildiği durumlarda bile

rulu bir okul olsaydı, *Grundrisse* üstüne bir yorum yazmaya kalkışmazdı. Ne var ki, tanınmış Marksist düşünürlerin son kuşağının birçok temsilcisi ya Hitler'in ya da Stalin'in yarattığı tedhişin kurbanı oldular." *Zur Entstehungsgeschichte*, s. 10-11.

10 *Der Spätkapitalismus (Versuch einer Erklärung)*, Frankfurt 1972; Rosdolski'ye sunuş, s. 9. [Genişletilmiş İngilizce basımında Almanca basımındaki altbaşlık atlanmıştır. Londra NLB 1975.]

yüksek oldu. Ama karşılığında, sosyalizmin geleceği yönünden elde edilen kazanç da çok yüksek oldu. Bu siyasî ve teorik miras, bugün, devrimci Marksizmin uluslararası düzeyde yeniden doğuşunun en önemli unsurlarından birini sağlıyor. Bu mirasın sağladığı kazançların yetersiz, zayıf yanları yok değildir. Troçki'nin Rus devriminin özel formülünü az gelişmiş toplumlar için bir genel kural haline getirmesi bir sorun olarak karşımıza çıkar; Fransa ve İspanya üzerine makaleleri Almanya üzerine yazdıkları kadar sağlam değildir; nazizm hakkındaki çözümlerine de uygun düşmeyen İkinci Dünya Savaşı'na ilişkin yargısında yanılmıştır. Deutscher'in Stalin'den sonra SSCB'de iç reformlara gidileceği yolundaki beklentileri temelsizdi. Rosdolski'nin asıl çalışmaları kapsamı bakımından araştırmacı olmaktan çok sergileyiciydi. Mandel'in bu alanda süren hayli uzun bir sessizlikten sonra yayımlanan incelemesi, özellikle, "Bir Açıklama Denemesi" altbaşlığını taşıyordu. Marksist teorinin gelişmesi, genel olarak, kendi üretiminin maddî şartlarını, yani çağın gerçek proletaryasının toplumsal pratiğini aşamazdı. Teorinin dünyadaki örgütlü işçi sınıfının temel kollarıyla olan kopukluğunun pekişmesi, böylece sanayi kapitalizminin merkezlerinde uzun süre devrimci kitle hareketleri olmaması, bütün Troçkici gelenek üzerinde kaçınılmaz etkilerini bıraktı. Troçkici gelenek de Batı'daki işçi sınıfının uzun tarihî yenilgi döneminin kaçınılmaz zorunluluklarına boyun eğdi. Gelenek kendisini Batı Marksizmi'nden ayıran çağ değişimine meydan okumasının cezasını çekti. Sosyalist devrimle, proletarya demokrasisiyle bağdaşmayan pek çok olaya karşın sosyalist devrimin ve proletarya demokrasisinin geçerliğinin ve gerçekliğinin yeniden onaylanması, bu geleneği iradesi dışında tutuculuğa götürdü. Klasik öğretilerin yaşatılması, geliştirilmesinden daha büyük önem kazandı. İşçi sınıfı davasında zafer sloganları

atmak, kapitalizme ilişkin çözümlerinde ise bozgun kehanetlerine kalkışmak (ikisi de akılcı yargıdan çok, irade eseri idi), bu geleneğin değişmeyen kalıplarının tipik kusurlarıydı. Bu tecrübenin başarılarıyla başarısızlıklarının tarihî bir dökümünü çıkarmak gerekiyor. Troçki ile haleflerinin bıraktıkları mirasın tıpkı bugün Batı Marksizmi'nin mirasını değerlendirebileceğimiz biçimde sistemli, eleştirel bir değerlendirmesine girişmenin vakti nicedir gelmiştir. Ayrıca, Rusya'da sol muhalefetin yenilgiye uğramasından bu yana ilk kez 60'ların sonunda başlayıp gelişen uluslararası sınıf mücadeleleri, işçi sınıflı tartışmaları ve eylemlerinin merkezi durumundaki bölgelerde Troçki'ye bağlanan siyasi fikirlerin yeniden ortaya çıkmasını sağlayacak nesnel imkânları yaratmaya başlamıştır. Bu buluşma gerçekleştiğinde, kitlesel proletarya pratiğinin geniş eleştiri alanı içinde, Troçkici fikirlerin de değeri ölçülmüş olacaktır.

Bu süreç içinde, 70'lere doğru havanın değişmesi Batı Marksizmi'ni de etkilemişti. Bürokratik engellerden kurtulmuş kitlesel bir devrimci hareket içinde teoriyle pratiğin yeniden birleşmesi bu geleneğin sonu demektir. Tarihî bir biçim olarak onu yaratan teori-pratik ayrılığı sorununun üstesinden gelindiğinde silinip gidecektir Batı Marksizmi. Bu sorunun aşılmasının ön belirtileri bugün gözle görülebilir bir gerçektir; ama süreç henüz başarıyla tamamlanmış olmaktan uzaktır. İçinde bulunduğumuz dönem hâlâ bir geçiş dönemidir. Bugüne kadar hep Batı Marksizmi'nin temelindeki ağırlık merkezi olarak kalan Avrupa kıtasının büyük komünist partileri henüz yok olma noktasından uzaktır; devrimci örgüt olarak bu partilerin saygınlığı aydınlar arasında azalmışsa da, ülkelerinin işçi sınıfları içindeki ağırlıklarında dikkate değer bir azalma olmamıştır. Batı Marksizmi'nin şimdiye kadar ele aldığımız büyük teoris-

yenlerinin birçoğu bugün yaşamıyor. Yaşayanlar ise, Fransa'daki Mayıs ayaklanmasının yarattığı yeni şartlara, bugüne kadar, kendi teorilerini dikkate değer bir biçimde geliştirerek cevap verememişlerdir. Kurdukları düşünce süreci, büyük bir bölümüyle, çoktan aşılıştı belki de. Bu geleneğin etkisi altında yetişen genç kuşakta, öncekilerin felsefi alanı dışına çıkıp ekonomi ve siyaset teorisine daha yakın bir ilgiyle eğilme yönünde belli bir değişme görüldü.¹¹ Ne var ki bu değişme, çoğu zaman, görüş açısının sadece Sovyet komünizminden Çin komünizmine kaymasıyla birlikte oldu. Örgütsel ve ideolojik gerekçeleri pek belli olmadan bir kutuptan öbür kutba kayılırken Çin'in SSCB'nin yerini alması, Batı Marksizmi'nin içten içe süren siyasî yaderkliği-ni* temelden ortadan kaldırmadı. Eski teorisyen kuşağının kimi temsilcilerinin (Althusser ya da Sartre) bir kutuptan öteki kutba pek duraksamadan geçmeleri, bu yapısal ilişkinin değişmediğini gösterir sadece.¹² Bu ilişki değişmediği sürece, Batı Marksizmi içinde temelden yeni yönelişler ortaya çıkması düşünülemez. Bu geleneğin hayatta olan yaşlı teorisyenleri, olsa olsa, eski felsefi fikirlerini tekrarlayıp kendilerini tüketebilirler. Onların öğrencilerinin geleceği elbette daha aydınlıktır.

Gelgelelim, Almanya, Fransa ve İtalya'da üretilen Batı Marksizmi'nin, asıl gelişme bölgesindeki akıbeti ne olursa olsun, son birkaç yılda başta Anglo-Sakson ve kuzey ülkeleri olmak üzere kapitalist dünyanın yeni bölgelerinde geniş ölçüde tanındığı ortaya çıktı. Bu yaygınlaşmanın verece-

11 Bu tür eserlerin en dikkate değer olanları Nicos Poulantzas'ındır: *Political Power and Social Classes* (Siyasî İktidar ve Toplumsal Sınıflar), Londra NLB/SW 1973 ve *Fascism and Dictatorship* (Faşizm ve Diktatörlük, çev. Ahmet Insel, İletişim Yayınları, 2004), Londra NLB 1974.

(*) Yaderklik: Özerklik karşıtı; içeriden değil de, dışarıdan belirlenen.

12 Maoculuğun niteliği ve etkisi bu kitabın kapsamı dışında kalıyor; bu konuyu bir başka yerde uzun uzadıya ele almak gerekecektir.

gi sonuçlar şimdiden kestirilemez. Bu ulusların hiçbiri, tarihte, güçlü bir komünist hareket yaratamadığı gibi, bugüne kadar dikkate değer bir Marksist teori de üretmedi. Ancak, bunlardan bazılarının kendilerine özgü zenginlikleri de yok değildir. Özellikle İngiltere’de, işçi sınıfı, sanayi düzeyinde dünyanın en güçlü işçi sınıfı olarak kalmış, Marksist *tarihyazını* alanında İngiltere belki de bütün ülkeleri geride bırakmıştır. Bu bölgede bugüne kadar başka ülkelere oranla daha düşük bir düzeyde kalan geniş anlamdaki Marksist kültür şaşırtıcı derecede hızlı bir değişime uğrayabilir. Eşitsiz gelişme kanunu teorinin gelişme hızı ile dağıtımını da düzenliyor çünkü: “sona kalmanın” sağladığı kazançtan yararlanan geri kalmış ülkeler kısa bir süre içinde ön sıralara geçebilirler. Ama şunu güvenle söyleyebiliriz ki, Marksizm, ABD ile İngiltere’ye, yani dünyanın en zengin emperyalist sınıfıyla en eski işçi sınıfının ülkelerine yerleşmedikçe sermaye uygarlığının 20. yüzyılın ikinci yarısında karşılaştığı sorunların bütünü karşısında gücünü sınıması olmayacaktır. ABD ile İngiltere dünya kapitalizminin en büyük iki merkeziken, Lenin’in yaşadığı parlak günlerde bile Üçüncü Enternasyonal’in Anglo-Sakson iktidarlar karşısında ciddi bir ilerleme sağlayamaması, yaşayan bir devrim teorisi olarak başarılarının doruğuna ulaşan tarihî maddeciliğin ne kadar *eksik* olduğunu gösterir. Kapitalist üretim tarzının en zayıf olduğu yerde değil de, *en güçlü* olduğu yerde sosyalist hareketin karşısına çıkardığı çetin bilimsel sorunların çoğu bugün hâlâ çözüm bekliyor. Marksizm bu konuda kendine düşen en çetin görevleri yüklenmek zorundadır artık. Anglo-Sakson dünyasının sağlam, görkemli kalelerinde kendine bir hareket rahatlığı sağlamadıkça, Marksizmin bu sorunlarla yüzleşebileceği düşünülemez.

Lenin kuşağının cevapsız bıraktığı, Stalin döneminin teori-pratik kopukluğuyla da cevaplandırılması imkânsızlaşan

sorular, Batı Marksizmi'nin uzun, dolambaçlı yollara sapmasından beri cevap bekliyor. Felsefenin yetki alanına girmez bu sorunlar. Son elli yılda dünya tarihinde ağırlığını duyuran temel ekonomik ve siyasî gerçeklerle ilgilidir. Söz konusu sorunların ancak çok kısa bir listesini verebilecek kadar yerimiz var burada. İlk, ileri ülkelerde olağan kapitalist iktidarın devlet düzeni olan *burjuva demokrasisinin* gerçek niteliği ve yapısı nedir? Çarlık Rusya'sından çok farklı olan bu tarihî devlet şeklini ne çeşit bir *devrim stratejisi* yıkabilir? Bunun da ötesinde, Batı'da *sosyalist demokrasinin* kurulması nasıl şekillenecektir? Marksist teori birbiriyle bağlantılı bu üç konuya hemen hemen hiç değinmemiştir. Sınıflara bölünmüş bir dünyada "ulus"un bir toplum birimi olarak anlamı ve yeri nedir? Hepsinden önemlisi, son iki yüzyılda ilkel bir kitle-sel güç olgusu olan "milliyetçilik" in karmaşık mekanizmaları nelerdir? Marx'la Engels'den beri bu sorunların hiçbirine yeterli bir cevap verilmemiştir. Bir üretim tarzı olarak *kapitalizmin çağdaş hareket kanunları* nelerdir; bu kanunlara özgü yeni *bunalım* şekilleri var mıdır? Uluslararası bir ekonomik ve siyasî tahakküm düzeni olan emperyalizmin gerçek şekillenışı nedir? Bu konular üzerindeki çalışmalar, Lenin'den ya da Bauer'den bu yana bir hayli değişen bir genel manzara içinde, daha yeni başlamıştır. Son olarak, geri kalmış ülkelerin sosyalist devrimlerinden doğan "bürokratik devletler" in aralarındaki birlik ve ayrılık bakımından temel özellikleri ve zinde yönleri nelerdir? Devrimden sonra Rusya'da "proletarya demokrasisinin yıkılışı"nın ardından, Çin'de ve başka ülkelerde "daha başından proletarya demokrasisi olmadan" devrimler gerçekleşmesi nasıl mümkün olabilmiştir? Böyle bir sürecin kesin sınırları nedir? Troçki bu sürecin ilk bölümünü irdelemeye girişti; ikinci bölümünü görecektir kadar yaşamadı. Bugün tarihî maddeciliğin karşısına dikilen zincirleme sorunların en önemlileri bunlardır.

Daha önce de gördüğümüz gibi, bu sorunların çözümünün ön şartı, sanayi kapitalizminin anayurtlarında örgüt baskısından uzak bir devrimci kitle hareketi doğmasıdır. Sosyalist teoriyle işçi sınıfı pratiği arasında yeni bir birlik kurulması, Marksizmin bugün yoksun olduğu bilgiyi üretmesi için gerekli güçle donanması ancak o zaman mümkün olacaktır. Bu teorinin gelecekteki ortaya çıkış biçimleri de, taşıyıcıları da önceden bilinemez. Ama onların geçmişin klasik modellerini ister istemez tekrarlayacaklarını düşünmek bir yanılgı olur. Marx'la Engels'ten bolşeviklere, Avusturya Marksizminin ileri gelen kişilerinden Batı Marksizmi'nin temsilcilerine kadar, tarihî maddeciliğin büyük teorisyenlerinin hemen hemen hepsi mülk sahibi sınıflardan, üstelik, büyük çoğunluğu da burjuvazinin alt kesimlerinden değil, üst kesimlerinden gelen aydınlar olmuştur.¹³ Gramsci, gerçekten yoksul bir çevreden çıkmış tek örnektir; ama o bile, proletaryadan uzak bir çevrede dünyaya gelmişti. Bu olguya bütün bir dünya tarihi açısından bakılırsa, uluslararası işçi sınıfının bir bütün olarak yaşadığı geçici tecrübesizliği görmemek mümkün değildir. “Eski bolşevikler”in, yani ezici çoğunluğu Rus aydınlarından oluşan, bugün bile büyük ölçüde eğitimsiz durumdaki bir işçi sınıfının tepesinde yer alan siyasî önderlerin güçsüz oluşunun Ekim Devrimi bakımından yarattığı sonuçları hatırlamak gerekir; Stalin'in “eski bolşevikler”le proletaryanın öncülerini 1920'lerde kolaylıkla saf dışı bırakabilmesi bunlar arasındaki toplumsal uçurumla ilgisiz değildir. Kendi kurtuluşuna kalıcılık kazandırabilen bir işçi sınıfı hareketi böyle

13 Göreneksel “küçük burjuva aydını” nitelemesi yukarıda ele aldığımız kişilerin çoğuna uygun düşmez. Birçoğunun ailesi varlıklı imalatçı, tüccar, banker (Engels, Luxemburg, Bauer, Lukács, Grossmann, Adorno, Benjamin, Marcuse, Sweezy); büyük toprak sahibi (Plehanov, Mehring, Labriola); ya da yüksek kademe görevli hukukçu ya da bürokratu (Marx, Lenin).

bir ikilik yaratmayacaktır. Gramsci'nin öngördüğü, proletaryanın kendi safları içinde yetişmiş "organik aydınlar", onun devrimci sosyalizmde oynayacaklarına inandığı yapısal rolü henüz oynamamışlardır.¹⁴ Sosyalist teoriyle proletarya pratiği arasında çok az bağ kurulabilen ya da hiç kurulamayan bir dönemde Batı Marksizmi'nin ayırt edici yönü olan içrekliliğin aşırı biçimleri, Gramsci'nin kavramıyla "geleleneksel aydınlar"ın tutumuna özgüydü. Ama uzun dönemde, Marksist teorinin geleceği, emperyalist toplumların yavaş yavaş kültürel yetenek ve kendilerine güven kazanan sınıflaşmış işçi sınıflarının organik biçimde yaratacağı aydınların elinde olacaktır.

Son sözü Lenin'e bırakalım. Onun ünlü "devrimci teori olmadan devrimci hareket olmaz" yargısı haklı olarak sık sık tekrarlanır. Ama o, aynı derecede önem taşıyan şu satırları da yazmıştı: "Doğru devrimci teori ancak gerçek bir kitle hareketinin ve gerçek bir devrimci hareketin pratik eylemiyle kurduğu yakın ilişkiyle son şeklini alır."¹⁵ Her sözün bir ağırlığı var burada. Devrimci teoriyi kurma çalışması işçi sınıfından bir ölçüde uzaklaşarak başlayabilir (nitekim Marx British Museum'da, Lenin savaşıyla çevrili Zürih'te çalıştı), ama teori *doğru* ve *son* şeklini ancak işçi sınıfının ortak mücadelelerine bağlılığıyla alabilir. Yakın geçmişte görüldüğü gibi bir parti örgütüne sadece biçimsel olarak üye olmak böyle bir bağ kurulmasına yetmez; proletaryanın

14 Bugüne kadar Batı işçi sınıfının içinden çıkan düşünürlerin belki de en seçkini bir Britanyalıdır: Raymond Williams. Williams eserlerinde estetik ve kültür sorunlarına ağırlık vermekle Batı Marksizmi'nin ayırt edici kalıbına sıkı sıkıya bağlı kalmışsa da, kendisi Marksist olmamıştır. Bununla birlikte, Williams'ın kendi sınıfına, bu sınıfın bir insanı olarak kendi geçmişine eserlerinde sağlam, kendine güven duyan bir tavırla yer vermesi, çağdaş sosyalist yazarların hiçbirisinde rastlanamayacak ve geleceğin devrimci kültürünün bir parçası olacak nitelikler kazandırmıştır ona.

15 "Left-Wing Communism: An Infantile Disorder" (*Sol Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı* adıyla Türkçe'ye çevrildi), *Selected Works*, c. III, s. 378.

pratik eylemi ile yakın bir ilişki içinde olmak gerekir. Küçük bir devrimci grubun militanı olmak da yetmez. Somut kitle ile bağ kurmak gerekir. Ama kitle hareketine bağlanmak da yeterli değildir, çünkü bu hareket reformcu nitelikte olabilir; teori yüklendiği üstün görevi ancak kitlelerin kendisi devrimci olduğu zaman tamamlayabilir. Başarılı bir Marksist uğraşın bu beş şartı İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ileri kapitalist ülkelerin hiçbirinde bir araya gelmemiştir. Ama bugün, bu şartların yeniden doğması umudu gitgide güçleniyor artık. Olgun bir işçi sınıfı içinde gerçek bir devrimci hareket doğduğu zaman, teorinin "son şekli" daha önce verilen teori örneklerinin hiçbirine benzemeyecektir. Söylenilecek tek şey şudur: kitlelerin kendisi konuştuğunda Batı'nın elli yıldır çıkardığı teorisyenlere benzer teorisyenler ister istemez susacaklardır.

SONSÖZ

Bu denemenin getirdiği görüşler birtakım açıklamalara ihtiyaç gösteriyor olsa gerekir. Çünkü söz konusu görüşler ile sürülürken mutlaka konması gereken bazı sınırlar ve ayrımlar konmamıştır. Bu sınırlar, bu ayrımlar olmazsa, görüşlerin mantığı karmaşık konuları basite indirgeyen bir mantık olmaktan kurtulamaz. Söz konusu görüşlerin geleceğe ilişkin kehaneti andıran bir yanı bulunması da, zorlukların hiç dikkate alınmadığı ya da görmezlikten gelindiği şüphesi uyandırabilir. Bu güçlükleri yeterli bir biçimde ortaya koymak (çözmek demiyorum) bir başka kitaba bırakılması gereken bir iştir. Burada ancak metnin yapısındaki temel zayıflık gösterilebilir. Bunu açıkça söyleyebilirim. Metin boyunca üzerinde fikir yürütülen ve sonunda özü vurgulanan Marksist teori gerçek özelliklerini ancak devrimci bir kitle hareketiyle doğrudan doğruya ilişki kurarak kazanır. Devrimci kitle hareketi eylemden yoksunsa ya da yenilgiye uğramışsa, teori kaçınılmaz olarak bozulur, canlılığını yitirir. Bu yaygın fikrin öncülü, hiç şüphesiz, Marksist epistemolojinin geleneksel tanımı sayılan “teori-pratik bir-

liği” ilkesidir. Metinde, teori ile pratik arasında genellikle kabul edildiğinden daha karmaşık bir ilişki olduğuna çeşitli yerlerde işaret edildi; ama metin bir bütün olarak ele alınır- sa, bu yüzyılda bilim ile sınıf, tarihî maddecilik ile proletar- yanın devrimciliği arasındaki temel bağı kararlı bir şekilde doğrulan bir anlayışın ürünüdür. Teori-pratik birliğinin somut şartları ya da kesin sınırları olarak kabul edilen şey hiçbir yerde incelenmemiştir. Sonuç olarak bu denemenin ortaya koyduğu sonuçlar, sunduğu tezler, bilimsel yönden savunulamayacak, siyasî yönden de sorumsuz bulunabile- cek “eylemci” bir anlayış olarak yorumlanabilir.

Çünkü Marksizmi bu denemenin son sayfalarında gr- len biçimde açıklayan bir tutumun karşısına çok güçlü bir itirazla çıkılabilir. Bu eleştirinin daha önce sık sık söz ko- nusu edilmemiş olması da garip bir durumdur. Marksizmin asıl adı tarihî maddecilik ise, teorinin öncelikle bir tarih te- orisi olması gerekir. Oysa tarih, her şeyden önce, geçmiştir. şimdiki zaman da, gelecek de, tarihdir elbette, pratiğin ro- lne ilişkin geleneksel Marksist yargılar da ister istemez hem şimdiki zamana, hem geleceğe bağlıdır. Ama geçmiş, şimdiki zamanın pratiğiyle değiştirilemez. Geçmişin olayla- rını gelecek kuşaklar daima yeniden yorumlayacaklar, geç- miş dönemleri yeniden keşfedeceklerdir. Ama hiçbir bilinç- li maddeci görüş geçmişin gerçeklerini değiştirmeyecektir. Yaşanan somut zamanda ve şimdidn görülebilen gelecekte, siyasî bakımdan, yaşayan erkeklerin ve kadınların geleceği hiçbir düşünceyle ölçülemeyecek kadar önemlidir. Oysa bi- limsel bakımdan, doğrulanabilen bilginin ezici bir üstünlük kurduğu alan ller dünyasıdır. Yeni bir çekil verilemeye- cek ya da ortadan kaldırılamayacak olan geçmiş, eylemleri henüz sona ermeyen şimdiki zamandan daha kesin bir ře- kilde bilinebilir; geçmiş hakkında daha çok öğrenilecek şey vardır. Bu yüzden, hangi tarih bilimi için söz konusu olursa

olsun, bilgi ile eylem, teori ile pratik arasında bulunan ayrılık hiçbir zaman ortadan kalkmayacaktır. Hiçbir sorumlu Marksist ne geçmişin zengin dünyasını anlama görevini bırakabilir, ne de geçmişin maddî dönüşümünü yargılamaya kalkışabilir. Bu bakımdan, Marksist teori, ne kadar övülesi amaçları olsa da, devrimci bir sosyoloji yerine konamaz. Marksist teori hiçbir zaman, şimdilerin moda sözüyle, “yürürlükteki konjonktürün çözümlemesi”ne indirgenemez. Çünkü, tanımı gereği, yürürlükte olan şey kısa sürede değişen bir şeydir. Marksizmi çağımızın sınırları içine kapatmak demek, bir kez geçmişe karıştıktan sonra bilinebilir olmaktan çıkan şimdiki zamanı sonsuz bir unutuluşa terk etmek demektir.¹ Buna karşı çıkacak pek az sosyalist vardır. Gelgelelim, tarihî maddeciliğin içinde tarihin yeri her nedense bugüne kadar hiçbir zaman yeterince tartışılmamıştır. Tarihî maddecilik felsefî pragmatizmin hiçbir türüyle bağdaşmaz. Bu anlamıyla Marksizmin bir “tarih bilimi” olmak iddiasını herhalde adamakıllı ciddiye ele alması gerekir. Tarihî maddeciliğin taşıdığı ada layık olabilmesi için iki şartın gerçekliğine mutlaka saygı duyulması gerekir. Bu

1 Hayalî bir öğretî değildir bu. Son zamanlarda yayımlanan bir eserde şu satırları okuyoruz: “Teorik ve siyasî bir pratik olan Marksizm, tarihyazımına ve tarih araştırmalarına el atmakla hiçbir şey kazanmaz. Tarihi incelemenin yalnız bilimsel yönden değil, siyasî yönden de değeri yoktur. Tarihin nesnesi olan geçmiş, nasıl anlaşılırsa anlaşılınsın, bugünkü durumu etkileyemez. Tarihî olaylar şimdiki zamanda var olmaz, şimdiki zaman üzerinde hiçbir maddî etki de gösteremez. Şimdiki toplumsal ilişkilerin var oluş şartları zorunlu olarak şimdiki zamanda var olur ve hep şimdiki zamanda yeniden üretilir. Geçmişin bize bıraktığı şey “şimdi” değil, Marksist teorinin aydınlatacağı nesne olan ve Marksist siyasî pratiğin üzerinde etkinlik göstereceği “yürürlükteki durum”dur. Ne kadar soyut, uygulanma alanı ne kadar genel olursa olsun, bütün Marksist teori yürürlükteki durumun bir çözümlemesini verebilmek için var olur.” B. Hindness - P. Hirst, *Pre-Capitalist Modes of Production*, Londra 1975, s. 312. Bu görüşün Althusser’in uzak izleyicileri olan yazarları, dayandığı başlangıç önermeleri tarihî maddecilikteki teori-pratik birliğinin alışılmış açıklamalarında çoğu zaman tartışmaya açılmayan, geçici görünebilecek bir manûğın öfkeli sonuçlarını kesin sayılabilecek bir dille ortaya sürüyorlar.

saygı, teori-pratik birliği fikrinin kapsamının çizilmesini gerektirir. Batı Marksizmi geleneğinde yeri olmadığını burada belirttiğimiz, uluslararası işçi sınıfının 20. yüzyılda karşılaştığı büyük siyasî sorunların bu kapsamın saptanmasına bağlı olduğu kesindir. Ne var ki, kuralın kesin biçimleri ve gösterdiği değişiklikler bugüne kadar hiçbir zaman gereğince incelenmemiştir. Oysa teori-pratik birliği fikrine çoğu zaman yüklenen ve tartışma konusu edilmeyen genelleştirilmiş bir evrenselliğe karşı çıkılması, Marksistlerin devrimci teorinin ortaya çıktığı özel toplumsal şartlar ile, teoriyi geçerli kılan özgül bilimsel ilkelerin daha somut biçimde ele almalarına gerçekten yardımcı olabilirdi.

Bu demek değildir ki, tarihî maddeciliğin iki farklı ve birbirine kapalı alanı arasında, yani tamamıyla kitlelerin inişli çıkışlı pratiğiyle yönlenen etkin “siyaset” ile asıl amacı gereği ondan uzak duran edilgin “tarih” arasında bir ayırım gözetilmelidir. Tersine, Marksist kültür içinde bugüne kadar genellikle adamakıllı savsaklanan “tarihyazımı” ile “teori” arasında hem fiilen, hem potansiyel halinde var olan ilişkiyi bir sorun olarak ortaya getirmek gerekir. İster Marksist olsun, ister Marksizm dışı, modern tarihyazımının siyasî belirlenmeleri o kadar iyi biliniyor ki, bunları burada tekrarlamak bile gerekmez. (Bu belirlenmeler klasik anlamda bir teori-pratik birliği biçimi getirmez elbette.) Siyasetin ya da ekonominin modern teorisini Marksist görüşle yazabilmek için elde bulunan ya da gerekli olan tarihî birikim üzerinde pek az düşünölmüştür. Aslında, Marksist tarihyazımındaki ilerlemelerin sağladığı imkânların, Marksist teorinin gelişmesi yönünden can alıcı bir önem taşıdığı açıktır. Oysa hemen hemen bütün ileri kapitalist ölkelerde Marksist tarihyazımının belli başlı okulları ortaya çıkmasına karşın, tarihî maddeciliğin bir teorik sistem olarak bundan gereğince yararlandığı söylenemez. Marksist tarihin

bulguları Marksist siyaseti, Marksist ekonomiyi bugüne kadar pek az besleyebilmiştir. Klasik Marksizm döneminde meslekî birikime dayalı bu çeşit bir tarihyazımının hiç olmadığı, bu yöndeki çalışmaların başladığı daha sonraki dönemlerde de klasik dönem sonrası Marksizm üzerinde dikkate değer bir etki yaratmadığı hatırlanırsa, bu sakatlık iyice ortaya çıkar. Yeni bir şey olduğu için, tarihî maddeciliğin genel yapısına girişindeki özelliği bugüne kadar dikkati çekmesi gerekirdi. “Tarih” ile “teori” arasındaki dengenin, hiç olmazsa bugünkü durumundan çıkıp geleceğin Marksist kültüründe yeni bir biçime gireceği söylenebilir.

Bu denemede düzeltilmesi gereken buna benzer bir başka nokta daha var. Metinde teori-pratik birliği göstergesini klasik Marksizm ile “batı” Marksizmi arasındaki yapısal karşıtlığı göstermek için kullandık. Düzmece bir karşıtlık değildir elbette bu. Ama karşıtlığın buradaki sunuluş biçiminde klasik Marksizmi eleştirel yaklaşıma karşı yersiz bir biçimde bağışık tutma eğilimi hissedilebilir. Klasik Marksizmi daha sonraki Marksist geleneğin gerçekten çok üzerine çıkararak etmen, yani çağının işçi sınıfının verdiği mücadelelerle kurduğu pratik birlik, tarihî maddecilik içinde mutlak bir karşılaştırma ölçüsü olarak ortaya çıkıyor. Ne var ki teori-pratik birliği kuralı bir kez göreceleşirse, işçi sınıfına en yakın ve en güçlü bağlarla bağlı olan bir bilimin bile sürekli olarak, kılı kırk yaran yeni değerlendirmelere açık tutulması gerekir. Bu denemede klasik Marksizme mükemmelleşmiş gözüyle bakılmamışsa, bu bakışın asıl anlamı klasik Marksizmin eksik kalmış yönleriyle ilgilidir. Doğrusu, klasik Marksizmin bıraktığı bu boşlukları doldurmanın yolu Marksist teoriyi daha çok geliştirmektir, bunu da daha sonraki dönemlerde Batı Marksizmi’nin gerçekleştirmesi gerekirdi. Klasik dönemin mirasında yanlışlardan çok eksikler bulunabileceği görüşüne gereken ciddiyetle eğilen

olmamıştır. Bugün ilk Marksist kuşakların eserleri üzerinde yeni bilimsel araştırmalara imkân veren ve bizi buna zorlayan şey, bir bakıma, o kuşakların içinde yaşadıkları için göremedikleri çağın tarihî bilgi birikimidir.

Bir başka deyişle, klasik Marksizm, tıpkı onun doğurduğu klasik dönem sonrası gelenek gibi, titizlikle incelenip eleştirel bir gözle değerlendirilmelidir. Hemen hemen bütün ciddi sosyalistlerin tarihî maddeciliğin klasik ustalarına derin bir saygı duydukları ve siyasî tavırlarıyla kararlı bir şekilde devrimci oldukları halde bugüne kadar onlara yönelik hiçbir fikir eleştirisine girişmedikleri dikkate alınır, böyle bir çalışma için gösterilmesi gereken cesaret ve soğukkanlılığın Batı Marksizmi'ni eleştirirken gösterilen cesaret ve serinkanlılığın çok üstünde olması gerekir. Oysa en derin saygı, en aydınlık bakışla birlikte var olabilir. Klasik Marksizmin incelenmesi için, bilimsel bilgiyle şüpheci dürüstlüğün henüz göremediğimiz birleşmesine ihtiyaç vardır bugün. Savaş sonrası dönemde bu alanda verilen en iyi, en özgün eserlerin genel niteliği, çok kere Marksizm hakkındaki burjuva eleştirilerini ya da yanlış burjuva yorumlarını karşılamak ve belli bir yazarın alışılmış fikirlerini çürütmek için, dokunulmazlık kazanmış bir metni ya da yazarı (Marx'ı ya da Engels'i, ya da Lenin'i) ustaca yeniden yorumlamaktır. Bugün bu uygulamayı bırakmak ve klasik Marksist metinlerin tutarlılığı ya da doğruluğu yolundaki bütün eski varsayımları bir kenara itip bu metinlerin gerçek kimliğini araştırmaya başlamak gerekir. Aslında, çağımız sosyalistlerinin başta gelen sorumluluğu klasik Marksist teorinin başlıca teorik zayıf noktalarını gözler önüne serip bu zayıflıkların tarihî nedenlerini ve nasıl giderileceğini açıklamak olabilir. Yanılgıya düşmek bütün bilimlerde görülebilecek bir durumdur; oysa yanılgıların görmezlikten gelinmesi, tarihî maddeciliğin bir bilim olma tezine gölge düşür-

mekten başka bir şeye yaramamıştır. Marx'ın çok kere Kopernik ya da Galileo'yla karşılaştırılması, böyle bir karşılaştırma gerekiyorsa, ciddiye alınmalıdır. Bugün hiç kimse Kopernik'in ya da Galileo'nun yazdıkları metinlerin her türlü yanlıştan, çelişkiden arınmış olduğunu düşünmez. Tersine, onların modern astronominin ya da fiziğin öncüleri olmaları, yeni bir bilimin doğuş anında kaçınılmaz biçimde yanılığa düşeceklerini gösterir. Aynı şey Marksizm için de *a priori* olarak geçerli sayılmalıdır. Bu geleneğin klasik metinlerinde ortaya konan ana sorunları hiç şüphesiz burada araştıramayız. Ancak, konumuzun kapsamı özrüne sığınarak bu noktayı hiç açıklamadan geçmek de, dindarca bir bağlılıktan pek farkı bulunmayan bir tutum olacaktır. Bu yüzden, sonuç olarak, klasik Marksist mirasın yeterli ya da doyurucu görünmediği birtakım önemli alanlara dikkati çekebiliriz. Bunlara ilişkin kısa yorumlarımızda söz konusu sorunları gerektiği şekilde ele aldığımız iddiasında değiliz. Yorumlarımız, bir başka yerde incelenmesi gereken sorunlara işaret eden birkaç değinmeden öteye geçmeyecektir. Bunları da, en uygun örnekler oldukları için, klasik geleneğin ön sırada yer alan üçlüsünün, Marx, Lenin ve Troçki'nin eserleriyle sınırlandıracağız.

Marx'ın başarısının büyüklüğünü burada bir kere daha tekrarlamaya lüzum yok. Yaşadığı çağın durumuna bakışında onu kimi ülkeler konusunda bir bakıma yanılısamalara ve kısa görüşlülüğe iten şey, aslında, geleceğe bakış ufkunun genişliğiydi. Marx, içinde yaşadığı 19. yüzyılın ikinci yarısında zaman zaman o çağın ufku dışına çıkmamış olsaydı, siyasî ve teorik yönlen 20. yüzyılın ikinci yarısında bu kadar önem taşımazdı. Gösterdiği uzak görüşlülüğün bedelini tipik yanılığalar ve eksiklerle ödediği söylenebilir. Bugün tarihi maddeciliğin bu yanılığaları ve eksikleri aşmasını sağla-

yabilecek şey, kapitalizmin tarihi konusunda şimdi bulabildiğimiz (ve Marx'ın elindekiyle karşılaştırılamayacak kadar geniş olan) bilimsel bilgilerin tümüdür. Çağımızın görüş açısından bakıldığında, Marx'ın eserinde temel noktalarda belirsiz kalan üç alan bulunması bu durumla ilgilidir.

(i) Bu belirsizliklerin ilki kapitalist devletin ele alınış biçimidir. Aslında Marx, sonradan burjuva demokrasisine dönüşen düzenin yapılarını, burjuva demokrasisi daha Avrupa'nın hiçbir ülkesinde yokken ilk metinlerinde, ama çok soyut ve felsefî bir düzeyde teorileştirmişti. Daha sonra, 1848-1850 yıllarında, Fransa'da III. Napolyon'un kurduğu olağandışı diktatörlük devleti üzerine somut, tarihî bir inceleme yazdı; bu, onun bu alandaki tek atılımı oldu. Ondan sonra, ömrünün kalan yıllarını geçirdiği İngiltere'yi yöneten parlamenter devleti ayrı bir konu olarak ele alan hiçbir irdelemeye girişmedi. Devlet konusuna ne zaman değindiyse, 1848'de oynadığı devrim-karşıtı rolün etkisiyle "Bonapartizm"i modern burjuva devletinin tipik biçimi olarak genelleştirmeye çalışıp kötüledi. Bu tutumuyla Fransa'da 1870 yenilgisinden sonra kurulan Üçüncü Cumhuriyet'i irdemesi de mümkün değildi. Zihni hep "militarist" Bonapartizmle meşgul olduğu için, sonunda, çelişkiye düşüp "barışçı" İngiliz, Hollanda ve Amerikan devletlerinin devrimleri bastırma gücünü küçümseme eğilimi gösterdi; zaman zaman, sosyalizmin bu ülkelere doğrudan doğruya barışçı yollarla, seçimle gerçekleştirilebileceğini düşündüğü bile oldu. Sonuç olarak Marx, hiçbir zaman, burjuva sınıf iktidarının siyasî yapılarının tutarlı ya da geçerli bir açıklamasını ortaya koymadı. Marx'ın siyasî ve felsefî nitelikteki ilk metinleriyle sonraki ekonomi konulu metinleri arasında dikkate değer bir farklılık vardır.

(ii) Bu başarısızlık, daha sonra, Marx'ın içinde yaşadığı dönemin birçok özelliğini anlamamasına yol açmış gibidir.

Marx, dünyayı dönüştürecek olan kapitalist üretim tarzının 1850'den sonraki ekonomik canlılığını anlayabilen tek adam olduğu halde, bu canlılığın uluslararası devlet düzeyine getirdiği büyük değişikliğin hiç farkına varmamışa benzer. 1848 yenilgileri Marx'ı neredeyse burjuva devrimleri çağının kapandığı inancına götürmüştür; çünkü, ona göre, sermaye artık her yerde işgücünden korkuyordu (nitekim aynı yıl Fransa'da, Almanya'da ihanete uğramıştı devrim). Oysa Marx ömrünün daha sonraki yıllarında Almanya, İtalya, ABD, Japonya ve daha başka ülkelerde birbirini izleyen başarılı kapitalist devrimler gerçekleştiğini görmüştür. Bütün bu devrimler demokrasi bayrağı altında değil, milliyetçilik bayrağı altında gerçekleşmiştir. Marx kapitalizmin yaratacağı evrensel dünya içinde milliyetçiliğin gittikçe yayılıp ortadan kalkacağına inanıyordu; oysa gerçekte, kapitalizmin gelişmesi milliyetçiliğin varlığına güç katmış, onu pekiştirmişti. Marx'ın bunu kavrayamaması, Avrupa siyasetindeki büyük dramların milliyetçi mücadelelerde düğümlendiği 1850'ler ve 60'lar boyunca birtakım ciddi siyasi yanlışlara düşmesine yol açmıştır. Nitekim, İtalya'da Risorgimento'ya düşman kesilmiş, Almanya'da Bismark'çılığın üzerinde bile durmamış, ABD'de Lincoln'un avukatlığını üstlenmiş, Balkanlar'da da Osmanlıcılık hareketini desteklemiştir (Rusya'dan korktuğu için, Osmanlıcılığı desteklerken 1848'deki zamandışı (anakronik) tavrını sürdürmüştü). Uluslar ve milliyetçilik türleri konusunda gelecek sosyalist kuşaklara bıraktığı şey, çok zararlı sonuçlar doğuran büyük bir teorik suskunluk oldu.

(iii) Marx'ın en büyük başarısı olan *Kapital*'in ekonomik yapısı akla gelen birtakım şüphelerden arındırılmış değildir. Bu şüphelerin en önemlisi Marx'ın geliştirdiği değer teorisyle ilgilidir. Kıtlik kavramına belirleyici bir etmen olarak yer vermemesinden doğan güçlükler dışında (krş. Ricardo),

bir de işgücü girdilerinin zaman açısından hesaplanması sorunu vardır (krş. Sraffa); hepsinden önemlisi, işgücü girdilerinin hesaplanabilir bir ortalama olarak fiyatlara çevrilmesi çok büyük güçlükler gösterir. Bunlar, bilimselliğin her zaman geçerli olan ölçüleriyle çeliştiği gibi, artıdeğeri keşfedişini oksijenin keşfine benzeten alışılmış karşılaştırmalarla da çelişir. Değer teorisinin bir başka pürüzlü yanı, Marx ya da haleflerinin üretken işgücü ile üretken olmayan işgücü arasındaki ayrımı, dikkate alınması gereken gerekli bir ayırım olmakla birlikte, bugüne kadar hiçbir zaman ne teorik bir kurala bağlamış, ne de bunu ampirik olarak saptamış olmalarıdır. *Kapital*'de kurulan sistemin verdiği en zararlı sonuçlar kâr oranının düşeceği yolundaki genel teorem ile, burjuvaziyle proletarya arasındaki sınıf kutuplaşmasının durmadan artacağı fikriydi. İkisinin de gerçekleştiği söylemez. İlki, kapitalizmi kendi iç mekanizmalarının ekonomik çöküntüye götüreceği fikrine; ikincisi ise, proletaryanın yoksullaşmasının olmasa bile, üretici işçilerden meydana gelen çok geniş bir işçi sınıfının, birkaç ara tabakası olan ya da hiç olmayan çok küçük çaplı bir burjuvazi üzerindeki kesin, mutlak ağırlığının toplumsal bir çöküşe yol açacağı fikrine dayanıyordu. Nitekim, olgun Marx'ta gerçek bir siyaset teorisi bulunmaması, mantıkî bakımdan, böyle bir teoriyi gereksizleştiren ekonomi teorisinin barındırdığı çöküş öğretisine bağlanabilir.

Lenin'in durumu daha başka sorunlar getirir. Çünkü Lenin, Marx'tan ya da Engels'ten farklı olarak, yalnız özgün bir teorinin yazarı olmakla kalmamış, sonunda sosyalist devrimi örgütleyip proletarya devletini kuran bir siyasî pratiğin de mimarı olmuştur. Bu bakımdan teorisiyle pratiği arasındaki bağlar teorik tezleri arasındaki bağlar kadar önemlidir. Hayatından ve eserlerinden çıkan temel sorunlar, proletarya

demokrasisiyle (partide ve devlette) ve burjuva demokrasi-
siyle (Batı'da ve Doğu'da) ilgili sorunlardır.

(i) Lenin'in *Ne Yapmalı*'da şekillendirmeye başladığı aşırı merkeziyetçi, yeni-jakoben parti teorisinin, istibdatla yönetilen Rusya'nın gizlilik gerektiren şartlarıyla meşrûiyetçi Almanya'nın kanuna dayalı şartları arasındaki farka dayandığı açıktır. Teori, bir bakıma, 1905-1906 devrimi sırasında başkaldıran kitlelerin eylemine göre düzenlenmiştir, ama Lenin hiçbir zaman teorisini resmen gözden geçirmiş ya da değiştirmiş değildir. 1917'de Sovyetler'in yeniden ortaya çıkışı Lenin'i, Avrupa'daki kapitalist iktidarın evrensel biçimlerinin tersine, işçi konseylerinin proletarya iktidarının zorunlu devrimci biçimi olduğu inancına götürmüştü, *Devlet ve İhtilâl*'de bu konudaki ünlü yorumuyla da ilk gerçek Marksist siyaset teorisini geliştirmiştir. Ne var ki, Lenin ne o zaman, ne de daha sonra, ne Rusya, ne de daha başka bir ülke açısından, parti öğretisini "sovyetler" konusundaki görüşüyle birleştirip bütünleştirebildi. Parti öğretisini işlediği metinlerinde "sovyetler" in sözünü bile etmedi, Sovyetlerle ilgili metinlerinde de parti öğretisi konusuna girmede. Bu durum, *Devlet ve İhtilâl*'in köklü sovyet demokrasiciliğinin, yerini, olağanüstü bir hızla iç savaşın hemen başındaki gerçek Rus devletinin köklü parti otoriteciliğine bırakmasına yol açtı. Lenin'in iç savaştan sonraki konuşmaları sovyetlerin yıkılışını doğrular, ama hiçbir kaygı belirtisi ya da ciddi bir pişmanlık göstermeden, SSCB'de proletarya demokrasisini şovenist bürokrasinin saldırısından kurtarmak için bulduğu son çare de işçi sınıfı ya da ülke içinde değil, partiyle sınırlı birtakım iç değişiklikler önermekten öteye geçmez. Sovyetler konusuna siyasî vasiyetinde de değinmez. Buradaki teorik başarısızlığı, Lenin'in ve bolşeviklerin iç savaş boyunca ve daha sonra muhalefet üzerinde uyguladıkları ve haklı gösterdikleri, ama dürüst Marksist tarihçilerce ince-

lendiğinde belki de çoğunun geri bir anlayışın ifadesi olduğu anlaşılacak lüzumsuz siyasî baskılardaki pratik yanlışlıklara bağlanabilir.

(i) Lenin *Ne Yapmalı*'da doğu Avrupa ile batı Avrupa arasındaki temel tarihî ayrılığı kabul ederek çalışmalarına başlamıştı. Daha sonra birçok kez (özellikle *Sol Komünizmi*'nde) bu ayrılığa dikkati çekti. Ama hiçbir zaman Marksist siyasî düşüncenin ciddi bir konusu haline getirmedi bunu. Belki de en büyük eseri olan *Devlet ve İhtilâl*'de, burjuva devletinin bütünüyle genel bir çerçeve içinde incelenerek dünyanın her yerinde bulunabilecek bir örnek olarak değerlendirilmesi dikkat çekicidir. Gerçekte, Şubat devrimiyle ortadan kaldırılan Rus devleti, Lenin'in bu konudaki görüşlerini dayandırdığı Marx'la Engels'in sözünü ettikleri Alman, Fransız, İngiliz ya da Amerikan devletlerinden kesin olarak farklıydı. Lenin, feodal bir istibdat rejimi ile burjuva demokrasisi arasındaki sınırı kesin bir çizgiyle çizemediği için, iradesi dışında, geleceğin Marksistleri arasında durmadan sürüp giden bir fikir karışıklığına yol açtı, bu durum Batı'da inandırıcı bir devrim stratejisi geliştirilmesini büyük ölçüde önledi. Böyle bir strateji ancak ileri kapitalist ülkelerdeki temsilî burjuva-demokrat devletin açık, sistemli bir teorisine ve bu devletlerdeki Çarlık rejimine yabancı "uzlaşma" ve "zorlama" aygıtlarının özgül birleşimlerine dayanılarak gerçekleştirilebilirdi. Lenin'in kurduğu ve yönettiği Üçüncü Enternasyonal'in, 20'lerin modern emperyalizminin en büyük merkezleri olan İngiltere ile ABD'nin Anglo-Sakson dünyasında kitleye ulaşmak yönünden hiçbir başarı kazanamaması bu teorik tıkanıklığın pratik sonucuydu. Başka çeşit bir parti, başka çeşit bir strateji gerekliydi bu toplumlarda, bunlar bulunamamıştı. Lenin'in *Emperyalizm* konusundaki eseri yazıldığı zamana göre önemli bir gelişme olmakla birlikte, daha çok tasvir düzeyinde kalmış,

savaştan sonra da, sayısız Komintern belgelerinde resmen förmüllendirildiği gibi, modern kapitalizmin büyük bunalmaları atlatacak güçten yoksun olduğu yönünde yorumlanmaya başlamıştır. Böylece, Batı'daki sosyalist militanları mücadele etmek zorunda oldukları devlet yapıları için bir siyaset teorisi geliştirme zorluğundan kurtaran adı konmamış bir ekonomik çöküş öğretisi bir kez daha yürürlüğe girmiştir.

Troçki'nin eseri bugüne kadar pek az sayıda ciddi teorik değerlendirmeye konu olmuştur. Bir devrimcinin belki de en çok okunmuş hayat hikâyesi olan Deutscher'in yazdığı biyografinin yanında Troçki'nin fikirlerini de aynı düzeyde, sistemli bir biçimde inceleyen bir eser bulunmaması gariptir. Deutscher'in eserindeki üstün niteliklerin bu gerekliliği bir bakıma gizlediği düşünülebilir. Klasik geleneğin öbür teorisyenlerine göre günümüzün siyaset tartışmalarına zaman bakımından daha yakın olan Troçki'nin eseri, bugüne kadar genellikle göremediğimiz serinkanlı, dürüst bir irdeleme gerektiriyor. Bu eserin ortaya koyduğu başlıca güçlükler şunlardır:

(i) Troçki "sürekli devrim" görüşünü Rus devriminin yolunu ve geleceğini açıklamak için geliştirmişti. Bu görüş doğru çıkmıştır. Rusya'da burjuva devrimi olmamış, kapitalizmin ara istikrar dönemine geçilmemiş, çarlığın yıkılmasından birkaç ay sonra işçi sınıfının giriştiği bir ayaklanma sonunda bir proletarya devleti kurulmuş, ama sosyalizmi tek bir ülkeyle sınırlandırdığı için sosyalizmi kurmayı başaramamıştı. Ne var ki 1924'ten sonra, Troçki, geri kalmış ülkelerde burjuva devriminin artık başarıya ulaşamayacağını, proletarya devriminden önce de istikrarlı bir kapitalist gelişme evresine varılamayacağını ileri sürerek, Rus devrimine ilişkin şemalarını bütün sömürge ve eski sömürge top-

lumlarına içine alacak kadar genişletip genelleştirdi. Sömürge burjuvazilerinin hiçbir zaman gerçekleştiremeyecekleri söylenen iki şey, ulusal bağımsızlığın kazanılması ile, toprak sorununun çözülmesiydi. Savaş sonrasında tarihî tecrübeleri daha karışık bir durum ortaya çıkaracaktı. Cezayir devrimi örneğinin bu değerlendirmelerden ilkinin, Bolivya devriminin de ikincisini yalanladığı görülüyor. Her zaman sözü edilmeyen üçüncü bir ölçüt de temsili (parlamentar) demokrasinin kurulmasıydı; Hindistan Birliği'nin otuz yılı bunun da gerçekleşebileceğini gösteriyor. Troçki'yi savunanlar, buna karşı, söz konusu üç ölçütün sömürgeleikten kurtulmuş hiçbir ülkede bir araya gelmediğini, ya da hiçbir ülkede, emperyalizmin rolü yüzünden gerçek bağımsızlığın kazanılamadığını, tefecilik yüzünden toprak sorununun çözülemediğini, demokrasinin yozlaştırılması yüzünden de demokrasinin kurulamadığını ileri sürebilirler. Ama bu çeşit bir burjuva devrimi için bu ölçütlerin gereğinden çok genelleştirilmesi sürekli devrim teorisini bir yandan, yeni bir şey söylemeden, söyleneni tekrar etmeye (çünkü, tanımı gereği, ancak sosyalizm bir ülkeyi dünya pazarının bütünüyle dışına çıkarabilir ve ancak sosyalizm köylülüğün bütün sorunlarını çözebilir); bir yandan da, böyle bir burjuva devriminde ileri kapitalist ülkelerin bile hiçbir zaman elde edemedikleri nitelikleri aramaya götürebilir (kaldı ki bu ülkelerdeki burjuva demokrasisi bile, örneğin, çağımızda Hindistan'da gördüklerimize benzer nice geriye dönüşlerden sonra yüzyıllar içinde erişilmiş bir noktadır). Bu yüzden, "sürekli devrim" tezinin bugüne kadar genel bir teori niteliğini kazanmadığını kabul etmek gerekir. Tezin karşılaştığı güçlükler de, Marx'ın 1850'de yazdığı bir metnin olduğu gibi kullanılmasına bağlanabilir. Marx'a bu çeşit dindarca bir bağlılık göstermek, hiçbir zaman bilimsel doğruluğun güvencesi olamaz.

(ii) Troçki'nin faşizm üzerine yazıları bütün klasik Marksizmin doğrudan doğruya modern kapitalist devlet konusundaki tek gelişmiş çözümlemesidir. Troçki bu metinlerinde Lenin'in hiçbir eserinde ulaşamadığı üstün bir düzeye ulaşmakla birlikte, ortaya çıktığı dönemdeki görünümü tarihî bakımdan ne kadar ciddi olursa olsun, 20. yüzyılda burjuva devletinin kural dışı bir biçimi olduğu artık anlaşılmış olan bir devleti inceler. Troçki'nin faşist devletin özgül yönünü işçi sınıfının en amansız düşmanı olarak teorileştirebilmesi için, hiç şüphesiz, faşist devletin karşıtı olan burjuva demokrat devleti açıklayacak teorinin unsurlarını bulup iki devlet arasında bir karşıtlık kurması gerekmişti. Nitekim burjuva demokrasisi Troçki'nin bütün seleflerinden daha çok işlediği bir konudur. Bununla birlikte, bu konuda hiçbir zaman sistemli bir görüş getirmedi. Böyle bir teori- nin eksikliği Troçki'nin nazizmin zaferinden sonraki siyasî yargılarını etkilemiş olabilir. Özellikle Almanya üzerine yazdığı makalelerde (Rusya'da Kornilov'a karşı kurulan bloku örnek vererek) küçük burjuvazinin işçi sınıfıyla kurulacak bir ittifaka mutlaka kazandırılması gerektiğini belirtirken, Fransa'daki Halk Cephesi üzerine yazdığı makalelerde, yerli küçük burjuvazinin geleneksel örgütü olan Radikal Parti'yi faşizme karşı ittifaklara ilke olarak alınmaması gereken "demokratik emperyalist" bir parti olduğu gerekçe- siyle, ittifak dışı bırakmıştır. Faşizm karşısındaki bu tutum değişikliğini İspanya iç savaşı konusundaki makalelerinde de kendini gösterir; sadece görüşünü birtakım yeni şartlara dayandırmış, bazı değişikliklerle tekrarlamıştır. Troçki daha sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında, uluslararası çatışmayı Birinci Dünya Savaşı'ndaki emperyalistler arası savaşın düpedüz bir tekrarı olarak nitelendirdi ve işçi sınıfının, birinin faşist öbürünün burjuva demokrat olmasına karşın, hiçbir tarafta yer almaması gerektiği görüşünü sa-

vundu. 30'larda emperyalist dñyanın bñtñnñ bir ekonomik yıkıma sñrñklendiđi, kapitalist devletin iki biçimi arasındaki farkın işçi sınıfı açısından somut bir önemi kalmadığı dñřñncesiyle de bu tutumunu haklı gñsterdi. Bu teorik evrimciliğin yanlışları apaçık ortadadır. Troçki'nin Almanya ÷zerine yazdığı ilk makaleler savaş ÷zerine daha sonra yazdıklarınđı adamakıllı řñrñtñr. Troçki Sovyetler Birliği'nin Almanya'nın saldırısına uğramasıyla birlikte, hiç řñphesiz, dñnyadaki çatışma konusundaki tutumunu değiştirecekti. Bununla birlikte, son yıllarında dñřtñđñ yanılığların nedeni olarak gñrñnen ekonomik çökñř ÷đretisi, Lenin'le birlikte ÷çñncñ Enternasyonal'in de değişmez yanılığıydı. Bu yanılığlığın ilk kaynağı ise, daha ÷nce de gñrdñđñmñz gibi, Marx'tı.

(iii) Troçki işçi devletin bñrokratlařması teorisini geliştiren ilk Marksisttir. 30'larda SSCB'ye ilişkin dñřñnceleri, hangi ÷lçñyle derđerlendirilirse değerlendirilsin, ustalara ÷zgñ bir başarının ÷rñnñdñr. Gelgelelim, işçi sınıfınđı sistemli bir biçimde baskı altına alan ve sñmñren bir "işçi devleti" gñrñřñnñn dile getirdiği gerçekleri ve çelişkileri, belki de kaçınılmaz olarak, hiçbir zaman araştırmadı. ÷zellikle, bıraktığı tñrde bir teori, Rusya'ciaki gibi bir sanayi proletaryası olmayan ÷lkelerde (Çin), Rusya'ciaki gibi aşağıdan yukarıya doğru gelişen bir toplumsal devrimin gerçekteleşmediği ÷lkelerde (doğu Avrupa), gene de Sovyetler Birliği'ndekine benzerliği açıkça gñrñnen bir tarihñ sistemin ve devlet tiplerinin kurulmasını ağıklayamaz. "Stalincilik" kavramının genişletildiği son dñnem tartışmaları bu gñçlñđñ yansıtır. Troçki'nin bñrokratlařmıř işçi devletin yapısı ÷zerinde geliştirdiği genel teorinin tartışılması gereken bir başka yñnñ de, proletarya demokrasisinin bir memurlar kası eliyle gasp edildiği bir ÷lkede proletarya demokrasisini yeniden kurmak için zora başvurmakla gerçekteleşebilecek bir "siyasñ dev-

rim”den başka yol olmadığını savunan teziyle ilgilidir. Bu görüş, Deutscher gibi bürokratik yönetimin barışçı yollarla yukarıdan yavaş yavaş iyileştirilebileceğine inanan kimsele-
rin umutlarına karşın, SSCB’nin durumuna bakılırsa, bugüne kadar tekrar tekrar haklı çıkmış bir görüştür. Ne var ki, bu görüşteki çıkış noktasının, zorla el konulan ve ancak anî bir siyasî ayaklanmayla yeniden kurulabilecek bir proletarya demokrasisi olduğu açıktır. Oysa Çin, Vietnam ve Küba’da “siyasî devrim” fikrinin, bu ülkelerde yeniden kurulacak bir ilk sovyetler olmadığı için, tarihî bakımdan o kadar inandırıcı görünmediği de açıktır. Bir başka deyişle, söz konusu ülkelerde siyasî devrimin bir ütopya değil, yerinde bir hedef olduğuna inanıldığı dönemi saptamak zor bir iştir. Troçki bu devrimin nasıl gerçekleşebileceği konusunda Rusya için bile pek az senaryo bıraktı. O zamandan bu yana, bunun Çin’de ya da Küba’da nasıl gerçekleşebileceği ya da nasıl gerçekleşmesi gerektiği konusu da neredeyse hiç ele alınmadı. Böylece, “işçi devleti” ya da “siyasî devrim” kavramlarına bağlı çok önemli sorunlar çözümsüz kaldı.

Tarihî maddeciliğin klasik eserlerini ele alan her incelemede üzerinde durulacak sorunlardan bazıları bunlardır. Bu sorunları sıralamak, tarihî maddeciliğin büyük düşünürlerine saygıda kusur etmek sayılmaz. Marx’ın ya da Lenin’in ya da Troçki’nin, değil ölümlerinden sonra ortaya çıkan sorunları, yaşadıkları dönemlerin bütün sorunlarını başarıyla çözebileceklerini düşünmek bile saçmalık olur. Marx’ın milliyetçilik bilmecesini çözememesi, Lenin’in burjuva demokrasisinin nüfuz gücünü aydınlatamaması, Troçki’nin sovyetler olmadan devrimlerin nasıl gerçekleşeceğini söylememesi ne şaşılacak, ne de saklanacak konulardır. Eksik bıraktıkları ya da yanıldıkları sorunların sayısı başarılarının derecesini hiçbir zaman düşürmez. Aslında, onların

temsil ettikleri gelenek tipik felsefî bir yöneliş içindeki Batı Marksizmi'nden farklı olarak hep siyasî ve ekonomik yapıları incelediği için, çağımız dünyasında her sosyalist militan aynı konuları evrensel sorunlar olarak pratikte karşısında buluyor. Bu sorunların ne kadar çok ve ne kadar çetin olduğunu buraya kadar gördük. Burjuva demokrasisinin yapısal özelliği nedir? Ulusal devletin işlevi ve geleceği nedir? Emperyalizmin bir sistem olarak gerçek kimliği nedir? İşçi demokrasinden yoksun bir işçi devletinin tarihî anlamı nedir? İleri kapitalist ülkelerde sosyalist devrim nasıl gerçekleşebilir? Enternasyonalizm nasıl donmuş bir ülkü olmaktan çıkarılıp gerçek bir pratik haline getirilebilir? Sömürgelemeden kurtulmuş ülkeler eski devrimlerin benzer şartlardaki akıbetinden nasıl kaçınabilir? Oturmuş bürokratik ayrıcalık ve baskı düzenlerine nasıl karşı çıkılabilir, bu düzenler nasıl ortadan kaldırılabilir? Sahici bir sosyalist demokrasinin yapısı nasıl olacaktır? Bugün Marksist teorisinin en ivedi gündemindeki, cevapsız kalan önemli sorunlar bunlardır.

DIZIN

- Adorno, Theodor 19, 55, 56n, 57, 64-66, 77-79, 86, 91, 92, 98, 103, 108, 112, 114, 116, 117, 120, 121n, 127, 128n, 129, 136-138, 157n
- Althusser, Louis 9, 15, 19, 55, 56n, 57, 58, 71-73, 77-79, 85, 86, 88, 89, 91, 92, 96-99, 105-108, 112-117, 123, 130-132, 136-139, 146, 154, 163n
- Aquinolu, Thomas 100
- Aristoteles 104
- Axelrod, Paul 124
- Bachelard, Gaston 97, 98n
- Baran, Paul 82
- Baudelaire, Charles 121, 122n
- Bauer, Otto 17, 29, 30, 32, 33, 38, 42, 48-50, 86, 156 157n
- Benjamin, Walter 55-57, 69, 86n, 92, 108n, 120, 121, 122n, 138, 139, 157n
- Bernstein, Eduard 37, 26n
- Bismark, Otto von 169
- Bogdanov, Alexander 98n
- Böhm-Bawerk, Eugen von 31n, 32, 48
- Brecht, Bertold 121, 123
- Buharin, Nikolai 29, 30, 33, 37n, 38-40, 45, 48, 57
- Canguilhem, Georges 97
- Cassano, Franco 75n
- Cerroni, Umberto 75
- Colletti, Lucio 55, 56n, 58, 75, 76, 78, 81, 83, 86, 99, 104, 105n, 107, 112-116, 117n
- Kopernik, Nicolas 167
- Cornu, Auguste 71
- Cremonini, Leonardo 123
- Croce, Benedetto 59n, 95
- De Beauvoir, Simone 70
- Deborin, Abram 105
- Della Volpe, Galvano 9, 55, 58, 74-76, 78, 86, 88, 90, 92, 97n, 103, 104, 112-114, 121, 124n
- De Sanctis, Francesco 95
- Descartes, René 100, 105n
- Deutscher, Isaac 149, 151, 152, 173
- Dilthey, Wilhelm 95
- Engels, Friedrich 22, 30, 32, 34, 37, 38, 40, 48, 55, 58n, 67, 71, 73, 87, 99, 100, 105n, 110, 114, 120, 133n, 138, 141n, 150, 156, 157, 166, 170, 172
- Feuerbach, Ludwig 16, 22, 24n, 39, 100, 101, 113
- Fiori, Giuseppe 62n
- Flaubert, Gustave 96, 122
- Frankfurt Okulu 77, 95, 115, 116, 117n, 126, 129, 136-138, 143

- Freud, Sigmund 95-97, 98n, 129-132
 Friedmann, Georges 68
- Galiani, Fernando 132, 133, 134n
 Galilei, Galileo 86, 104, 167
 Goethe, Wolfgang 120
 Goldmann, Lucien 55, 56, 58, 86, 97, 108, 112, 113, 121
 Gramsci, Antonio 9, 14, 15, 17, 19, 55, 56n, 57, 59n, 60-64, 72, 73n, 74, 77, 80, 86n, 92, 93, 95-97, 109, 112, 113, 119, 122-126, 136-139, 146, 157, 158
 Grossmann, Henryk 48-50, 63, 64, 83n, 157n
 Grünberg, Carl 48, 64
 Guterman, Norbert 68, 87
- Hamerow, Theodore 24n
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 16, 22, 24n, 26, 70, 73, 88, 89, 91, 100-104, 113-117
 Heidegger, Martin 70n, 96, 97
 Hilferding, Rudolf 17, 29, 30, 32, 38, 42, 50, 64, 86
 Hindness, Barry 163n
 Hirst, Paul 163n
 Hitler, Adolf 46, 64, 151n
 Hjelmslev, Louis 97n
 Hobbes, Thomas 134n
 Horkheimer, Max 55, 56n, 64-66, 69, 108, 114, 127, 128, 137, 143n
 Horthy, Miklos 61
 Hume, David 100, 104
 Husserl, Edmund 96
- Jameson, Frederic 19, 96n, 123n
 Jaspers, Karl 70n
 Jaurès, Jean 67
 Jay, Martin 47n, 63n, 65n
- Kalecki, Michal 82n, 83n
 Kant, Immanuel 100, 104, 105, 107, 108n, 117
 Kautsky, Karl 26-28, 30-32, 37, 38, 85, 98n, 110
 Keynes, John Maynard 50, 82, 83n
- Kierkegaard, Soren 103, 117
 Kojève, Alexandre 70
 Korsch, Karl 55, 56n, 60-64, 85, 86, 90, 99, 113, 146
 Koyré, Alexandre 70n
- Labriola, Antonio 26-28, 30, 42, 59n, 73, 74, 101n, 110, 140, 157n
 Lacan, Jacques 15, 97, 98n
 Lask, Emil 95
 Lefebvre, Henri 55, 56n, 57, 68-71, 78, 86-88, 97, 108, 121
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 100
 Lenin, Vladimir Ilyich 13, 17, 29-36, 37n, 38-40, 43-45, 57, 83, 85, 95n, 98n, 101n, 110, 112n, 114, 140, 147, 148, 150, 155, 156, 157n, 158, 166, 167, 170-172, 175-177
 Leopardi, Giacomo 141n
 Levi, Paul 41n
 Lincoln, Abraham 169
 Lukács, Georg 9, 19, 55-58, 60-64, 69, 72, 77-79, 85-88, 90, 92, 95-97, 99, 101-103, 108, 112-114, 120, 121n, 124n, 146, 157n
 Luxemburg, Rosa 13, 17, 29, 30, 33, 36, 38, 40, 41, 49, 63, 64, 83n, 85, 86, 111, 157n
- Mach, Ernst 98n
 Machiavelli, Niccolò 109, 125
 Mahler, Gustav 120
 Mallarmé, Stéphane 122
 Malraux, André 121
 Mandel, Ernest 151, 152
 Mann, Thomas 120
 Marcuse, Herbert 9, 55-57, 64, 66, 77-79, 86, 87, 90, 95, 97, 98, 100, 102, 103, 108, 112, 114, 121, 122n, 129, 130, 136, 137, 157n
 Martov, Julius 40n
 Marx, Karl 13, 15, 17, 22-34, 36, 37, 39, 40, 48-50, 59n, 67, 71, 82n, 83, 86-91, 98, 99-105, 107, 110, 113-116, 119n, 124, 132-134, 140, 141n, 142, 150, 156-158, 166-170, 172, 174, 176, 177

- Mehring, Franz 26-28, 30, 38, 71, 104n, 157n
- Merker, Nicolo 75
- Merleau-Ponty, Maurice 70, 88
- Mondolfo, Rodolfo 73
- Montesquieu, Charles de Secondat 107, 117
- Morris, William 26n
- Moszkowska, Natalie 49n, 50
- Mussolini, Benito 46, 62
- Napolyon 22, 168
- Nietzsche, Friedrich 108
- Nizan, Paul 68, 70
- Pascal, Blaise 108, 117
- Pasquali, Giorgio 141n
- Piaget, Jean 97
- Pietranera, Giulio 75
- Plehanov, Georgy 26-28, 30, 38, 110, 124, 105n, 157n
- Politzer, Henri 68, 70, 108n
- Poulantzas, Nicos 154n
- Preobrajenski, Evgeni 29, 30, 39, 40, 45
- Procacci, Giuliano 31
- Proudhon, Pierre Joseph 22
- Racine, Jean 121
- Revai, Josef 92
- Ricardo, David 91, 132, 133, 169, 119
- Riechers, Christian 73n
- Rosdolski, Roman 149, 150-152
- Rossi, Pietro 75
- Rousseau, Jean-Jacques 104, 107, 112n 117
- Riazanov, David 39, 40, 45, 48, 63, 71, 85, 87, 150
- Sartre, Jean-Paul 9, 55, 56n, 57, 58, 68n, 70, 71, 76-79, 86, 88, 91, 92, 96-99, 103, 108, 112-116, 122, 132-138, 140, 154
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 108, 117, 126, 127n
- Schiller, Friedrich 108, 117
- Schumpeter, Joseph 42n, 97
- Scott, Walter 120
- Sève, Lucien 92n
- Simmel, Georg 95
- Soljenitsin, Alexander 120
- Sorel, Georges 110
- Spinoza, Baruch 105-107, 117, 132
- Sraffa, Piero 119n, 170
- Stalin, Joseph Vissarionovich 13, 45, 54, 81n, 142, 146-149, 151n, 152, 155, 157
- Sternberg, Fritz 49
- Sweezy, Paul 50, 82, 97, 157n
- Tarback, Ken 33n
- Timpanaro, Sebastiano 110n, 140n, 141n,
- Tintoretto, Jacopo 122
- Togliatti, Palmiro 62
- Troçki, Leon 13, 29, 30, 34, 36, 37n, 38-40, 43, 45, 133n, 146-153, 156, 167, 173-177
- Tugan-Baranovsky, Mikhail 42n, 50
- Turati, Filippo 27
- Unamuno, Miguel de 59
- Wagner, Richard 120
- Weber, Max 31n, 95
- Wilamowitz, Ulrich von 141n
- Williams, Raymond 158n

Perry Anderson, *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler*'de Batı'daki Marksist düşüncenin 19. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan hikâyesini anlatır. Marx'la başlayan mirasın arkaplanda yer aldığı kitapta, yaşanan tartışmalar Lenin'den Frankfurt Okulu'na, İkinci Dünya Savaşı'ndan 1980'lere kadar değerlendirilirken, aynı zamanda Marksizmin etkili bir düşünce hareketi olarak var olduğu bir dönem ele alınır. Anderson, bu kitabıyla hem tarihsel hem de düşünsel olarak Marksizm içi dönüşümün portresini çizer. *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler*, Birinci Dünya Savaşı'yla ortaya çıkan ayrışmalardan, Almanya'daki devrim beklentilerinin tükenmesine; 1945 sonrası Batı'da ortaya çıkan yeni yönelimlerden, 1968 ve sonrasına uzanan bir tarih anlatısıdır. 1968 Avrupası son bir aydınlanma anına tanıklık ederken, Marksizm de devrimci hareketlerden akademinin soluk duvarlarına doğru geri çekilir. Anderson bu "daralma"nın tarihsel nedenlerini Batı Marksizmi içerisinde yer almış ideologlar, siyasetçiler, filozoflar ve düşünürler vasıtasıyla anlatır. Dönemler içerisindeki süreklilikler ve kesintiler, devrimci hareketlerin içinde yer alan insanlar, olaylar ve düşüncelerle birlikte sunulur. Bir solukta okunan *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler*, Batı'daki Marksist hareketin 150 yıllık tarihinin hâlâ aşılarmış kapsamlı bir incelemesi/eleştirisi ve aynı zamanda bu tarihi öğrenmek isteyenler için benzersiz bir giriş kitabıdır.

